

HISTORIA 45

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

**»Vsakdo mora imeti priliko, da udejstvi
vse svoje telesne in duševne moči.«**

**Milko Brezigar in prvi slovenski program
narodnega gospodarstva**

Božo Repe

Ljubljana 2023

»Vsakdo mora imeti priliko, da udejestvi vse svoje telesne in duševne moči.«
Milko Brezigar in prvi slovenski program narodnega gospodarstva

Zbirka Historia; 45

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Avtor zgodovinske studije: Božo Repe

Avtor programa: Milko Brezigar

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzenta: Jure Gašparič, Petra Kavrečič

Lektura: Špelca Mrvar, Aleksandra Repe

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tehnično urejanje: Irena Hvala

Prelom: Eva Vrbnjak

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2023

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 19,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

DOI: 10.4312/9789612971304

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=155108867
ISBN 978-961-297-131-1

E-knjiga
COBISS.SI-ID=155018243
ISBN 978-961-297-130-4 (PDF)

Kazalo

Uvod	5
Slovinci in država	7
Življenjepis, javno in politično delo	10
Brezigar, združništvo in drugi strokovni teksti	23
Mednarodne in domače okoliščine, v katerih je nastal prvi osnutek slovenskega narodnega gospodarstva	29
Narodna vlada in njena dejavnost	47
Brezigar in osnutek slovenskega narodnega gospodarstva	49
Brezigar in vprašanje Trsta	53
Povzetek	56
Summary	64
Viri in literatura	73

Milko Brezigar:

OSNUTEK SLOVENSKEGA NARODNEGA GOSPODARSTVA	77
PREDGOVOR.	81
UVOD.	83
I. DEL.	91
NARODNO - GOSPODARSKI PROGRAM.	91
II. DEL	103
A. ZEMLJEDELSTVO.	103
POLJEDELSTVO.	103
PŠENICA, RŽ, JEČMEN, KORUZA, OVES IN KROMPIR.	104
ŽIVINOREJA.	121
GOZDARSTVO.	127
IZPREMEMBE MED VOJSKO IN REFORME PO VOJSKI.	130
II. DEL.	141
B. INDUSTRIJA, OBRT IN TRGOVINA.	141
POMEN INDUSTRIJE, OBRTI IN TRGOVINE V SVETOVNEM GOSPODARSTVU.	141
RUDARSTVO, PLAVŽARSTVO IN KOVINARSTVO.	145

PREMOG.	150
ŽIVO - SREBRNA RUDA IN ŽIVO SREBRO.	153
SVINČEVA RUDA IN SVINEC.	153
CINKOVA RUDA IN CINK.	154
MANGANOVA RUDA.	155
ANTIMOM IN RUDA ZA MINERALNE BARVE.	156
BILANCA RUD IN KOVINARSTVA.	157
DRVA, OGLJE IN LES.	162
TEKSTILNA INDUSTRIJA.	167
STAVBENIŠTVO.	170
JESTVINE IN PIJAČE.	172
SLADKOR.	176
PETROLEJ, BENCIN, SVEČE, MILO ITD.	176
STEKLARSTVO IN LONČARSTVO.	177
TOBAK.	178
KEMIKALIJE, ZDRAVILA ITD.	179
VPORABA VODNIH SIL ZA ELEKTRIZACIJO.	180
PAPIR.	182
USNJARSTVO IN ČEVLJARSTVO.	183
MLINARSTVO.	184
RAZNOTERO.	185
II. DEL.	187
C. DENARNIŠTVO.	187
BANKE.	187
DENARNA BILANCA.	190
DRŽAVNI DOLG.	192
KNJIGE IN SPISI, IZ KATERIH SE JE ČRPALA SNOV:	197
Imensko kazalo	199

Uvod

Pred časom me je Božo Repe pobaral, kako bi lahko objavili njegov tekst o Milku Brezigarju, ki ga je imel sicer v načrtu za drugo objavo. Po nekaj pogovorih sva ugotovila, da bi morda bilo smiselno to njegovo besedilo povezati z najbolj znanim Brezigarjevim tekstom, *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Tako je nastala ideja, da bi Brezigarjevo biografijo združili s ponatisom *Osnutka*.

Da je knjiga lahko nastala, smo morali stopiti v stik s sorodniki Milka Brezigarja. S pomočjo ga. Marije Brezigar smo prišli v stik še z Adrijano Brezigar, Andrejem Brezigarjem, Bojanom Brezigarjem in Diano Brezigar. Vsi so nam dali dovoljenje za objavo dotičnega besedila in se jim za to gesto kot urednik zbirke in Božo Repe kot avtor besedila iskreno zahvaljujemo.

Ga. Marija Brezigar je priskrbela fotografijo Milka Brezigarja, ki je s tem postala njegova prva javno objavljena fotografija. Peter Mikša, Kornelija Ajlec, Darja Kerec in Matija Terglav so pomagali pri iskanju arhivskega gradiva in literature o Milku Brezigarju in brez njihove pomoči bi delo težko nastalo. Zahvaliti se moramo tudi nadškofjskemu arhivu v Gorici v Italiji, ki je dovolil uporabo slike vpisa v matični knjigi krščenih župnije Doberdob. Hvala Božidarju Flajšmanu, ki je fotografiral Brezigarjev nagrobnik na ljubljanskih Žalah. Hvala tudi sodelavcem GIAM SAZU za zemljevid slovenskih dežel po Brezigarjevem opisu.

Hvala tudi lektorici Aleksandri Repe, študentoma Maji Pirš in Urbanu Pipanu ter drugim, ki so pomagali, da je bil prepis Brezigarjeve knjige narejen skrbno in natančno. Seveda hvala tudi Znanstveni založbi, ki je knjigo oblikovala in poskrbela za tisk.

Osnova za pripravo prepisa je bil izvirnik knjige, ki ga hrani knjižnica Oddelka za zgodovino FF UL. Pri pripravi prepisa za vključitev v knjigo, ki jo imate pred seboj, smo sledili izvorni obliki. Tu imam v mislih predvsem zelo pogost razprt tisk, ki je v originalni izdaji. Lektorsko v originalni tekst nismo posegali. Izjemoma smo naredili popravke, kjer je očitno šlo za tiskarsko napako, kot je npr. napačna črka, napačna raba velike začetnice. Izjemoma smo posodobili zapis kakšne besede.

Edina večja sprememba v primerjavi z izvirnikom je premik kazala. V izvirniku je bilo kazalo na koncu knjige, kazalo naše knjige je na začetku in vsebuje kazalo v tekstu Boža Repeta, ki mu sledi tudi kazalo za prepis Brezigarjeve knjige.

Bojan Balkovec, urednik znanstvene zbirke *Historia*, Ljubljana, december 2022

Slovinci in država

*Božo Repe**

Poimenovanje »Slovenija« je bilo v državnopravnem smislu uveljavljeno šele z jugoslovansko ustavo iz leta 1946, torej z nastankom Ljudske republike Slovenije kot ene od šestih jugoslovanskih federalnih enot. Pojem je prvič zapisal Jovan Vesel Koseski leta 1844, ko so Bleiweisove *Novice* objavile njegovo hvalnico »presvitlimu, premilostljivemu gospodu in cesarju Ferdinandu Pervimu«, ko je ta prišel na obisk v Ljubljano. Kot politični pojem se sicer od srede 19. stoletja pojavlja v različnih oblikah (najbolj znan je program Zedinjena Slovenija iz leta 1848). V času kraljevine SHS (Jugoslavije) in pozneje se je za Dravsko banovino pogovorno uporabljal izraz »jugoslovanska Slovenija«. Od drugega zasedanja Avnoja 29. novembra 1943 v bosanskem mestecu Jajce pa do nastanka republiške državnosti se je uporabljal izraz »federalna Slovenija«.

V precej razširjeni in popularni mitološki percepciji, značilni za male, zafrustrirane narode, se pri Slovencih »državnost« išče globoko v srednjem veku. Nacionalne korenine pa še mnogo prej, v času starodavnih plemen (Etruščani, Veneti ...).

Pojem nacionalne države je v resnici otrok druge polovice 19. stoletja, Slovenci so ga po spletu srečnih zgodovinskih naključij dosegli šele v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko je razpadla Jugoslavija in se je spremenil evropski in svetovni red. To ne pomeni, da slovenska država prej ni obstajala; v resnici je nastala med drugo svetovno vojno s partizanskim gibanjem, po drugi svetovni vojni pa je skozi mukotrpen boj z beograjskim centrom v resnici večino državnih atributov dosegla že do osamosvojitve, zato je bila ta sploh mogoča. Povojne politične elite do druge polovice osemdesetih let o samostojni državi niso razmišljale, niti ta v bipolarni delitvi sveta ni bila dosegljiva (nekaj programov ali zapisov v tej smeri je nastalo med politično emigracijo, najbolj

* Prof. dr. Božo Repe, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Knjiga je nastala v okviru projekta J6-3124 Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine ter spomina. Avtor knjige je tudi vodja projekta. Projekt financira ARIS.

znan tovrstni pisec je bil Ciril Žebot, ki pa je priznaval jugoslovansko realnost). Cilj je bil maksimalna krepitev republiške federalnosti ob izkoriščanju prednosti, ki jih je nudil jugoslovanski ščit.

Rešitve nacionalnega vprašanja so politične elite torej vse od začetka 20. stoletja iskale v jugoslovanstvu, bodisi trialističnem avstro-ogrskem jugoslovanstvu, bodisi v samostojni jugoslovanski državi. Maksimalistični (neuresničeni) cilj je bila politična avtonomija bodisi znotraj jugoslovanskega dela habsburške monarhije, če bi prišlo do uresničitve (sicer precej utopične) ideje o trializmu, bodisi znotraj Kraljevine SHS (Jugoslavije).

V tem političnem kontekstu so nastajali tudi gospodarski načrti. Do konca Avstro-Ogrske jih ni bilo, niti niso bili mogoči. Upravna ureditev, kot je nastala po letu 1861, se do razpada Avstro-Ogrske ni dosti spreminjala, Slovenci pa so bili v monarhiji eden najbolj razdeljenih narodov. Zgodovinske pokrajine Kranjska, Štajerska, Koroška in Primorska (sestavljena iz Istre, Goriške in Gradiščanske) so bile državne upravne enote. Imele so deželne ustave in deželne zборе (Trst je imel statut državnega mesta, izvzete-ga iz uprave enote, z mestnim svetom, županom in magistratom kot izvršno oblastjo). Svoje statute in večje pravice so imela tudi večja mesta: Ljubljana, Gorica, Celovec, Maribor, Celje in Ptuj). Na nižji ravni so bile samoupravne enote okrajna glavarstva. Slovenci so imeli večino le na Kranjskem (okrog 94 %) in na Goriškem (62 %). V Trstu z okolico jih je bilo okrog 30 %, na Štajerskem 29 %, na Koroškem 21 % in v Istri 14 %. Taka administrativna delitev države je vsaj pri Slovencih onemogočala kakršnokoli nacionalno načrtovanje gospodarstva. To postane realno šele z nastankom jugoslovanske države, ko se je slovenski prostor poenotil (sprva razdeljen na dve oblasti, od leta 1929 združen v Dravsko banovino). To je prvič v zgodovini (ob močni jugoslovanski carinski in drugi zaščiti) omogočilo tudi zametke nacionalnega gospodarstva z možnim načrtovanjem gospodarstva in njunimi spremljajočimi institucijami, kot so borza in druge. Ta razvoj med obema vojnoma je bil po drugi svetovni vojni, še zlasti pa od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje, prvič in verjetno edinkrat v zgodovini nadgrajen z v celoti nacionalnim gospodarstvom (tudi v lastniškem smislu). To je tudi edino obdobje, ko je gospodarstvo funkcioniralo po klasičnem državnem načelu, da je država v resnici država le, če obvladuje svoje gospodarstvo. Zato je republiška državnost omogočila razvoj lastnih propulzivnih znamk, podjetij z razvojnimi laboratoriji, lastno banko, pristanišče, letališče in letalsko družbo ter druge elemente klasične ekonomske suverenosti. Seveda znotraj jugoslovanskega okvira in skupnih ekonomskih funkcij, kot so valuta in druge.

Po osamosvojitvi je bil koncept nacionalnega gospodarstva opuščen, pojem nacionalni interes je postal predmet zlorab in (ali) posmeha, družbena lastnina je bila razprodana ali uničena. Slovenija se je vrnila k preživetvenemu modelu, kot se je oblikoval po koncu velikih lakot v času Marije Terezije: obrtniški model, danes moderniziran v t. i. družinskih, srednje velikih podjetjih, v kombinaciji z (vse šibkejšim) kmetijstvom ter transportom in turizmom.

Ta model je ob stalnem velikem izseljevanju, značilnem tudi za današnji čas, omogočal preživetje, s postopnim razvojem pa tudi vedno boljši standard za večino prebivalstva (izjema so seveda obdobja vojn in ekonomskih kriz). Danes je Slovenija kot članica EU finančno in gospodarsko od odločitev Bruslja odvisna mnogo bolj, kot je bila od Beograda, vzpostavljeni gospodarski model pa je uspešen toliko, kolikor gre dobro državam, za katere slovensko gospodarstvo izvaja podizvajalske posle. Iz najbolj razvite jugoslovanske republike (»prvi na vasi«) se je vrnila v položaj, kakršnega je imela v času Avstro-Ogrske, torej položaj »vzdrževanih regij« oziroma danes države. Spada med tiste države, ki iz evropskega proračuna več dobivajo, kot vanj vplačujejo. Ker posluje z evrom, na monetarno politiko ne more kaj dosti vplivati. V nadnacionalnih državah je tak prenos pristojnosti logičen, tako je bilo tudi v Jugoslaviji. Vendar imajo tudi znotraj takih skupnosti posamične države lahko veliko samostojnosti – če imajo zanjo interes in si za to prizadevajo. Zrele države ohranjajo nadzor vsaj nad glavnimi ekonomskimi tokovi, energenti, oskrbo in infrastrukturo. Slovenske poosvojitvene politične in ekonomske elite se v nasprotju s tistimi iz časa Jugoslavije s tem niso ukvarjale, zaradi parcialnih interesov, ideologije in čaščenja trga, ki naj bi vse »uravnaval« ter želje po zaslužkih, so pogosto delovale v nasprotju z državnimi interesi. Vstop v EU je prinesel velike razvojne možnosti, ki pa jih Slovenija slabo izkorišča in je med manj uspešnimi državami pri črpanju evropskih sredstev. Razvitejše vzhodnoevropske države, na katere smo nekoč gledali zviška, so nas dohitele. Te države so izkoristile vstop v EU in se vsaj infrastrukturno modernizirale mnogo bolje od Slovenije (ob čemer so sicer sistem pomoči tudi zlorabile za kanaliziranje evropskega denarja v roke s politiko povezanih oligarhov). Niso še vse dohitele Slovenije, a nekaj odstotkov BDP gor ali dol, dejstva so neizprosna, ogromen razvojni zaostanek iz časov socializma so nadoknadile. Ob tem pa Slovenija na drugi strani ni zmanjšala zaostanka za sosednjo Avstrijo, s katero se tako radi primerjamo, in smo še vedno le na malo več kot polovici njenega BDP (v najbolj konjunktornem obdobju socializma, v sedemdesetih letih 20. stoletja, se je Slovenija že bližala 80 %, v kriznih osemdesetih je padla na manj kot 50 %). Podobno velja tudi za kupno moč. Slovenija je močno prezadolžena država, nima več svojega bančnega sistema in s tem nadzora nad gospodarskimi tokovi, nima svojega letališča in letalske družbe. Ima izrazito zastarel železniški sistem in tudi sicer slabo razvit javni promet. Razvojno je vse stavila na avtoceste in avtomobile. Ohranja le še kontrolo nad edinim pristaniščem, kar pa je tudi zgolj vprašanje časa. Prehransko je odvisna od tujih trgovskih verig (ki so v času pandemije na srečo funkcionirale, ni pa nujno, da bo tako v kakšnih drugih kriznih razmerah), družbeni podsistemi (socialna in stanovanjska politika, zdravstvo, šolstvo, kultura, mediji ...) so v globoki eroziji.

Današnje nerazumevanje smisla države se kaže na vseh vitalnih področjih, najbolj pa na področju gospodarstva. Mlade generacije bodo morale družbeni in preživetveni koncept osmisлити povsem na novo. Ta premislek bi moral biti prioriteta že t. i. osamosvojiteljske generacije pred tridesetimi leti. A ga bodisi ni bila zmožna, bodisi ga zaradi osebnih, strankarskih, klanovskih in drugih interesov ni želela narediti. Potem, ko za

njo ostaja bolj malo, je breme padlo na današnjo generacijo, rojeno v zadnjem obdobju jugoslovanske republiške državnosti ali že v samostojni državi.

Ali jim prvi slovenski program narodnega gospodarstva, ki je nastal pred več kot sto leti v povsem drugačnih časih in v še ne definirani državi, tik pred koncem štiriletne vojne, propada starih imperijev in začetka novih, nacionalnih držav in državic, pri koncipiranju nove družbene pogodbe, o katerih znova govorijo slovenski politiki, lahko kaj pomaga? Brezigarjevi konkretni izračuni in kalkulacije najbrž ne. Je pa z zgodovinskega vidika to zanimiv dokument, pričevalec prelomnega časa in razmišljanja slovenskih političnih elit, ki so se znašle v njem. Zlasti velja opozoriti na njegovo sporočilno vrednost, ki je v današnjih političnih, mednarodnih, ekonomskih in podnebnih razmerah aktualna bolj, kot je bila kadarkoli v zadnjih tridesetih letih: »Bližamo se velikim izpremembam v življenju človeštva. Majajo se stebri dosedanjega političnega ustroja ... S to največjo izpremembo, kar jih je videla človeška zgodovina, se bodo začrtala tudi gospodarstvu nova pota ... Stojimo pred velikim gospodarskim preobratom ... Od nas bo odvisno, ali bo gradba dobra ali slaba.«

Življenjepis, javno in politično delo

Milko Brezigar je bil rojen 6. 10. 1886 v Doberdobu, kjer je 9. 10. tudi vpisan v krstno knjigo. Umrli je 22. 4. 1958 v Salzburgu, pokopan je v Ljubljani. Bil je makroekonomist in gospodarstvenik, ukvarjal pa se je tudi s politiko in pisanjem za časopise. Njegov oče je bil nadučitelj Jožef Brezigar, mati Alojzija se je po deklinškem priimku pisala Ferfolja. Imel je tri brate: Mirka (višji policijski komisar, podnačelnik okraja Ljubljana - okolica, okrajni načelnik v Brežicah, Kočevju in Škofji Loki), Srečka (tajnik na ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine SHS, tajnik poslaništva Kraljevine SHS v Pragi) in Metoda (uradnik).

Liber baptizatorum in ecclesia

Annus 18 86	Locus Nativitatis et Numerus domus	N O M E N Infantis	Religio	Sexus	Natales	G E N I T O R E S		P a t r i n i	Obstetrix	Baptizans
						Nomen, Cognomen et loci origines	Nomen, Cognomen et locus originis			
6. Octob. ann 9. Oct. bapt.	Doberdob 69.	Emilinus				Nomen, Cognomen et Conditio Patris, ejusque genitorum Nomen	Nomen, Cognomen et locus originis Matris, ejusque genitorum Nomen	Nomen, Cognomen et Conditio	Nomen et Cognomen	Nomen, Cognomen et Character
						Josephus Brezigi, Nomen, Cognomen et locus originis Patris, ejusque genitorum Nomen	Albina Ferfolja, Nomen, Cognomen et locus originis Matris, ejusque genitorum Nomen	Antonius Brezigi m.p. Vic. Pastoris Doberdobi	Anna Ferfolja Charlovic	Antonius Ferfolja Charlovic

Slika 1: Vpis rojstva in krsta Milka Brezigarja v matični knjigi župnije Doberdob

Slika 2: Grob Milka Brezigarja na Žalah v Ljubljani, foto Božidar Flajšman

O Milku Brezigarju z izjemo nekdanjega arhiva SDV v javnih arhivih ni veliko dokumentov.¹ Krajši zapisi in enciklopedični članki so v glavnem enaki.² Nekaj krajših

- 1 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 456. AS sicer hrani tudi mapo o njem, a je v njej zgolj ena razglednica (SI AS, 1304, Brezigar Milko, 1918–1918). V biografiji Janka Hacina (SI AS 1962, Hacin Janko, 1914–1915) je omenjen tudi Brezigar: »Seznanil se je s slovenskimi liberalnimi intelektualci na Dunaju in se povezal s tajno amatersko vohunsko organizacijo, ki jo je organiziral dr. Milko Brezigar, vodstvo pa je kmalu prevzel Gregor Žerjav.« V Pokrajinskem arhivu Maribor se omenja pri izvlečku iz pravil o Socialni matici (SI PAM (Pokrajinski arhiv Maribor), 1896, Zbirka drobnih tiskov, 005 Pravila društev, 00009 Socialna matica: izvleček iz pravil (cca.1910)). Drugega gradiva v slovenskih arhivih nismo odkrili. Za pomoč pri zbiranju gradiva in literature se zahvaljujem dr. Korneliji Ajlec, dr. Darji Kerec in Matiji Terglavu.
- 2 Perovšek, Jurij. »Brezigar, Milko (1886–1958).« Dosegljivo na: [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20\(21.%20december%202019\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20(21.%20december%202019)) (dostop: 31. 12. 2019); B. S. »Brezigar, Milko.« V: Primorski slovenski biografski leksikon. 3. snopič, 138. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976, 138. Glej tudi: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/> in Igor Grdina <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/brezigar-milko/>

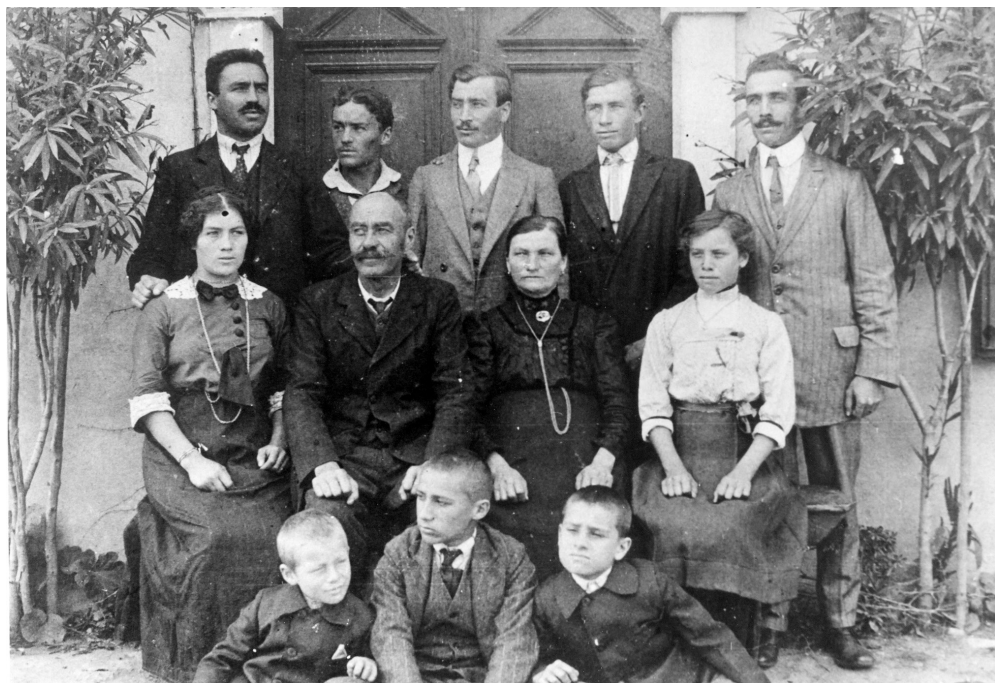
zapisov je bilo ob njegovi smrti.³ Najprej se je šolal v Gorici, kjer je leta 1904 maturiral. Študij prava je nadaljeval v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1910 doktoriral. Kot študent avstrijske vlade je še eno leto študiral ekonomijo v Berlinu. Deloval je v akademskem društvu Slovenija na Dunaju in pripadal krogu liberalno usmerjenih slovenskih visokošolcev. Po študiju je bil krajši čas odvetniški pripravnik v Ljubljani in Gorici. Leta 1914 je prešel v novinarstvo in postal urednik dunajske *Reichpost*, v kateri je pokrival gospodarstvo. V političnem obračunavanju z narodno zavednimi Slovenci ob začetku prve svetovne vojne (prepoved političnega in društvenega delovanja, konfinacije, zapori, sojenja pred vojaškimi sodišči, nekaj deset usmrtitev in drugi ukrepi) je bil aretiran in osumljen veleizdaje. V preiskovalnem zaporu v Gorici, kamor so ga poslali, je ostal do novembra 1914. Spomladi 1915 je dobil službo v statističnem oddelku Žitnega zavoda na Dunaju, kjer je bil v letih 1917–1918 vodja oddelka za nadzor nakaznic za moko in kruh. Marca 1918 so ga ponovno aretirali, tokrat zaradi suma nezakonitega prekupčevanja z nakaznicami za moko. Obtožnica zaradi razpada Avstro-Ogrske ni prišla pred sodišče (sojenje je bilo predvideno za november 1918).

Leta 1916 je začel Brezigar jugoslovanskim emigrantom v Švici posredovati poročila o položaju Avstro-Ogrske na področju prehrane in bil spomladi 1917 med ustanovitelji tajne skupine liberalno usmerjenih izobražencev, ki je v Švico pošiljala zaupna poročila o stanju v Avstro-Ogrski in njeni armadi.⁴ Julija 1918 je prišel v Ljubljano in avgusta postal glavni tajnik Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro ter član njegovega gospodarskega odseka. V odseku se je ukvarjal z različnimi gospodarskimi vprašanji, bil je tudi v ekipi, ki je uredila razmerja med narodnim svetom in 31. oktobra 1918 ustanovljeno Narodno vlado (Vlado SHS v Ljubljani). Pri posameznih nalogah je nato deloval v imenu obeh tudi pri reševanju praktičnih vprašanj (npr. zagotavljanju premoga iz tujine ob stavki trboveljskih rudarjev decembra 1918). Predvsem pa je bil v manjši skupini piscev, ki so ob koncu vojne pisali o gospodarskih vizijah prvič politično

3 Glej, npr. »Dr. Milko Brezigar.« *Demokracija*, 15. maj 1958, 4: »V avstrijskem Solnogradu je 25. aprila umrl in je bil tam tudi pokopan dr. Milko Brezigar. Pokojnik je bil rojen leta 1884 v Doberdolu kot sin učiteljske družine. Po maturi je odšel na Dunaj in stopil v akademsko društvo ‚Slovenija‘. Študiral je pravne in državnoznanstvene vede. Takrat so na tej fakulteti delovali profesorji in znanstveniki svetovnega slovesa. Gospodarske znanosti so predavali Menzel, Boehm-Bawerk, Philippovich, ki so umeli vcepiti mladini ljubezen do gospodarskih in socialnih ved. Med temi je bilo tudi več Slovencev, visokošolcev (Brezigar, Celestin Jelenc, Agneletto, Adlešič, Filip Uratnik in dr.). Tako je tudi Milko Brezigar že na univerzi poglobil svoje vezi z narodnim gospodarstvom. Ko je leta 1910 promoviral, je napisal prvo slovensko knjigo o narodnem gospodarstvu. Po prvi svetovni vojni se je dr. Brezigar nastanil v Ljubljani in se pridružil slovenskim demokratom z Gregorjem Žerjavom na čelu. Bil je gospodarski izvedenec in svetovalec pri tiskovnem podjetju »Jutro« v Ljubljani vse do druge svetovne vojne. Med vojno je bival v Rimu, končno pa se je namestil v Solnogradu, kjer ga je ugrabila prerana smrt. Ni se mu izpolnila želja, ki je skupna vzpodbujajoča vseh slovenskih beguncev, da bi se vrnilo še živi v svobodno domovino. Njegovim sorodnikom, naše iskreno sožalje!«

4 Gre za t. i. Slovenski tajni odbor, ki so ga sestavljali uradniki, rezervni oficirji in študenti; v njem sta bila tudi liberalna politika Gregor Žerjav in Albert Kramer, s katerima je Brezigar tesno sodeloval tudi kasneje.

in ekonomsko združenega slovenskega prostora. Poleg njega so bili v skupini še Jakob Mohorič, Andrej Gosar, Vinko Šarabon, Albin Prepeluh in še nekateri.⁵ V Brezigarjevi ekonomsko-politični dejavnosti so izpostavljene zlasti tri teme: vprašanje valut in njihovih menjav, kjer je imel aktivno vlogo pri menjavi kron za dinarje, vprašanje narodnega gospodarstva v celoti in agrarno vprašanje. Njegovo najbolj znano delo je *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, ki ga je posvetil dr. Antonu Korošču »izvršitelju jugoslovanskega testamenta«.⁶ V knjigi so sicer združene »vse glavne misli, ki so jih izrekli razni člani Narodnega sveta«.⁷

Slika 3: Družina Brezigar
(od leve proti desni)

Zadaj stojijo: Milko, Zorin, Mirko, Vlado in Srečko
Na sredini sedijo: Mila, oče Josip, mama Alojzija, Joža
Na tleh sedijo: Danilo, Primož in Metod

5 Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992, 135.

6 Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918, 8.

7 Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997, 39.

Z valutnim vprašanjem se je Brezigar ukvarjal še v gospodarskem odseku Narodnega sveta, torej še v času iztekanja avstrijske oblasti. Tedanja zamisel je bila, da naj zbor strokovnjakov Narodnega sveta in Narodnega vijeća skupaj s Poljaki in Čehi izdelata načrt za valutne prehode iz Avstro-Ogrske v nastajajoče nove države. Slovenski denarni zavodi in posamezniki naj bi pri nemških bankah in denarnih zavodih dvignili denar in obveznice in jih prenesli v slovenske, dr. Anton Korošec pa naj bi pri Narodnem vijeću opravil poizvedbe glede slovenskega denarja.⁸ Brezigar je v tem kontekstu preučeval vrednost avstro-ogrškega denarja v odnosu do drugih valut in vprašanje, kako preiti na zdravo valuto. Za ohranitev vrednosti denarnega premoženja je predlagal, da se čim več inflacijskih kron vloži v nepremičnine in vrednostne papirje, kmetje pa v orodje, živino in podobno. Izračunal je tudi, da je avstro-ogrška banka dotlej dala v obtok za več kot 25 milijard kron in da je na slovenskem ozemlju približno 12 % tega denarja, to je milijarda kron.

Valutnega vprašanja zaradi zgodovinskega poteka niso reševali niti Narodni svet, niti Narodna vlada, niti Narodno vijeće v Zagrebu, pač pa novonastala jugoslovanska kraljevina. Po nastanku Kraljestva in nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), je Brezigarja ministrstvo za finance najprej poslalo v tujino, da je preučeval valutna vprašanja. Bil je del ožje skupine finančnega ministrstva, ki je določila način menjave valut in razmerja med njimi.⁹ Tu so obstajali različni scenariji, tudi varianta, da bi znotraj novonastale države obstajalo več valut, ki bi imele določeno razmerje v odnosu do dinarja, funkcionirale pa bi tudi v mednarodnem prostoru, v slovenskem primeru torej »jugoslovanska krona«.¹⁰ To bi bil nekakšen kompromis med prvotno zamisljo o slovenskem denarju in uvedbo dinarja. Finančno ministrstvo novonastale države je 11. novembra 1919 odredilo razmerje med krono in dinarjem na 3,5 krone za 1 din, 31. decembra 1919 pa novo (in dokončno) razmerje 4 : 1, ki je bilo v veljavi do konca leta 1922, ko je ostal samo dinar. Še pred združitvijo so v Narodnem vijeću v Zagrebu izrazito politično in glede na situacijo nerealno zahtevali razmerje 1 : 1.¹¹

Za temi suhoparnimi podatki pa se skriva napeta politična zgodba, v kateri je imela pomembno vlogo tudi Brezigarjeva zamisel o »jugoslovanski kroni«. Valutno vprašanje je bilo v prehodnem obdobju eno ključnih ekonomskih in političnih vprašanj nove države, ob katerem so se v bistvu zasnovala tudi razmerja med zelo različnimi jugoslovanskimi pokrajinami, združenimi v eno državo. Le malo ljudi je imelo strokovno znanje za njegovo reševanje. Še posebej zato, ker je šlo za vprašanje z globokimi in dolgoročnimi političnimi učinki, napačno reševanje pa bi lahko zavrlo procese jugoslovanske integracije. Brezigar je bil prepričan, da je skupna valuta dinar

8 Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998, 110–111.

9 »Valutno vprašanje.« *Edinost*, 29. december 1919, 1.

10 Brezigar, Milko. »Naša valuta.« *Slovenski narod*, 17. januar 1920, 1.

11 Kresal, France. »Slovensko podjetništvo v industriji.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/1 (1994), 58–60.

nujna, da pa ne bi bilo pošteno avstrijskega denarja plačati v celoti z dinarji in da bi to lahko izzvalo hude komplikacije med Državo Slovencev in Srbov (Državo SHS) in staro Srbijo.

Finančni minister Momčilo Ninčić se je valutnega vprašanja lotil takoj po nastanku države, saj je bilo to ne samo eksistenčnega pomena za državo, ampak je imelo tudi pomembne geostrateške implikacije. Možnost obnovitve Avstro-Ogrske v taki ali drugačni obliki je bila še vedno realna grožnja, nerešeno valutno vprašanje oziroma podaljševanje nekakšnega skupnega nekontroliranega denarnega prostora pa bi bilo ob hkratni finančni destabilizaciji novonastalih držav v prid takšnim težnjam. Ninčić je dvomil, da bi antanta lahko zaustavila nekontrolirano tiskanje kron na Dunaju in v Budimpešti ter prelivanje v novonastale države, saj meja še ni bilo mogoče učinkovito kontrolirati. Bil je prepričan, da bo umetno ohranjanje predvojne krone v državo pritegnilo milijarde kron in »povzročilo finančno katastrofo.«¹² Ocenjeval je, da je problem mogoče rešiti le skupaj z lokalnimi upravami in na osnovi sporazuma avstrijske državne banke z njenimi pravnimi naslednicami v novonastalih državah. Zato je takoj po nastanku države imenoval tričlansko delegacijo (Milko Brezigar, Velizar Janković in Milan Marković), ki se je šla pogajati na Dunaj (ter nato v Budimpešto in Prago), a ni uspela doseči dogovora, da bi Avstrija prenehala tiskati krone. Kot so navedli, jim je podpredsednik avstrijske banke Gruber dejal, da je bolje nadaljevati s tem »kot dati priložnost boljše vizmu.«¹³

Vlada je bila zato prisiljena ukrepati sama. Sredi decembra, torej štirinajst dni po nastanku nove države, je Ninčić ukazal, naj se krone (enako tudi levi) žigosajo, kar naj bi preprečilo padanje njihove vrednosti. Podobno so storili tudi v novonastali Češkoslovaški. Ob markiranju si je država pridržala petino bankovcev, »kar lahko štejemo za prisilno notranje posojilo.«¹⁴ Z žigosanjem naj bi tudi ugotovili, koliko kron je v državi. Prepovedana sta bila vnos več kot 1000 kron in iznos denarja iz države. S tem bi tudi statistično ugotovili, koliko kron je še v državi, in presekali načrte za monetarno in carinsko unijo na območju nekdanje monarhije. Ninčić je bil prepričan, da je »žigosanje krone razbilo sanjarjenje o monetarni uniji in ohranitvi monarhije v kakršnikoli obliki.«¹⁵

12 Ninčić, Momčilo. *Naše valutno pitanje*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1920, 9. Citirano po: Mijatović, Boško. »Zamjena avstrijskih kruna za dinare 1920. godine.« *Istorija 20. veka*, 32/1 (2014), 5. O valutni reformi sicer glej tudi: Becić, Ivan M. »Za dinar ili za krunu – ko je dobio, a ko izgubio.« *Istorija 20. veka*, 31/2 (2013), 41–58.

13 Ninčić, »Naše valutno pitanje«, 9. Citirano po: Mijatović, »Zamjena austriskih kruna«, 5.

14 Lazarević, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994, 35.

15 Ninčić, »Naše valutno pitanje«, 12. Citirano po: Mijatović, »Zamjena austriskih kruna«, 6.

Slika 4: Avstro-ogrski bankovec za 20 kron z žigom občine Ivanjševci. Iz zbirke B. Balkovec.

Žigosanje je bilo končano do konca januarja 1919. Skupna številka je bila 5,323 milijona kron: Hrvaška skupaj s Slavonijo in Sremom 1,949; Banat in Bačka 1,666; Slovenija 603; Bosna in Hercegovina 512; Srbija v predvojnih mejah 421; Dalmacija 163 in Črna gora 6,29. V Sloveniji jih je bilo torej precej manj od Brezigarjevih izračunov (v odstotkih le 11,3 % vseh kron na ozemlju Kraljestva SHS). Ali je bila to tudi posledica ukrepov in priporočil vlade SHS v Ljubljani, je težko oceniti, tu so v svojih ocenah previdni tudi ekonomski zgodovinarji.¹⁶ Vendar je sam izračun zelo približen, saj je bila država še v kaotičnem stanju, lokalne oblasti so uporabljale različne žige, mnoge vojaške in civilne institucije sploh niso poslale poročil in prav mogoče je, da je bil Brezigarjev izračun bližje realnosti, kot kažejo uradne številke.

Ožja skupina ministrstva, v kateri je bil tudi Brezigar, ki je prispeval nekatere pomembne rešitve, je medtem pripravila tudi potrebne ukrepe za zamenjavo kron za dinarje. Menjava je sicer potekala tudi pri drugih dveh prejšnjih valutah: levih (tu so jo naredili preko obračuna z bolgarsko državo) in črnogorskih perperjih, kjer so do vsote 5000 dinarjev zamenjevali »al pari«, torej 1 : 1, nad to vsoto pa dva perperja za dinar. Dinarjev so za menjavo pripravili 6 do 7 milijard kron. Časopis *Pravda*, ki je bil blizu vlade, je že 23. decembra napovedal točno razmerje 1 : 4. Sledile so ostre politične in časopisne reakcije zlasti na Hrvaškem pa tudi v Sloveniji, češ da gre za krajo; uničevanje »prečanskih« ozemelj in gospodarstev (izraz pomeni dežele preko Save, Donave in Drine, to je tiste, ki so bile v Avstro-Ogrski); grožnje s separatizmom; na Hrvaškem tudi bojkotiranje države s strani največje stranke Hrvaške republikanske kmečke stranke (seveda ne zgolj zaradi finančnih razlogov). Prišlo je tudi do vladne krize. Kompromis, ki je nato rešil vlado, je bila prehodna rešitev, to je t. i. dinarska krona (crown-dinar) oziroma krona SHS, ki je imela izpisano vrednost tako v kronah kot v dinarjih v razmerju 4 : 1. Računi naj bi se izdajali v kronah in dinarjih, manjše kronske bankovce so pustili v obtoku. Vlada je dinarsko krono potrdila 13. januarja 1919, sklep pa je na koncu podpisalo vseh 79 ministrov. To je zmanjšalo politični pritisk, saj je ustvarilo vtis, da so »prečanske« dežele ohranile krono kot svojo valuto, hkrati pa je zavarovalo finančni status nove države. Pojavili pa so novi očitki, zlasti, da se krona ne bo mogla krepiti na račun dinarja, kar bo zmanjšalo vrednost premoženja na območjih krone.

Menjava se je začela 16. februarja 1919, najprej v Srbiji in Črni gori, potem tudi drugje. Končana naj bi bila do 15. marca, a se je zavlekla do 3. junija. Manjše kronske bankovce so zamenjali in vzeli iz obtoka šele med 16. majem in 4. junijem 1921. Nekaj mesecev kasneje so krone zamenjali tudi v tistem delu Dalmacije, ki je pripadel Jugoslaviji. Točna številka zamenjanih kron ni bila uradno objavljena. Zanje so porabili milijardo in 227 milijona dinarjev, kar bi bilo 5,1 milijarde krone, po nekaterih ocenah naj bi bilo zamenjanih osem milijard kron, razlika pa naj bi šla na račun pretihotapljenih

16 Glej npr. Šorn, *Slovensko gospodarstvo* in Šorn, Jože. »Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23/1-2 (1983), 55-61.

in ponarejenih kron iz tujine. Zelo hitro po uvedbi žigosanih kron se je namreč pojavila velika količina 100-kronskih bankovcev s ponarejenimi žigi.

1. januarja 1923 je dinar postal edino plačilno sredstvo. Ali je bil tečaj pri menjavi pravičen, je bila ves čas obstoja kraljeve Jugoslavije stvar vročih političnih debat, v povojnih desetletjih in tudi danes pa je bila in je še vedno predmet različnih zgodovinskih ocen. Mijatović meni, da zamenjava kron ni imela negativnih in ekonomskih posledic, ko se je politični prah polegel, pa je ekipa, ki je reformo pripravila, doživljala tudi odobravanja strokovne javnosti in tiska. V odnosu do dolarja je imela krona na dunajski borzi 2,3-krat nižjo ceno kot v Beogradu, kar je bila posledica žigosanja in s tem zaščite krone na jugoslovanskem ozemlju pred avstrijsko inflacijo. To je tudi preprečilo, da bi v arbitražnih postopkih uporabili izenačitev beograjskega tečaja z dunajskim. Dinar se je po valutni reformi na mednarodnih trgih okreplil in postopoma postal konvertibilen, kar je bilo dobro tudi za lastnike kron.

Nasprotno pa nekateri zgodovinarji ocenjujejo, da postavljeno razmerje zaradi šibkosti dinarja ni bilo realno, da je prebivalstvo v Sloveniji ob izmenjavi izgubilo kar 80 % svojih prihrankov, močno je padla vrednost različnih rent, reforma ni preprečila poplave ponarejenega denarja. Zlasti pa, da se je skozi menjalno razmerje »določal tudi izhodiščni ekonomski položaj v novi državi«. ¹⁷

Januarja 1919 je Brezigar postal član gospodarsko-finančne sekcije delegacije Kraljestva SHS na mirovni konferenci v Parizu, kjer je bil soavtor pomembnih elaboratov v zvezi z mejo.

V kraljevini SHS (Jugoslaviji) je Brezigar pripadal mladoliberalnemu političnemu gospodarskemu in bančnemu krogu, ki ga je vodil Gregor Žerjav in je oblikoval idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. Za ta krog so bili značilni bojeviti protikatolicizem in protikomunizem ter goreče zagovornišvo jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma. V novi državi so tudi videli možnost za hitro bogatenje, šlo je sicer za podoben proces, kot smo ga lahko spremljali po osamosvojitvi Slovenije leta 1991.

Od marca 1919 do oktobra 1920 je bil poslanec liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS, kjer je nadomestil Karla Trillerja, ki je odstopil. Deloval je zlasti v finančnem odboru. Novembra 1919 je bil po pooblastilu ministrstva za trgovino in industrijo znova poslan na Dunaj, kjer se je s predsednikom avstrijske vlade Karlom Rennerjem pogajal o vrnitvi terjatev in premoženja jugoslovanskih državljanov v Avstriji. Novembra 1920 je na listi JDS v

17 Lazarević, *Kmečki dolgovi*, 35–36. Lazarević se sklicuje na ocene Franceta Kresala (Kresal, France. »Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941.« V: *Delavsko gibanje v Sloveniji: 1918–1941*, ur. Janko Tedeško, 80–115. Ljubljana: Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS, 1974) in Mije Mirkovića (Marković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952). Podobno sicer ocenjujejo tudi drugi slovenski in hrvaški ekonomski zgodovinarji, medtem ko so ocene srbskih blizu citiranemu Mijatoviću.

mariborsko-celjskem volilnem okrožju kandidiral za poslanca v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. V času volilne kampanje sta dva časopisa iz različnih političnih taborov, narodnosocialistična *Nova pravda* in katoliški *Slovenec* objavila, da je bil leta 1918 v preiskovalnem zaporu, *Slovenec* ga je prikazal tudi kot nezakonitega prekupčevalca. Na volitvah ni uspel, tožil pa je odgovornega urednika *Slovenca*. Sodna obravnava pred porotnim sodiščem v Ljubljani leta 1921 je izzvala veliko pozornost javnosti in Brezigar je bil predmet obravnave v številnih časopisnih člankih. Javno je, zlasti v liberalnem tisku, ki ga je branil, pojasnjeval, da je pri očitnem nezakonitem prekupčevanju šlo za zagotavljanje pomoči slovenskemu protiaavstrijskemu delovanju. Sojenje se je končalo s poravnavo.

Brezigar je bil sicer udeležen tudi pri t. i. aferi Jadranska banka, v kateri so predstavniki mladega krila JDS (Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, Adolf Ribnikar in Milko Brezigar) poneverili večmilijonsko vsoto v korist svojega strankinega krila. T. i. mladini so si prisvojili denar iz fonda, ki ga je Jadranska banka dala stranki za plebiscitno propagando na Koroškem in za ustanovitev ljubljanske univerze.¹⁸ Verjetno denar ni šel zgolj strankinemu krilu, pač pa tudi v lastno korist.¹⁹ Po dolgoletnih trenjih je nato, seveda ne zgolj zaradi afere, leta 1923 prišlo do dokončnega razcepa SDS.

Brezigar je pripadal političnemu, gospodarskemu in bančnemu mladoliberalnemu krogu Žerjava, ki je bil po Tavčarjevem odhodu najvplivnejši liberalni politik. Poleg navedenih sta vanjo spadala še Avgust Praprotnik in Ivan Kavčnik. Skupina je oblikovala idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. »Zaznamovali so ju izrazito protikatoliško kulturnobojno stališče, protikomunistična usmeritev, popolna predanost načelju jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma ter nepošteno ravnanje na gospodarskem oziroma bančnem področju.«²⁰

Brezigar je nato opustil neposredno dejavnost v politiki in se začel ukvarjati z novinarskim, gospodarskim in bančnim področjem. Pisal je za novoustanovljeni liberalni dnevnik *Jutro* in bil tesno povezan z njegovim ustanoviteljem in voditeljem JNS v Sloveniji dr. Albertom Kramerjem (Žerjav je leta 1919 umrl). V letih 1920–1921 je bil urednik za gospodarska vprašanja, potem je vodil gospodarske posle časopisa; v tridesetih letih je postal tudi član konzorcija in solastnik *Jutra*. Ob tem je bil v začetku dvajsetih let predsednik Zveze slovenskih zadrug. Leta 1923 je postal eden glavnih delničarjev Narodne tiskarne in član njenega upravnega odbora. Od leta 1929 je bil član upravnega odbora Kranjske industrijske družbe. Leta 1931 je na Dunaju sodeloval pri prevzemu Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani iz

18 Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan, 1996, 245.

19 Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Bančniki v ogledalu časa. Življenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2005, 82.

20 Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013, 163–164.

lastništva zavoda Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Kreditni zavod za trgovino in obrt) na Dunaju. Leta 1933 je deloval v posvetovalnem odboru za poslovanje denarnih zavodov pri ministrstvu za trgovino in industrijo. V tridesetih letih je vodil Zvezo lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije; bil je dejaven kot član vodstva akademskega društva Jadran in Kazine, kjer je bil konec tridesetih let tudi član njene konzorcija. V okviru kazine so se zbirala različna liberalna društva, npr. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, Angleški klub, Akademsko društvo Triglav, tudi združenje jugoslovanskih rezervnih oficirjev. Ljudje iz kroga, ki mu je pripadal Brezigar, so bili, tako kot on, člani tudi drugih združenj, zlasti Sokola, Orjune in njene naslednice Narodne odbrane, strelskih družin in podobno. »Tako ali drugače so vse niti vodile tudi h glasilu Jutro, Narodni tiskarni in zadrugi Napredni tisk.« Nekateri od teh so bili poročeni s Čehinjami, vezi s Češkoslovaško so bile močne in te zveze »so se razširile tudi na ilegalno protinacistično delovanje, nekatere celo pripeljale v sodelovanje z zelo učinkovito Beneševo obveščevalno službo, ki je delala v povezavi z Britanci«. ²¹ Tudi Brezigar je bil poročen s Čehinjo Marijo Duhek. Sodeloval naj bi z jugoslovansko obveščevalno službo na Slovenskem proti Italiji in po nastopu nacizma tudi proti Nemčiji. Po nemški zasedbi Češkoslovaške marca 1939 je pomagal češkim beguncem. Bil je povezava ljubljanskega kroga Jugoslovanske nacionalne stranke z britanskim konzulatom v Zagrebu in agent britanske obveščevalne službe Special Operations Executive (SOE) s šifro »Branko«. ²² Skrbel je za finance, ki jih je dobival od Britancev, usklajeval protinacistično propagandno dejavnost slovenskih liberalcev in širjenje angleške propagande, zbiranje podatkov, tiskanje ponarejenih potnih listov v tiskarni *Jutra* za begunce iz Reicha, onemogočanje nemških dejavnosti v Sloveniji, spremljanje dejavnosti Kulturbunda. Brezigar je tudi skrbel, da so lahko z britanskim eksplozivom izvajali sabotažne akcije (predvsem je šlo za nameščanje angleškega eksploziva v nemške železniške transporte čez Jugoslavijo, ki so eksplodirali z zamikom, že na nemškem ozemlju). Jerca Vodušek Starič celo ocenjuje, da so bili »nekateri Brezigarjevi podvigi v sodelovanju s predsednikom Narodne odbrane dr. Josipom Cepudrom in češkimi obveščevalci ... skoraj neverjetni«. ²³

Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 so se britanski obveščevalci umaknili, liberalce pa opremili z dvema radijskima postajama in denarjem ter se dogovorili, da bodo s SOE pod okupacijo ilegalno sodelovali. No, ti so se večinoma razkropili po Jugoslaviji, nekaj so jih Britanci uspeli umakniti, druge so zajeli. Brezigar je sicer dobil britanske dokumente, a ni hotel iz države in se je skrnil v Splitu, kjer se je organizirala manjša skupina

21 Vodušek Starič, Jerca. »Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941.« V: *Slovinci in leto 1941. Znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Ljubljana, 11.–12. april 2001*, ur. Zdenko Čepič et al., 59–76. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2001, 65.

22 Prav tam, 66.

23 Prav tam, 68.

liberalcev in preko kurirja tudi za kratek čas vzpostavila zveze z Britanci v Kairu, a do načrtovanega umika z britansko pomočjo potem ni prišlo.²⁴ Brezigar se je po nekaj mesecih vrnil v Ljubljano in živel ter deloval ilegalno.

Razcepljene liberalne skupine so ravnale različno, nekatere so se tudi pogajale z OF (Stara pravda je za nekaj časa vanjo tudi vstopila, neuspešno se je za vstop pogajala tudi Omladinska JNS), večinoma pa so se na koncu odločili za četništvo in protipartizansko delovanje. Do sporazuma (zlasti med starim in novim delom JNS) nikoli ni prišlo, so se pa nekatere skupine povezale v Napredni delovni skupnosti (NDS), ki je tudi izdajala časopis *Zarja svobode*. Tej skupini je pripadal tudi Brezigar. Povezovalno vlogo naj bi odigral zlasti inženir Janko Mačkovšek, ki so ga Nemci s skupino liberalno in sredinsko usmerjenih politikov jeseni 1944 aretirali in poslali v Dachau, kjer je umrl. Iz tega liberalnega kroga je prišla tudi pobuda za skupni program meščanskih strank (t. i. londonske točke). Po sporazumu Tito-Šubašić naj bi se pogovori obnovili (skupaj z nekaterimi predstavniki SLS), a naj bi jih prekinile nemške aretacije Mačkovška in nekaterih drugih politikov. Zaradi številnih raznolikosti je ocenjevanje ravnanja liberalnega tabora zelo kompleksno, zato je težko celovito oceniti tudi Brezigarjevo vlogo in dejavnost. Še posebej, ker ni bil na izpostavljenih političnih položajih, ampak je deloval v ozadju. Med delom zgodovinarjev velja prepričanje, da je liberalni tabor vztrajal pri legitimnosti begunske vlade, a mnoge poteze kažejo, da vsaj pri glavnem delu (JNS) v pristajanju na debelacijo v začetnem obdobju vojne (torej na razkosanje Jugoslavije) ni kakih bistvenih razlik.²⁵ Čeprav je misel na povezovanje z OF med deli liberalnega tabora tlela še naprej, jo je preprečeval zlasti brezkompromisni protikomunizem.

Brezigar je za NDS in za Slovensko zavezo, ki je nastala kot nekakšen antipod ostankov meščanskih sil proti OF in izdajala tudi istoimensko glasilo, napisal več besedil o ureditvi avtonomne Slovenije v poveljni Jugoslaviji. Ker so nekateri dokumenti kolektivno delo ali niso podpisani oziroma so podpisani s kraticami, pregleda nad celotnim Brezigarjevim avtorstvom (še) ni.²⁶ Bil je tudi eden od organizatorjev slovenskega četništva.

24 Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/2 (2017), 24.

25 Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 236–237.

26 Med 22 ohranjenimi dokumenti te skupine med Mačkovškovimi papirji (po vojni so bili tudi podlaga za pravo t. i. Božičnega procesa) je le eden, ki ga je (domnevno) napisal Brezigar, in sicer Zakon o žrtvah vojne za domovino (podpisan je z Mil., kar bi bilo lahko Milko Brezigar). Vendar je večkrat naveden kot avtor elaboratov ali dopolnil in pripomb nanje, zakonskih osnutkov ipd. o poveljni ureditvi, ki jih je skupaj s političnimi poročili, časopisnimi izrezki in drugim gradivom med letoma 1942 in 1944 Mačkovšek tajno preko vlakovnega sprevodnika pošiljal Vladimirju Mislju v Švico, ta pa posredoval naprej begunski vladi. V pošiljkah 3. novembra 1942 in 1. januarja 1943 je bilo npr. več filmov Brezigarjevih pripomb o Trstu oziroma njegovi pripadnosti; 15. maja 1943 elaborat o kulturi ipd. Vodušek Starič, Jerca. *Dosje Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994, 10 (op. 19), 121, 124 in 129.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je zatekel v Rim, kjer je sodeloval z jugoslovanskim poslaništvom v Vatikanu in za jugoslovansko begunsko vlado pisal poročila o razmerah v Sloveniji. Kot lahko razberemo iz Mačkovškove korespondence, naj bi z njim skušali vzpostaviti povezavo preko jugoslovanskega poslaništva v Švici in od tam naprej preko Vatikana, vendar je morala biti ta tveza, če se je sploh vzpostavila, kratkotrajna, saj je obvestilo o tem, da je Brezigar v Rimu, Mačkovšek poslal junija 1944,²⁷ julija je bil že aretiran in poslan v Dachau; avgusta pa je bil podpisan sporazum Tito-Šubašić, čemur se je podredila tudi stara jugoslovanska diplomacija.

Avgusta 1944 se je del slovenskih emigrantskih politikov (del se je po sporazumu Tito-Šubašić pridružil odporniškemu gibanju) kot misija Slovenske zaveze (Milko Brezigar, Fran Mačkovšek in Josip Germ) v Bariju izjasnil za Demokratično federativno kraljevino Jugoslavijo, v kateri bi bili tudi Trst, Istra in Jadranski otoki, Koroška s Celovcem in Beljakom ter s spremenjeno mejo z Italijo (premik na nekdanjo mejo med Italijo in Avstro-Ogrsko). Katoliški del emigracije je v nasprotju s tem ameriški obveščevalni službi OSS pošiljal predloge o katoliški srednjeevropski federaciji ali konfederaciji, katere del bi bila tudi Slovenija. OSS in še manj zavezniška politika takih predlogov nista jemala resno.²⁸

Leta 1945 je Brezigar postal član Slovenskega narodnega odbora (SNO) v Rimu, ki ga je ustanovil katoliški politik in nekdanji minister v kraljevi begunski vladi Miha Krek. SNO je 1. aprila 1945 izdal t. i. Velikonočni letak z naslovom »Slovenci in Slovenke!«, v katerem je trdil, da je Titova oblast v Beogradu začasna in da se bo kralj Peter vrnil in pozival, da je v Jugoslaviji treba preprečiti komunistično zmago. Brezigar je bil med podpisniki. V propagandi, ki ni imela upanja na uspeh, se je SNO, kot je to opredelil Boris Mlakar, »poslužil tudi nekaterih nekorektnih prijemov«, npr. pod propagandistične tekste podpisoval ljudi, ki tega niso storili, v navedenem primeru, recimo Izidorja Cankarja in Borisa Furlana.²⁹ Oba navedena sta se sicer že avgusta 1944 opredelila za partizane. V Rimu, pa tudi kasneje se je Brezigar ukvarjal tudi z vprašanjem zahodne meje in Trsta ter zbiral gradivo v zvezi s tem. Napisal je dve razpravi: *Pripombe k razpravi Trst in O pripadnosti Trsta Jugoslaviji*.³⁰

Po koncu druge svetovne vojne je Brezigar ostal v emigraciji. Sodeloval je pri izdajanju časnika *Glas zaveznikov*, leta 1947 pa začel izdajati svoje glasilo *Glas Jugoslavije*. Šlo je za skromen list v šapirografski obliki, ki ni imel omembe vrednega dosega. Sodišče narodne časti v Ljubljani ga je v odsotnosti avgusta 1945 obsodilo na deset let prisilnega

27 Prav tam, 136.

28 Biber, Dušan. »Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945.« V: *Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al., 261–267. Ljubljana: SAZU 1995. Glej tudi: Torkar, Blaž. *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Celovec: Mohorjeva, 2012, 164.

29 Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo, 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica 2003, 448.

30 SI AS, 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 456.

dela, izgubo narodne časti in zaplembo premoženja. Kazen prisilnega dela so sicer kmalu po sodbi preklicali. Brezigar se je okrog leta 1949 preselil v Avstrijo. Zadnja leta je preživel v zavetišču za starejše begunce v Salzburgu in pisal. Jugoslovanske oblasti so mu leta 1953 zagotovile, da se lahko vrne v domovino, vendar tega ni storil.³¹ Po pričevanju Marije Brezigar je bila to pametna odločitev, saj bi se verjetno takoj po prestopu meje za njim izgubila vsaka sled, kot se je zgodilo marsikomu.³²

Služba državne varnosti je zanj zapisala, da je bil »človek, zaprt sam vase, silno skromen, do svoje zunanosti malomaren, vendar zelo vztrajen, brez osebnih ambicij«.³³

Brezigar, združništvo in drugi strokovni teksti

Strokovne članke je Brezigar začel objavljati leta 1911 v dvomesečniku *Veda*, ki so ga od tega leta izdajali in urejali slovenski liberalci Albert Kramer, Ivan Prijatelj, Mihajlo Rostohar in Bogumil Vošnjak (slednji se je iz uredništva kmalu umaknil), in tudi v nemškem tisku. V *Vedi* je prvi članek objavil že v drugi številki, in sicer o uspešnosti čeških bank. V času, ko se je ukvarjal s politiko, je znanstveno pisanje opustil, občasno pa je objavljaj strokovne članke. Med različnimi temami, ki jih je obravnaval, so bančništvo; gospodarski in finančni tokovi, kot so konjunktura, krize, gospodarski zastoji; ekonomski položaj nove jugoslovanske države in Slovenije v njem. Med slovenskimi ekonomskimi zgodovinarji velja zlasti za strokovnjaka za združništvo, čeprav večina prispevkov na to temo izhaja predvsem iz osnutka slovenskega narodnega gospodarstva.

Brezigar je sicer sredi prve vojne pisanje strokovnih člankov v glavnem opustil in se začel ukvarjati s politiko. Po prvi svetovni vojni (in tudi sicer) je njegovo najodmevnejše delo knjiga o slovenskem narodnem gospodarstvu. Med drugo svetovno vojno se je deloma vrnil k pisanju, a ta del njegove dejavnosti še ni v celoti osvetljen in analiziran. Vsekakor je bil avtor ali soavtor več elaboratov, osnutkov zakonov in drugih besedil, ki so zadevali povojno ureditev, kot so si jo predstavljali v liberalnem taboru, to je obnova jugoslovanske kraljevine, v kateri pa bi bila Slovenija avtonomna in z razširjenimi mejami. Nekatere teme (npr. Trst) so enake, kot jih je pisal po prvi svetovni vojni, pri večini tovrstnih tekstov pa je individualno avtorstvo težko določiti.

Prav tako še nista ovrednoteni njegova povojna publicistična in novinarska dejavnost v emigraciji, ki pa sicer ne zajemata pomembnejših del. Obsežno besedilo z naslovom *Die Kultur*, ki ga je v zadnjih letih življenja napisal v Avstriji, ni nikoli izšlo. Rokopis v družinskem arhivu tudi ni ohranjen.³⁴

31 Podrobneje o Brezigarjevi obveščevalni in siceršnji medvojni dejavnosti glej: Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

32 E-pismo Marije Brezigar piscu, 23. 1. 2022.

33 Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

34 E-pismo Marije Brezigar piscu, 23. 1. 2022.

Milko Brezigar velja med drugim za strokovnjaka za združništvo. Brez dvoma je bil vsaj v prehodnem obdobju od razpada Avstro-Ogrske do nastanka jugoslovanske države goreč privrženec agrarne reforme in združništva, ki bi temeljilo na malem in srednjem kmetu. Izhajal je iz prepričanja, da bi le mali in srednji kmetje s svojim delom ustvarili dovolj kapitala za velepodjetja. Znano je njegovo stališče, da bo moral biti vsak zemljedelec član zadruga. Temeljni nosilci narodnega premoženja bi bili torej vsi, ki ustvarjajo. Temeljno sredstvo koncentracije kapitala pa zadruga. Tę je v osnutku nacionalnega programa razdelal tako za kmetijstvo kot za obrt in druge panoge.

Brezigar je izhajal iz načela, da je treba »načela nemško-židovskih kartelov [...] odstraniti«, kar naj bi regulirali z uvozom in izvozom oziroma carinami.³⁵ Ker naj bi bila v ospredju slovenskega gospodarstva kmetijstvo in gozdarstvo,³⁶ je izračunal, kakšna naj bi bila povprečna kmetija po nacionaliziranju posestva: »Vemo pa, da je velik del naše zemlje, posebno gozdov, v tujih rokah. [...] V programu se je postavila zahteva, da se mora zemlja nacionalizirati, to je, da se mora oni svet, ki pripada vsled zgodovinske zavisnosti še vedno tujcem, razdeliti med naše kmete. Ako bi naš kmet imel toliko sveta, kolikor mu ga je narava odmerila, to je povprečno 14 ha, bi brez dvoma dobro izhajal.

Ena med prvimi nalogami našega reformnega dela bo nacionaliziranje posestev. Na ta način ustvarimo podlago, da bo posedoval pretežen del kmetij 10 do 15 ha zemlje, to je oni obseg, ki zadostuje, da preživi pri intenzivnem obdelovanju srednjo kmečko rodbino. Povprečna kmetija v obsegu 14 ha bi obstajala iz 7 ha njiv, vinogradov, travnikov, planin in pašnikov, iz 6,2 ha gozda in 0,8 ha neobdavčenega zemljišča. [...] Letni dohodek kmetije, obstoječe iz 5,4 osebe, bo znašal torej 26.388 kron ali pa na vsake zemljedelske osebe 488 kron.«³⁷

Iz tega opisa stanja je Brezigar potegnil zaključek glede reguliranja kmetijske proizvodnje, saj ta ne bi smela biti svobodno prepuščena lastnikom: »Poljedelec bo moral obdelovati polje po strokovnjaških navodilih. Narod mora imeti pravico, da predpiše kmetu način obdelovanja. Vse to bo hasnilo v prvi vrsti kmetu in šele posredno narodu. Ta pravica naroda ima samo ta smoter, da povzdigne produktivnost zemlje. Da doseže narod ta smoter, se morajo vršiti tri naloge:

35 Osnutek, str. 21.

36 Brezigar pravi, da bi moral imeti za Slovence gozd enak pomen, kot ga ima na Norveškem ali Švedskem. Obseg gozda je naračunal na 8361 kvadratnih kilometrov (vsa »domovina« naj bi merila 18.667 km). »Država in pod državo stoječi fondi so imeli 33.895 ha gozda, cerkev 14.6223 in fidejkomisi 65.234 ha, ostalo pa občine, zadruga in privatniki«. (Fidejkomisi so bila neodtujljiva in nedeljiva družinska posestva, ki so morala pri dedovanju ostati v rokah družinskega člana, prosto je bilo mogoče razpolagati le z donosom premoženja, op. p.) Na Slovenskem naj ne bi bilo izrazitih veleposestev, vseeno pa naj bi približno sedmina pripadala posestvom, večjim od 500 ha, v kar pa niso všteta državna posestva in posestva korporacij. Fidejkomisov in veleposestnikov naj bi bilo 66, skupaj so imeli 193.567 ha gozda, povprečno vsak 2932 ha. Brezigar, *Osnutek*, 62–65.

37 Brezigar, *Osnutek*, 76–77.

1. ugotoviti produktivna svojstva posameznih pokrajin našega ozemlja;
2. pripraviti potrebna semena, gnojila, orodje in druge potrebščine;
3. podučevati kmeta o umnem kmetijstvu«.

To so bile sicer že naloge dotedanjih zadrug, a kmeta niso mogle prisiliti k temu, da bi se ravnal po predpisih. Zato Brezigar zaključí: »Naša zemeljska uprava mora postati organična, to je, mora imeti sredstva, da se bodo izvrševali strokovnjaški predpisi. Državni in družabni interes na uspevanju zemljedelstva mora biti tudi potom zakonodaje dokumentiran.«³⁸

Na to osnovo (nacionalizacija zlasti nemških posestev, razdelitev zemlje kmetom, da se doseže velikost povprečne »idealne« kmetije, in državna regulativa kmetijske proizvodnje) je potem postavil zadruge. Te bi bile »podlaga in temelj zemljedelske organizacije. Tako kakor obstoja politična država iz samostojnih občin, tako naj bi naša zemljedelska uprava slonela na zadrugah. Zemljedelska uprava bo občevala z zadrugami, te bodo posredovateljice med posameznim poljedelcem in državo. Vsak zemljedelec bo moral biti član zadruge. Vsi, ki obdelujejo zemljo ali se pečajo z živinorejo na enem zaokroženem ozemlju, morajo biti člani pristojne zadruge. Ni treba, da bi se ozemlje vjemalo s politično občino; pri določitvi mej bi bili merodajni gospodarski, posebno prevaževalni okviri. Najvažnejše naloge zadruge bodo sledeče:

1. objavljati poduke in ukrepe zemljedelske uprave ter nadzorovati, da se bodo člani ravnali po predpisih;
2. prevzemati blago od zemljedelske uprave, za svoje člane opravljati denarne posle;
3. oskrbovati stroje, ki so za skupno uporabo.«³⁹

Razlika med dotedanjo vlogo zadrug in novo, kot jo je po predvideni agrarni reformi koncipiral Brezigar, je bila v tem, da bi bilo članstvo v zadrugi obvezno in da bi moral slediti navodilom glede izbire pridelkov in načina pridelovanja. Po Brezigarju je bilo na Slovenskem leta 1915 okrog 1000 zadrug, od tega 900 poljedelskih s približno 140.000 člani, drugo so bili rokodelci. V zadrugah naj bi bilo torej že tedaj devet desetih poljedelcev, kar naj bi agrarno reformo zelo olajšalo. Država naj bi torej prevzela obstoječo združeno mrežo, zadruge naj bi postale organ zemljedelske uprave, vendar naj bi se prej reformirale, da bi tako funkcijo lahko prevzele. V prihodnje bi imele dva delokroga: lastnega, kot dotlej, in prenesenega, torej tistega, ki jim ga bo naložila zemljemerska uprava. V preneseni delokrog bi prišle zgoraj navedene tri naloge. Nadzor nad zadrugami bi imeli pokrajinski uradi z izobraženimi agronomi. Pokrajinski urad bi obsegal ozemlje

38 Prav tam, 78–79.

39 Prav tam, 79.

dotedanjega glavarstva, vanj bi spadalo povprečno 50 zadrug; takih uradov naj bi bilo 20. Uradi bi imeli znanstveno, izobraževalno in upravno funkcijo. Odločali bi npr. o gnojilih, načinu obdelovanja zemlje in oskrbovanja živine ter določali, katere rastline se bodo pridelovale v zadrugah, ki so podrejene pokrajinskemu uradu. Zemljedelska uprava bo na osnovi poročil pokrajinskih uradov naredila zemljedelski načrt, ki ga bo sprejel zakonodavec in bo obvezen. Po tem načrtu naj bi se kmetijska proizvodnja v nekaj letih, vsekakor pa v desetletju, podvojila.⁴⁰

Zamisli glede agrarne reforme so bile sicer v prehodnem času različne, v osnovi pa so vse, tudi Brezigarjeva, temeljile na nacionalizaciji, pri čemer so šle od kolektivističnega boljševiskega modela (Albin Prepeluh) do razdelitve zemlje kmetom, kjer sta si bila v osnovni zamisli (ne pa v izvedbi) podobna Brezigarjev liberalni in klerikalni (katoliški) koncept, ki so ga zagovarjali Jakob Mohorič, Vinko Šarabon in Andrej Gosar, vsi pa so agrarno reformo razumeli kot osnovni pogoj za narodno gospodarstvo v bodoči demokratični jugoslovanski državi. Po Čepiču so s tem »izražali stališče zakasnele buržoazne revolucije oziroma neizvedenih zahtev iz leta 1848, ki jih je sedemdeset let kasneje udeležala slovenska buržoazija v boju za nacionalno, politično in gospodarsko osvoboditev slovenskega naroda.«⁴¹ Brezigar je zagovarjal stališče, da je treba razlastiti veleposestva, ki so v lasti tujcev, v korist narodne države. Ocenjeval je, da je v rokah tujih veleposestnikov 200.000 ha površine, pri čemer je zajel le posesti, večje od 500 hektarov. Nacionalizacija bi preprečila odnašanje dobičkov, ustvarjenih na slovenski zemlji v tujino. »Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti. Nadalje mora ves dobiček iz naše zemlje ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se ž njim oplode naše dežele. To so zahteve nacionaliziranja zemlje.«⁴² Brezigar je v Osnutku izhajal iz statističnih podatkov za tiste slovenske dežele, ki naj bi prišle v sklop narodne države, kot jo je videl takrat (in je bila bistveno drugačna, kakršna je bila potem v resnici). Menil je, da bi povprečni slovenski družini (5,4 osebe) pripadlo posestvo s približno 14 ha zemlje, to bi bilo nekakšno optimalno kmetijsko posestvo, ki bi omogočalo preživetje. Država bi proizvodnjo strogo nadzorovala in usmerjala ter predpisovala način proizvodnje in vrsto pridelave, ki bi morala slediti dobičku, ne pa pridelavi vsega za lastne potrebe kot dotlej. Po optimalni porazdelitvi zemlje posegov v lastninsko strukturo ne bi bilo več. Kmet naj bi, kljub državnemu usmerjanju, ki mora slediti izključno dvigu proizvodnje, ostal izključni lastnik svoje zemlje in tudi pridelka. S tem bi odpravili tudi prakso, uvedeno med prvo svetovno vojno, ko je avstrijska država z odredbo določila, da je ves pridelek last države, in s tem kmeta naredila zgolj

40 Prav tam, 80–81.

41 Čepič, Zdenko. »Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXIV/1-2 (1984), 103.

42 Brezigar, *Osnutek*, 11–12.

za upravitelja svoje zemlje. Z državnim intervencionizmom skozi agrarno reformo naj bi ustvarili optimalno velika posestva med 15 in 20 hektari, od česar bi polovico predstavljal gozd.

Brezigar se je zadovoljil z nacionalizacijo zemlje kot narodno gospodarskim načelom in od tu ni šel naprej. Ni se opredelil do tega, komu naj se razlaščena posestva razdeljujejo in pod kakšnimi pogoji. V agrarni reformi ni videl »ekonomsko političnega ukrepa s socialnim učinkom, ampak v prvi vrsti gospodarski poseg državne oblasti, z namenom izboljšati in dvigniti kmetijsko proizvodnjo«. ⁴³ Njegovi pogledi so bili po oceni Zdenka Čepiča blizu pogledom socialista Albina Prepeluha, ki je želel doseči »kolektivno lastnino naroda«, le da je Prepeluh na predvidene ukrepe gledal bolj politično in socialno. Pogled pri obeh namreč temelji na državnem intervencionizmu in zajema nacionalizacijo vseh proizvodjalnih sredstev, ne le kmetijskih. Katoliški tabor je na to gledal drugače. Jakob Mohorič je menil, da lahko manjša industrija ostane v zasebnih rokah, vendar mora biti zakonsko omejena in pod nadzorom celotne družbe. Tudi Andrej Gosar je zagovarjal preobrazbo gospodarstva po enotnem načrtu, ki bo v korist vsemu narodu, je pa odklanjal industrijo in veliki kapital, kar je bila sicer značilnost vseh socialno usmerjenih piscev v katoliškem taboru.

Brezigarjevim načelom glede agrarne reforme in združništva so v prehodnem času v glavnem pritrjevali, kar je razvidno tudi iz ocen Osnutka. Tako so npr. v socialistični demokraciji zapisali: »Tako je vzrasla na primer Brezigarjeva agrarna reforma iz specifično slovenskih tal. Pri avtonomni upravi našega gospodarstva jo je mogoče takoj izvršiti, v enotni jugoslovanski državi pa se je bati, da bi bila odložena ad calendas graecas ali pa da bi dobila tako obliko, da bi je več ne spoznali in da bi ne vedeli ž njo kaj početi.« ⁴⁴ Podobno so ocenjevali tudi v katoliškem taboru: »Slovenska zemlja se mora nacionalizirati, priti v domače, narodne roke. Celih 200.000 hektarov slovenske zemlje je danes v rokah nemškega veleposestva; to je zgodovinska krivica, ki se mora enkrat za vselej odpraviti. Veleposestva mora država kupiti in poprodati med ljudi, ki jih bodo sami obdelovali; tako bo ostal dobiček naše zemlje na domačih tleh in se uporabil za oploditev in zboljšanje domače grude.« ⁴⁵

Že tedaj pa niso vsi enoznačno pritrjevali Brezigarju. V prav tako katoliškem listu *Zori* so npr. zapisali: »Zvest tendenci za izpeljavo intenzivne obdelave polja, se pisatelj zavzema tudi za prisilno združništvo radi poljedelskih strojev, da bi bili na ta način kmetovalci prisiljeni posluževati se jih in svoje polje intenzivno do skrajnih meja obdelati. Menda ne pomisli, da je prisilno združništvo v teoriji lepa misel, a praktično zadane na toliko ovir, da si ne morem misliti, kako bi jo bilo možno izpeljati. Ne samo,

43 Čepič, Zdenko. »Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnjima vojnama.« *Zgodovinski časopis*, 49/2 (1995), 261.

44 Jug, Peter. »Narodno gospodarstvo.« *Demokracija: Socialistična revija*, I/19-22 (1918), 286.

45 »Naše bodoče gospodarstvo.« *Domoljub*, 12. december 1918, 512.

da je veliko naše zemlje take, da je umetno s stroji ne moremo obdelovati, ampak tudi razkosanost naših kmetij, velika oddaljenost hribovitih in ravninskih kmetov in vreme ter istočasna želja po uporabi so hude ovire praktični izvršitvi pisateljevega zahtevka po prisilnem združništvu. Med reformami, ki jih bo treba izvesti v naši agrarni politiki, je ena poglobitnih tudi regulacija naših voda. Ravno v tem pogledu so naši bivši ljudski zastopniki veliko storili, veliko so pa storili tudi za živinorejo z izboljšanjem hlevov, z živinorejskimi tečaji, z vpeljavo tuje živine v naše kraje itd. Žalibog smo tako človeški, da ne vidimo nič dobrin nad bližnjim, kadar se nam zameri. Ko se streznemo in po par letih v urejeni državi iznebimo radikalnega nacijonalizma, bomo lahko objektivno presodili, kar je bilo pred nami. Tega danes še nismo zmožni.«⁴⁶

Vsekakor je privrženost agrarni reformi na osnovi nacionalizacije tako pri Brezigarju kot v njegovem širšem krogu in tudi sicer pri večini tistih, ki so v prevratnem času razmišljali o teh vprašanjih, izhajala iz nacionalnih čustev, saj so bili večinski lastniki veleposestev Nemci. Pri socialni komponenti pa so se hitro pokazale razlike.

Agrarna reforma, posledično pa tudi združna politika je v novi državi šla svojo, povsem drugačno pot. 14. novembra 1918 je Narodno vijeće v Zagrebu napovedalo, da bo z agrarno reformo zemljo odvzelo veleposestnikom in jo dalo malim kmetom, Narodna vlada v Ljubljani pa je 31. januarja 1919 sklenila dati pod državni nadzor vsa veleposestva, večja od 300 ha. 27. februarja 1919 pa je vlada v Beogradu objavila Prehodne odredbe za pripravo agrarne reforme. Ukinjena sta bila tlačanstvo in kolonat. Vsak naj bi dobil toliko zemlje, da bi lahko preživel družino. Večje gozdne komplekse naj bi poddržavili, kmetje pa bi imeli pravico do paše in priprave drv za kurjavo ter za stavbni les. Veleposestnike naj bi proti plačani odškodnini razlastili, tlačani pa naj bi postali lastniki zemlje, ki so jo obdelovali. Jugoslovanska vlada je 12. marca 1919 sprejela načrt Gregorja Žerjava, po katerem naj bi pristojno ministrstvo v Beogradu pooblastilo tedaj že Deželno in ne več Narodno vlado, da izdaja začasne uredbe za pripravo in zavarovanje izvedbe agrarne reforme ter za preprečevanje akcij, ki bi ogrožale izvajanje reforme. Ministrstvo je Deželno vlado pooblastilo tudi za ustanovitev državnega urada za nadziranje in začasno upravo veleposestev, ki so bila predmet agrarne reforme; narejen je bil načrt za upravo in nadzorstvo nad velikimi posestvi, za kar je bil pri Deželni vladi ustanovljen poseben oddelek, ki bi si nadzorstvo delil z drugimi oddelki (oddelkom za kmetijstvo, oddelkom za trgovino in obrt). Jugoslovanska vlada je sicer zaradi specifičnosti razmer imenovala posebno poverjeništvo za izvedbo agrarne reforme v Sloveniji (Glavno poverjeništvo za agrarno reformo), ki je bilo oddelek beograjskega ministrstva za agrarno reformo.

Julija 1919 je izšla uredba o prepovedi odtujitve in obremenitve. Ta je določala, da lahko veleposestniki v Sloveniji obdržijo 75 ha obdelovalne zemlje oziroma skupno

46 Stanovnik, Ivan. »Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Zora*, XXI/3-4-5 (1918/1919), 42.

do 200 ha zemlje, preostanek pa bi v odkup dobili agrarni interese (v resnici je bil uveden le začasni zakup, dokler se stvari zakonsko ne bi uredile). Agrarni maksimum je v Sloveniji presegalo 208 veleposestev v skupni površini 200.000 hektarov. Površina za razlastitev predvidene zemlje je bila le 30.142 hektarov, pa še od tega je bila dejansko razlaščena samo polovica. Kar dve tretjini razlastitev sta bili izvedeni na posestvih tujcev v Prekmurju. Obdelovalno zemljo so razdelili med 22.000 kmetov, v povprečju le 0,66 hektara na družino. Odredba tudi ni reševala vprašanja gozdov, čeprav so bili gozdovi glavna slovenskih veleposesti. Tudi sicer se je agrarna reforma izvajala nedosledno, pogoji za dodeljevanje so se večkrat spremenili, zemljo so dobivali tudi nekmetje, saj je bila ta v jugoslovanskih razmerah pomembno orožje v političnih bojih (med drugim npr. sredstvo kupovanja glasov za vidovdansko ustavo).

Leta 1931 so skušali z Zakonom o likvidaciji agrarne reforme popraviti dotedanje napake in nedoslednosti, a je tudi ta zakon ostal le delno izpeljan. V Sloveniji so z njim končno določili, da se razlastijo tudi gozdovi. Za razlastitev so določili 13 gozdnih posestev, katerih lastniki so bili, tako kot v primeru obdelovalne zemlje, tuje narodnosti, nekateri tudi tuji državljani. Leta 1933 so jim pridružili še posest ljubljanske škofije. Končno razlaščena je bila gozdna posest v obsegu 16.354 hektarov, prostovoljno so lastniki odstopili 7339 hektarov, torej skupaj 23.693 hektarov.⁴⁷ Šlo je torej predvsem za političen ukrep brez omembe vrednih gospodarskih učinkov. Uresničen pa ni bil niti narodnopolitični cilj, to je nacionalizacija v smislu celovitega odvzema tujega lastništva, kot so predvidevali načrtovalci agrarne reforme in nacionalizacije proizvodnih sredstev iz vseh političnih opcij.

Mednarodne in domače okoliščine, v katerih je nastal prvi osnutek slovenskega narodnega gospodarstva

Prva svetovna vojna je pomenila vstop Slovencev na mednarodno prizorišče.⁴⁸ Velike države, ki so dotlej posredno ali neposredno odločale o usodi Slovencev, o nas niso kaj dosti vedele. Še največ so vedeli Francozi, pri katerih je nekaj diplomatskega spomina ostalo še iz časa Ilirskih provinc in v katere so slovenski intelektualci in politiki položali velike upe. Francoski diplomatski viri sicer res kažejo, da so v ožjih krogih Slovence prepoznavali kot poseben narod, še zlasti tam, kjer so imeli zaradi razmejitvenih vprašanj ljudi na terenu (Prekmurje, Koroška). Poročila dunajske ambasade, konzulata v Trstu in njihovih predstavnikov v komisiji za plebiscit kažejo dobro poznavanje razmer

47 Povzeto po: Balkovec, *Prva slovenska vlada*; Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem*; Čepič, »Slovenske politične stranke«.

48 Več o tem: Božo Repe. »Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke« Odnos velikih sil do Slovencev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu«. *Studia Historica Slovenica* 2015, letn. 15, št. 2, str. 337–356, 459.

in slovenskih posebnosti.⁴⁹ Med drugim so zabeležili, da so jezik in slovanske priimke ohranili predvsem ob pomoči duhovnikov, ti pa so imeli odločilno vlogo tako na Koroškem kot v Sloveniji, pomembno pa tudi v Beogradu, kjer je bil v vladi njihov predstavnik duhovnik dr. Anton Korošec.⁵⁰ Vendar so imeli Slovence za kmečki, Nemce pa za vladajoči narod, ki je kulturno in ekonomsko bolj razvit. Jugoslovanski politični vrh in diplomacija sta Francoze videla kot edine prave zaveznike v mednarodnih odnosih in še posebej pri reševanju mejnih problemov. To je npr. izrazil tudi Jovan Cvijić med obiskom Koroške pred plebiscitom, ko je francoskim predstavnikom dejal, da so Francozi edini podporniki, Italijani so jim sovražni (take so bile sicer tudi francoske ocene), Angleži pa naklonjeni Avstrijcem.

Francozi so bili srbski zavezniki in so na jugoslovanstvo gledali po principu širjenja Srbije oziroma stvaritve ene nacije po lastnem zgledu. Kraljevino SHS, kasneje Kraljevino Jugoslavijo, so videli kot svojega otroka oziroma otroka »versajske Evrope«. Tako kot Britanci so bili prepričani, da je tajne pogodbe treba spoštovati, in so tudi ob londonskem paktu ves čas zagovarjali stališče, da ga je treba uresničiti. Ne sicer čez dogovorjeno ozemlje (kar so poskušali doseči Italijani), a na koncu sta prav Velika Britanija in Francija pritisnili na Kraljevino SHS, da je podpisala za Slovence pogubno Rapalsko pogodbo.

Za Veliko Britanijo, ZDA in Rusijo Slovenija ni bila niti geografski niti politični pojem. ZDA so med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu prvič vstopile v mednarodno politiko, v kateri so dominirale stare imperialne sile. To je bilo zelo idealistično, a na koncu bolj kot ne v škodo Slovincem. Predsednik Woodrow Wilson, zgodovinar in univerzitetni profesor, se je zanašal na mlado, *ad hoc* sestavljeno in neizkušeno skupino Inquiry, ki je na višku delovanja štela 126 članov, na pariško mirovno konferenco pa je prišla z že izdelanimi stališči, ki jih je bilo potem težko spremeniti. O Slovencih kot »nezgodovinskem« narodu ni imela skoraj nikakršnega védenja. Polkovnik Edward House, najtesnejši Wilsonov zaupnik, je bil še posebej naklonjen Italijanom, saj je bil fasciniran nad njihovo kulturo. Za Slovence so, potem ko so nekaj izvedeli o njih, menili, da se samo pritožujejo, nič pa niso pripravljeni storiti sami. House je Korošca med njunim prvim srečanjem 18. novembra 1918 prepričeval, naj vpliva na Pašiča, da zaradi

49 Ministère des affaires étrangères et du développement international, Les archives diplomatiques (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Représentations diplomatiques et consulaires: Consulat de France à Trieste (1769–1941); Représentations de la France dans les organisations et les commissions internationales: Commissions de délimitation des frontières issues de la Première Guerre mondiale (1919–1936) – Commissions de délimitation des frontières en Europe, 1917–1927, 1935–1936; Frontières hungaro-yougoslave, bulgare-yougoslave, albano-yougoslave, austro-yougoslave, austro-italienne.

50 Ministère des affaires étrangères et du développement international: Les archives diplomatiques (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Ambassade Vienne, škatla 730, PO/1, 628, Le Délégué de la République Française auprès de la commission de Plébiscite de Klagenfurt a M. Millerand, Président du Conseil Ministre des Affaires Etrangères. Klagenfurt/Celovec, le 20. Août 192. La situation dans la zone I(A) du Plébiscite.

grozeče italijanske zasedbe Ljubljane ne pošlje srbske vojske na slovensko ozemlje, ker bi to lahko izzvalo spopade. Tolažil ga je, da se je bolje sprijazniti z okupacijo katerega koli mesta na »spornem« ozemlju kot pa izzvati konflikt. Če bodo Slovenci tako ravnali, bodo simpatije sveta na njihovi strani in na koncu ne bodo nič izgubili. Pristajanje na nasvete, kakršnega je House dal Korošču, in naivno zaupanje v ZDA so Slovenci in Jugoslovani pri reševanju mejnega vprašanja drago plačali. T. i. wilsonizem je bil sicer značilen predvsem za obdobje pred pariško mirovno konferenco in prve mesece njenega poteka (do junija 1919), potem pa sta mu v obdobju do decembra 1919 sledila oddaljevanje ZDA od evropske politike in izolacionizem, v tem kontekstu tudi njihov dokončni odhod s konference. Vendar so bile v prvem obdobju sprejete nekatere ključne odločitve. »Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke,« je bil stavek, ki si ga je Wilson najbolj zapomnil z enega od dveh srečanj s slovensko delegacijo 5. junija 1919 v Parizu. O srečanju je kasneje govoril s simpatijami (na njem je sicer dr. Janko Brejc izrekel tudi besede »Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant« – »Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo«), vendar te simpatije na njegove odločitve v zvezi s slovenskimi mejami niso kaj dosti vplivale.⁵¹

Wilsonov odnos je bil gotovo bistveno manj kolonialen kot francoski in britanski. Wilson se je vendarle zavzemal za novo svetovno ureditev in za pravico narodov do samoodločbe, toda s svojo politiko ni uspel, končala je v ameriškem izolacionizmu. A nazadnje sta pragmatizem in izolacionizem, ki je postal vodilo ameriške politike, kar zadeva Slovence, pripeljala do podobnih zaključkov, kot so bili britanski. V ameriškem State Departmentu je nastalo več študij o južnoslovanskem vprašanju in o raznih formah južnoslovanske državnosti, npr. Lansigova študija, Puttneyjeva študija, študije skupine pod vodstvom Charlesa Seymourja. Največ vpliva so imele že omenjene študije skupine Inquiry. Ko je nekako sredi leta 1918 prišlo do spoznanja, da obstoj Avstro-Ogrske ni nujen, so se oblikovale tri rešitve: ohranitev Avstro-Ogrske v obstoječih mejah, vendar z liberalno vladavino, ki bi priznavala pravice tudi južnoslovanskim narodom; združitev vseh Jugoslovancev znotraj Avstro-Ogrske z odpravo kraljevin Srbije in Črne gore, kar bi bil glede na članstvo Srbije in Črne gore v antanti seveda nesmisel; in nastanek jugoslovanske države kot neodvisne države, vendar brez Slovencev. Ti da imajo premočne vezi z Avstrijo, hkrati pa tudi drugačen jezik od Srbov in Hrvatov. Po vseh študijah naj bi Trst »naravno« pripadal Italiji. Po mnenju Puttneyja naj bi sicer tudi del slovenskega ozemlja pripadel taki jugoslovanski državi, vendar brez »ekstremih« slovenskih zahtev (Trst, Istra), pa tudi sicer naj bi bile notranjeavstrijske dežele, kjer živijo tudi Slovenci (z večino na Kranjskem), nukleus habsburške monarhije, zato vključitev v jugoslovansko državo ni prepričljiva rešitev. V skupini Inquiry so bolj razmišljali o ustanovitvi več

51 Lipušček, *Ave Wilson. ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*; Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002).

majhnih, neodvisnih južnoslovanskih držav, vendar so se porajali dvomi, ali se bodo te uspeli upirati nemškemu ekspanzionizmu.⁵² Nekaj slovenskega ozemlja je sicer uspel rešiti Mihajlo Pupin, ki je ob zlomu Avstro-Ogrske kot osebni prijatelj predsednika Wilsona odločilno vplival na ugodno razmejitev jugoslovanskega ozemlja v Banatu, s svojo temeljito spomenico o Dalmaciji, Istri in Sloveniji, ki jo je aprila 1919 izročil Wilsonu, pa je prispeval k temu, da je večji del Dalmacije pripadel Jugoslaviji. Ko je izvedel, da je antanta Blejski kot priznala Italiji, je pri predsedniku Wilsonu izposloval (kakor sam pripoveduje v uvodu k slovenski izdaji življenjepisa), da je ta preklical svoj podpis na že pripravljeni listini. S tem je Pupin rešil t. i. jeseniški trikotnik, Bled in Bohinj.⁵³

Tudi za Koroško naj bi pri Wilsonu dosegel kompromisno rešitev dveh pasov, od katerih bi del južno od Celovca pripadel Jugoslaviji, severni del pa Avstriji. To rešitev, ki jo je sprejel tudi Pašić, pa so tedanji slovenski politiki odklonili, računajoč, da bodo dobili celotno Koroško.

Rusija je tako kot vse velike države sledila imperialnim ciljem. Neuspehi centralnih sil na vzhodni fronti so sicer okrepili diplomatsko moč tedanje carske Rusije, ki je začela aktivno posegati v južnoslovanske razmere, tako tiste znotraj Avstro-Ogrske kot zunaj nje. Ker pa so po drugi strani doživljali hud pritisk nemške vojske, je bil ruski interes zlasti, da se z vstopom Italije v vojno razbremeni vzhodna fronta. Da bi pripravili teren za izpolnitev obljub Italiji, ki so se kasneje uresničile z londonskim paktom, so Rusi že septembra 1914, ko so se začela intenzivna pogajanja o prestopu Italije na stran antantnih sil, v Trst poslali agenta zunanjega ministrstva Vsevoloda Svatkovskega (sicer novinarja ruske tiskovne agencije). Ta je slovenske in hrvaške politike nato do aprila 1915 (sestaneke društva Edinost) prepričal, da se bodo ti vzdržali oboroženega odpora v primeru italijanske zasedbe Trsta in Primorja.⁵⁴

Medtem ko so slovenski in drugi vojaki množično umirali na vzhodni fronti, sta ruski zunanji minister Sazonov in glavni arhitekt londonskega pakta angleški zunanji minister Edward Grey (ob aktivnem sodelovanju in podpori ministrskega predsednika Herberta H. Asquitha) slovensko ozemlje dodelila Italiji. Čeprav je šlo za zapleteno vprašanje rusko-britanskih odnosov, je bilo v osnovi preprosto: britanska diplomacija se je marca 1915 odločila Rusiji priznati pravico, da zasede Istanbul ter Bospor in Dardanele, s čimer je dobila njene koncesije za območje severne Perzije in Sueškega prekopa, zlasti pa zato, da se v celoti ugoti italijanskim zahtevam. Francozi so se dogovoru pridružili za koncesije v severni Afriki. Obe državi sta Rusijo s tem pridobili tudi za to, da ni sklenila separatnega miru z Nemčijo. Car Nikolaj je sicer imel glede ozemelj, dodeljenih Italiji, dvome, saj je podpiral Srbe in njihove aspiracije na Jadranu, a Bospor in

52 Prav tam.

53 Pupin, *Od pastirja do izumitelja* (Ljubljana, 2014).

54 Več o tem: Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*; Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*.

Dardanele so bile zanj »vhod v dnevno sobo«. ⁵⁵ Sporazum med Rusijo, Veliko Britanijo in Francijo je tlakoval pot londonskemu paktu, ki je bil sklenjen le malo za tem, z njim pa se je Italija obvezala, da napade Avstro-Ogrsko.

V širšem ruskem interesnem krogu so bile sicer tudi pravoslavne države, ena od njih je bila Srbija, ki bi dobila Bosno in Hercegovino ter Južno Dalmacijo. Hrvati in Slovenci v te načrte – kljub drugačnim zagotovitom primorskim politikom – niso bili vključeni. Kar zadeva Slovence, je že liberalni politik, pred vojno župan Ljubljane in prepričan slovanofil Ivan Hribar na obisku pri ruskem zunanjem ministru Sazonovu leta 1913 ugotovil (kar so kasneje navajali tudi drugi, npr. član Jugoslovanskega odbora Franjo Supilo, ki je bil pri Sazonovu februarja 1915), da ruski zunanji minister Slovence sicer po imenu pozna, da pa sicer »o njih ničesar ne ve. [...] Vendar je bilo iz daljnih njegovih pripomenj vidno, da so mu Slovenci, dasi se je začel zanje bolj zanimati, po svojem številu in po obsegu ozemlja, na katerem stanujejo, preneznaten faktor, da bi pri izvajanju velikopotezne ruske politike mogli priti v poštev«. ⁵⁶

Hribar je tudi naivno mislil, da je s tem pogovorom rešil Trst. V navedenem kontekstu dogajanja v prvem letu vojne se je Rusija nato začela zavzemati za dve južnoslovanski državi: eno, sestavljeno iz pretežno pravoslavnih držav s Srbijo in pristanišči na južnem Jadranu, in drugo, pretežno katoliško, s Hrvaško in pristanišči na severnem Jadranu. Sazonov je bil sicer prepričan, da je zunanjo politiko treba voditi brez slovanofilskih čustev, medtem ko so Slovenci računali nanje in jim je bila Rusija potrebna. Višek diplomatskega cinizma tedanjega ruskega zunanjega ministra pa je bila izjava leta 1915: »Če bi bilo potrebno, da se ruski narod z orožjem bori samo pol dneva, da bi osvobodili Slovence, jaz na to ne bi pristal.« ⁵⁷ Po letu 1917 ruska politika ni imela več nobenega neposrednega vpliva, saj je Rusija sklenila separaten mir, vendar je bila z londonskim paktom nepopravljiva škoda za Slovence že narejena. Posredno bi o določenem vplivu na položaj Slovencev sicer še lahko govorili zaradi sprememb v Rusiji, saj so se iz nje preko nekdanjih vojakov na vzhodni fronti širile revolucionarne ideje, revolucija pa je preko Madžarske prišla tudi do dela slovenskega ozemlja, tj. do Prekmurja. Prekmurje je zaradi ustvarjanja t. i. sanitarnega kordona okrog boljševiške Rusije z dovoljenjem antante poleti 1919 zasedla vojska novonastale jugoslovanske države, to pa je bil tudi glavni razlog, da so Prekmurje nato priključili Kraljevini SHS.

Najodločilnejšo vlogo pri londonskem paktu in razkosanju Slovencev je bržkone imela Velika Britanija. Dolgoletni liberalni ministrski predsednik Herbert Henry Asquith (do 1916) se je še posebej trudil za sklenitev londonskega pakta. Nanj naj bi v zvezi s tem zelo vplivala tedanja ljubica Venetia Stanley (Asquith je bil znan kot velik

55 Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*, str. 187–202.

56 Hribar, *Moji spomini*, 2. del (Ljubljana, 1984), str. 75.

57 Gre za izjavo Sazonova dvema srbskima odposlancema (Aleksandar Stanojević in Stanoje Belić) leta 1915, objavljeno v Radenković, *Pasić I Jugoslavija, Službeni list SFRJ* (Beograd, 1999), str. 129.

ženskar), ki ji je napisal več kot 560 pisem, velik del kar s sej vlade. Nekaj tega je razkril že Uroš Lipušček v knjigi *Sacro egoismo*, še več podatkov o načinu delovanja Asquitha pa je mogoče dobiti v angleški literaturi, čeprav je bilo na sejah kabineta prepovedano delati zapiske. V knjigi Mika Webba *From Downing Street to the Trenches* so npr. objavljeni dnevniški zapiski Lewisa Vernona Harcourta, sekretarja za kolonije v Asquithovi vladi, ki plastično kažejo delovanje vlade in značajske like glavnih protagonistov.⁵⁸ Asquithovo ravnanje pred in med vojno so sicer njegovi sodobniki imeli za neodgovorno in nevarno za državo, sam pa je bil prežet z občudovanjem do Italije. Slednja je bila tudi zadnja država, ki jo je kot predsednik vlade obiskal konec marca 1916, v zadnjem letu svojega vladanja. Po obisku je izdal knjižico *Italy, our Ally. The book of Italy* z barvno naslovnico, upodobitvijo sebe in italijanskega predsednika vlade med zastavama obeh držav, polno vzvišenih besed in hvale. Knjižico je začel takole: »Občudovanje in privrženost, ki ju vsak Anglež čuti do Italije, sta se še povečala v zadnjih šestih mesecih, v katerih sta naša naroda tovariša v orožju.« Temu sledi zbir nabuhlih hvalnic z ene in druge strani z različnih sestankov in banketov med obiskom.⁵⁹

Britanska politika je (kolikor pač je) pred prvo svetovno vojno največ vedela iz del zgodovinarja in publicista R. W. Seton-Watsona.⁶⁰ Watson je sicer vedel, da Slovenci obstajajo, vendar jih ni poznal podrobneje, na slovenskem ozemlju ni bil, čeprav je precej časa preživel na Dunaju in tudi na Hrvaškem. Ukvarjal se je predvsem s Hrvati in z njihovimi težnjami po državi. Rešitev južnoslovenskega vprašanja si je predstavljal brez slovenskega ozemlja in tudi hrvaške načrte, da bi bile Kranjska, del Koroške in Štajerska vključene v novo jugoslovansko državo, je imel za nerealne, ker naj nobena avstrijska stranka ne bi pristala na načrt, po katerem bi bil Dunaj brez neposredne povezave z morjem. Podobno je ocenjeval tudi tedanji zunanjepolitični urednik londonskega *Timesa* Henry Wickham Steed, o čemer v svojem dnevniku priča član Jugoslovanskega odbora Bogumil Vošnjak, ki je zaradi tega prišel v spor z njim.⁶¹ Kot se je slikovito izrazil drugi član odbora, Hrvat Franjo Supilo, so bili za velike sile Slovenci »mrtvo truplo«.

Angleški zgodovinar Arnold Toynbee je sicer edini že leta 1915 predvidel možnost nastanka neodvisne Slovenije, vendar kot nekakšne razširjene »tržaške države«, katere neodvisnost naj bi zagotavljala Evropa ali pa bi bila (alternativno) vključena v južnoslovansko državo. A tudi Toynbee se je zavedal, da je taka rešitev (kot tudi sicer večje število

58 Webb, *From Downing Street to the Trenches* (Oxford, 2014).

59 Asquith, *Italy our ally: being an account of the visit to Italy* (T. Fisher Unwin, LTD., 1 Adelphi Terrace, London, 1916).

60 Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London, 1911). Glej tudi William Seton-Watson, *The Balkans, Italy and the Adriatic* (London, 1915), in William Seton-Watson, Boban, Gross, Krizman, Šepić (ur.), *R. W. Seton-Watson and Yugoslavs: correspondence 1906–1941 in 1918–1941* (London–Zagreb, 1976).

61 Vošnjak, *Dnevnik iz prve svetovne vojne*, za objavo pripravil Vladimir Kološa (Ljubljana, 1994).

majhnih držav) precej utopična. Tudi on je sicer poudarjal, da Slovenci nimajo državne tradicije in kulture ter da so Nemci s Slovenci ravnali lepo.⁶²

Vendar, kot že rečeno, Slovenci kot narod niso bili na obzorju britanske politike vse do konca vojne, čeprav je kupčevala z njihovimi ozemlji. Prva politična študija, ki sem jo doslej uspel zaslediti v britanskih arhivih (omenja pa jo tudi dr. Uroš Lipušček), je iz januarja 1919. Tedaj je zgodovinska sekcija ministrstva za notranje zadeve izdelala študijo na dvajsetih straneh z naslovom »The Slovenes«. Študija je sicer relativno soliden zgodovinski pregled (upoštevava celo Prekmurce, zmotno jih sicer imenuje Međimurci, a jih ima za Slovence in tudi poudarja, da v Prekmurju živijo Slovenci protestantske vere). Z nekaj uvidevnosti bi zdržala celo današnjo zgodovinsko presojo, večinoma pa je bila verjetno napisana pred vojno in med njo, saj vojnega stanja ne obravnava. V splošni oceni izhaja iz tega, da Slovenci nikoli niso vzpostavili neodvisne države in tako nimajo ne nacionalne tradicije in ne »zgodovinske pravice«, ki bi jim pomagali oblikovati politiko. Poleg tega so razdeljeni na pokrajine in je njihova politična moč razdrobljena med deželne zbornice, kjer imajo večino samo v kranjskem. Pisci ocenjujejo, da bo zaradi geografskega položaja Avstrija, vse dokler bo obstajala, držala kontrolo nad slovenskim ozemljem in nad dostopom do najpomembnejšega pristanišča, Trsta. Zato se bo germanizacija nadaljevala. Vendar je ključnega pomena sledeče: v študiji je bilo zapisano prepričanje, da Slovenci nikoli niso ustanovili lastne države, nimajo lastne nacionalne tradicije in ne zgodovinskih pravic, na katere bi se lahko sklicevali pri oblikovanju svoje politike.⁶³

Težko bi torej trdili, da pred koncem vojne britanski politiki niso že dovolj natančno poznali slovenskega naroda. A so, kot tudi druge velesile, ocenjevali, da nima dovolj notranje moči za vzpostavitev avtonomnega položaja, kaj šele lastne države. Zato se z njim niso kaj dosti ukvarjali. In zato tudi po nastanku jugoslovanske države niso videli zavor za uresničitev londonskega pakta. Slovencem pa je šele upor med drugo svetovno vojno ponudil priložnost za vzpostavitev državnosti in popravo meja.

Slovenska usoda po prvi svetovni vojni je bila odločena v okviru (tajnih) mednarodnih dogovorov, različnih kupčevanj v kontekstu pariške mirovne konference, dvomov v slovensko nacionalno vitalnost in predsodkov do Slovencev. Posledica je bila razdelitev med štiri države, od katerih so se nacionalno uspeli okrepiti le v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma v Kraljevini Jugoslaviji. Neugodne zunanje-politične razmere, nemoč in nespretnost slovenskih politikov ter nezainteresiranost srbskih oziroma novih jugoslovanskih oblasti so imele za posledico, da je Italija dobila zahodni del slovenskega ozemlja, tj. Primorsko, Koroška pa je bila izgubljena na plebiscitu. Slovenci so bili postavljeni pred novo stvarnost: živeli so v štirih državah z različnimi političnimi sistemi,

62 Toynbee, *Nationality & War* (London, 1915). Glej tudi Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*, str. 123–125.

63 Imperial War Museum, London, *The Slovenes. Handbook prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office – N0 14 a (Confidential)*, januar 1919.

ki so imeli v osnovi vsi avtoritarno izhodišče in so bili v nacionalnem smislu Slovincem nenaklonjeni. Več kot tretjina Slovencev je ostala izven matičnega ozemlja, Slovenija je ostala brez Trsta, v katerem je živelo 57.000 Slovencev, s tem pa je ostala tudi brez najmočnejšega industrijskega centra in izhoda na morje. Primorski Slovenci so bili v času med obema vojnama načrtno italijanizirani, izpostavljeni fašističnemu nasilju in gospodarsko zatirani, zaradi česar se jih je bilo okrog 100.000 prisiljenih izseliti, večinoma v Jugoslavijo (okrog 70.000) ali v Južno Ameriko in druge kraje. Kljub temu so Primorci uspeli obdržati – javno ali ilegalno – kulturne organizacije in se jezikovno in kulturno ohraniti kot Slovenci, bili pa so tudi prvi v Evropi, ki so se fizično uprli fašizmu. Slovence v Avstriji so formalno ščitila zaščitna manjšinska določila saintgermainske mirovne pogodbe, vendar jih je Avstrija izpolnjevala le deloma. Po anšlusu (zanj so glasovali tudi Slovenci, da bi se izognili očitku o nelojalnosti in posledicam, ki bi jih taka ocena prinesla) se je postopoma stopnjeval nacistični pritisk. Končni cilj sta bila popolna izselitev in ponemčenje Koroških Slovencev, to pa so nacisti začeli izvajati med drugo svetovno vojno. A cilja vendarle niso uspeli uresničiti.

Pozitiven dosežek v narodnostnem smislu po prvi svetovni vojni je bila priključitev najvzhodnejšega dela ozemlja, Prekmurja, čeprav je bila zavest o tem, da so tudi Prekmurci del slovenskega naroda, šibka in je bilo privajanje na skupno življenje v času med obema vojnama (pa tudi še kasneje) polno predsodkov in stereotipov. Slovensko Porabje je po trianonski pogodbi pripadlo Madžarski, Slovence so, v skladu s teorijo, da so Vendi, skušali pomadžariti. V revni in zaostali pokrajini se je slovenski jezik obdržal predvsem s pomočjo Cerkve.

V opisanih razmerah je jugoslovanstvo ostajalo edina opcija, a glede oblike in vsebine nove države so bili pogledi med slovenskimi politikami različni.⁶⁴

16. in 17. avgusta 1918 so slovenski politiki v Ljubljani ustanovili Narodni svet za slovenske dežele in Istro. Nastanek nadstrankarskega telesa, ki naj bi uresničevalo slovensko željo po samoodločbi in sodelovalo pri nastanku nove jugoslovanske države, je bil v časopisih napovedan že decembra 1917, vendar se je ustanovitev zaradi odlaganja Hrvatov in pogajanj med slovenskimi strankami precej vlekla. V Narodni svet so bili izbrani predstavniki Slovenske ljudske stranke (18), Jugoslovanske demokratske stranke, to je enotne stranke liberalcev, ki je nastala junija 1918 (10), Jugoslovanske socialdemokratske stranke (3), političnega društva Edinost iz Trsta (2), Političnega in gospodarskega društva za Hrvate in Slovence v Istri iz Pazina (7), skupaj 40 ljudi. Svoje predstavnike so kasneje imenovali tudi iz Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Predsednik narodnega sveta je postal dr. Anton Korošec. Svet je imel več odsekov: organizacijski odsek – za delovanje okrajev in občin,

64 Dogajanje povzeman po: Nečak, Repe: *Prelom: 1914–1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia, 2005.

ustavno-pravni odsek, odsek za propagando, odsek za varstvo slovenskih interesov pod obstoječo avstrijsko upravo, gospodarski odsek, odsek za tujski promet, finančni odsek, kulturni odsek. Delovali so tudi pokrajinski odseki za Trst, Istro, Goriško, Koroško in Maribor (kasneje preimenovani v narodne svete za posamezne pokrajine), ki so zbirali gradivo za rešitev mejnega vprašanja. Narodni svet sicer tako zaradi nagle združitve v Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev že 1. decembra 1918, kot tudi zaradi strankarskih razprtij ni postal slovenski parlament. Ustanovitvi so nasprotovali zlasti liberalci, ki so v procesu naglega združevanja tako dejanje šteli za nepotrebno. Narodni svet se je štel za del Jugoslovanskega narodnega odbora (Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov), katerega ustanovitev se je pripravljala v Zagrebu. Zastopniki jugoslovanskih narodov v monarhiji (vseh večjih političnih strank in skupin iz Slovenije, Istre, Hrvaške s Slavonijo in Dalmacijo, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine) so ga ustanovili 5. in 6. oktobra 1918, bil je sestavljen po teritorialnem načelu. Vsaka pokrajina je imela po enega poslanca na 100.000 prebivalcev. Slovenske pokrajine (Kranjska, Štajerska, Goriška, Koroška in Trst) so imele 14 poslancev od 80. Narodno vijeće je vodil Osrednji odbor s 30 člani, ki je skliceval seje, usmerjal politiko Narodnega vijeća in ga predstavljal navzven. Osrednji odbor je imel svoje predsedstvo. Glavni program Narodnega vijeća je bil, kot so to zapisali tudi v pravilniku, »združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno in neodvisno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, urejeno po demokratičnih načelih«. V predsedstvu so bili Slovenec dr. Anton Korošec kot predsednik, podpredsednika Srb Svetozar Pribičević in Hrvat dr. Ante Pavelić (ne gre za istoimenskega kasnejšega ustaškega poglavnika) ter tajniki Srđan Budisavljević, Mate Drinković in Ivan Lorković.

15. oktobra je Narodni svet v Ljubljani iz bojazni pred neredi in širjenjem revolucije začel organizirati krajevne narodne straže, kar je bil prvi učinkovit ukrep pri prevzemanju oblasti.

Nekaj dni kasneje, na zasedanju med 17. in 19. oktobrom, je Narodno vijeće v Zagrebu oklicalo, da prevzema »vodenje narodne politike«. Zadnji dan zasedanja je zahtevalo »zedinjenje celotnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na njegovem celotnem etnografskem ozemlju, ne oziraje se na kakršne koli deželne ali državne meje, ki v njih danes živijo, v enotno popolnoma suvereno državo, na načelih politične in gospodarske demokracije, kar vsebuje tudi odstranitev vseh socialnih in gospodarskih nepravil in neenakosti.« Narodno vijeće je zavrnilo manifest cesarja Karla in zahtevalo, da naj bo jugoslovanski narod s svojimi poslanci zastopan na mirovni konferenci. Podlaga teh zahtev je bil odgovor vlade ZDA 18. oktobra na prošnjo avstro-ogrske vlade 14. oktobra 1918 po premirju. V pismu, ki ga je za ameriško vlado poslal sekretar za zunanje zadeve Robert Lansing je pisalo, da predsednik ZDA ne more več priznati zgolj avtonomije za te narode. S tem se je Wilson odrekel svojim točkam v tistem delu, ki govori o avtonomiji avstro-ogrskih narodov kot notranjemu

vprašanju Avstrije. Predsednik ZDA je, kot piše v pismu, prisiljen zahtevati, da bodo ti narodi sami presodili, kakšna akcija s strani Avstro-Ogrske bo zadovoljila njihova pričakovanja in zahteve »o njihovih pravicah in njihovem položaju v družini narodov, katere član so«. Dan prej, 17. oktobra, je ogrski parlament izglasoval neodvisnost Madžarske, oblast pri nenemških narodih pa so prevzemali razni nacionalni sveti in provizorične vlade.

V prehodnem obdobju je na ozemlju avstro-ogrskih južnih Slovanov prišlo do dvovladja, ki pa se je razreševalo postopoma in na miren način. Na Kranjskem sta tako npr. deželni glavar Šušteršič in deželni odbor 22. oktobra izdala sporočilo, v katerem sta izjavo Narodnega vijeća pozdravila in povedala, da se nimata več za pristojna opravljati katere koli politične zadeve razen tekočih poslov.

Do prelomne zamenjave oblasti je prišlo 29. oktobra 1918, ko je v Zagrebu hrvaški sabor pretrgal državnopravne vezi z Avstro-Ogrsko, za nično proglašil hrvaško-ogrsko nagodbo iz leta 1868 in razglasil nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov: »Dalmacija, Hrvaška in Slavonija z Reko se razglašajo za neodvisno državo. V odnosu do Ogrske in Avstrije, na sodobnem načelu narodnosti in na temelju narodne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov se pristopa v skupno narodno suvereno Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na celotnem etnografskem področju tega naroda, brez ozira na kate-rekoli teritorialne in državne meje, znotraj katerih danes živi narod Slovencev, Hrvatov in Srbov.« Sabor je Narodno vijeće priznal kot vrhovno oblast.

V novo skupno državo so se še isti dan na množični manifestaciji v Ljubljani, ki se je udeležilo okrog 30.000 ljudi, vključili tudi Slovenci. Narodni svet v Ljubljani (vodil ga je Ivan Hribar, kajti Korošec je v imenu Narodnega vijeća v Zagrebu že odpotoval v Švico, na pogajanja s predsednikom srbske vlade Pašićem o bodoči usodi jugoslovanske države) kakšne posebne državnopravne deklaracije ni sprejel, se je pa na javni manifestaciji 29. oktobra pridružil sklepom hrvaškega sabora in Narodnega vijeća v Zagrebu. Po Walterju Lukanu je »29. oktobra slovenska politična elita zapustila habsburško monarhijo. S tem se je, kolikor je mogoče razbrati iz dosegljivih virov, v veliki meri strinjalo tudi slovensko prebivalstvo, ki pa ga o tem niso nič vprašali.« Toda »zapustitev« tedaj praktično propadle monarhije je bila le en del zgodbe. Drugi, pomembnejši je bil, kam in kako? Udeleženec dogajanja Ivan Hribar je proglasitev odcepitve Slovenije od avstro-ogrške monarhije in njeno priključitev k Jugoslaviji pripisal kar stavku v svojem govoru: »Prejmi torej naše poklonstvo ti, naša krasna, ob neizmernih mukah rojena in zato večno neporušljiva Jugoslavija.«

Po mnenju zgodovinarjev in pravnikov v času nekdanje Jugoslavije (npr. dr. Ferda Čulinovića) je bil državnopravni akt pač nadomeščen s sklicevanjem na sklep hrvaškega sabora. Hrvati so s sklepom sabora sicer res imeli trdnejšo pravno podlago kot Slovenci, vendar to ni veljalo za Dalmacijo, ki je bila avstrijska pokrajina in je hrvaško-ogrška nagodba ni zadevala. V primeru Dalmacije pa so se sklicevali na hrvaško

državno pravo. Slovencem brez lastne državne tradicije je še vedno ostalo sklicevanje na naravno pravo, na stališče ZDA in ne nazadnje tudi na privolitev Avstro-Ogrske, da njeni narodi sami odločajo o svoji usodi. Sicer pa so pravne utemeljitve nastanka Države SHS glede na to, da je Avstro-Ogrski preostalo le še nekaj dni življenja, Država SHS pa je bila prehodna tvorba, imele zgolj notranji pomen v žolčnih mednacionalnih polemikah v kasnejši Jugoslaviji. Del piscev državnopravni akt vidi tudi v množični manifestaciji po razglasitvi združitve v Ljubljani in pa v javni prisegi nadporočnika dr. Mihajla Rostoharja, ki je v imenu približno 200 navzočih slovenskih oficirjev avstro-ogrske armade položil prisego zvestobe in vdanosti nastajajoči, še močno nedefinirani Jugoslaviji. Prav Rostoharjev spominski zapis plastično prikazuje zmedo, v kateri se je slovenski politični vrh poslovil od Avstrije. Rostohar, ki je na manifestacijo prišel kljub prepovedi vojaškega poveljstva v Ljubljani, si je besedo na balkonu Deželnega dvorca (današnjega rektorata univerze) moral izboriti. Potegnil je sabljo in vzkliknil: »Mi vojaki odrekamo pokorščino Avstriji in prisegamo zvestobo svoji narodni državi Jugoslaviji!« Časniki so nato prekrizali sablje in bodala, med množico je to povzročilo navdušenje, ne pa ravno med vsemi politiki. Tako je knezoškof Jeglič razburjeno pristopil k Rostoharju in vzkliknil: »To je pa revolucija!« na kar mu je Rostohar odgovoril: »Da, prevzvišeni, tako nekako!«

Zmedo v Narodnem svetu kaže tudi začetna bojzljivost pri prevzemanju oblasti od organov Deželne vlade, ki je steklo, potem ko je bila (tudi na pritisk slovenskih oficirjev) imenovana Narodna vlada. Oficirji so v noči na 30. oktober s pomočjo delov hrvaškega polka in osvobojenih srbskih in ruskih vojakov razorožili madžarsko vojaško enoto na Kodeljevem, zasedli vojaško poveljstvo, železniško postajo in druga ključna mesta v Ljubljani. S propagandno akcijo (letaki v različnih jezikih avstro-ogrskih narodov) so pozivali vojake, naj se vrnejo domov, ker je vojne konec. Vojaške formacije pod vodstvom feldmaršala Borojevića so se res začele osipati. Kako bi njegova morebitna vojaška intervencija (če je o njej sploh razmišljal) vplivala na politično dogajanje v Ljubljani in kakšen smisel bi sploh imela (razen ohranjanja reda in miru zaradi organiziranega umika vojske), lahko zgolj ugibamo. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi obstajala celo možnost, da bi s svojo armado šel proti Dunaju in rešil cesarja. Najbrž pa so vsi od njega pričakovali preveč. Borojević je v spominih suho zapisal, da je njegova armada »podlegla razkroju zaledja«. Sam se je zaradi novonastalih razmer s fronte umaknil 1. novembra in se nastanil ob Vrbskem jezeru. Svojo armado je sicer formalno dal na razpolago Narodnemu vijeću v Zagrebu in tako nedvomno izkazal jugoslovanska čustva, vendar je Narodno vijeće predlog zavrnilo iz vrste razlogov, najbolj zaradi bojazni, da bi vojska v ugodnih okoliščinah lahko pripomogla k restavraciji habsburške oblasti, pa tudi zadrževanje nekaj sto tisoč vojakov različnih nacionalnosti na jugoslovanskem ozemlju se mu je zdelo problematično, tako logistično kot politično. Zaradi konflikta z vlado SHS v Ljubljani mu Narodno vijeće ni dovolilo bivanja

na ozemlju Države SHS (Borojević se je namreč hotel nastaniti v Zagrebu). Po vojni so mu odvzeli tudi naziv častnega meščana mesta Ljubljana, ki so mu ga podelili leta 1915, vendar so nekateri vsaj potihoma priznavali njegove zasluge (predsednik tedaj že Deželne vlade dr. Janko Brejc mu je npr. odmeril skromno enkratno denarno pomoč). Ostal je ob Vrbskem jezeru, kjer je reven, razrvan in razočaran umrl leta 1923, pokopan je na dunajskem pokopališču, stroške pogreba in obeležja pa je plačal tedaj že nekdanji cesar Karel.⁶⁵ Do večjih vojaških spopadov na slovenskem ozemlju v prevratnih časih ni prišlo, prav tako ne do vpliva revolucije, cesar so se politiki in knezoškof Jeglič močno bali.

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je, kot je to definiral Ferdo Čulinović, »nastala zato, da izgine«. Kakšnih resnih namenov, da bi avstro-ogrski južni Slovani vzpostavili (ohranili) lastno državo, zgodovinopisje v resnici ne pozna, a ima kratkotrajna slovenska samostojnost znotraj Države SHS kljub prehodnemu značaju vendarle zgodovinski pomen. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov mednarodno ni bila priznana in je trajala le en mesec. Bila je kratkotrajna in prehodna rešitev v času, ko je Avstro-Ogrska razpadala. Izražala pa je dejstvo narodne samoodločbe – suverenosti. V tedanjih notranjih in zunanjepolitičnih razmerah ni imela velike možnosti za preživetje. Toda spodbudila je razmah dotlej omejevanih in tudi zatiranih nacionalnih čustev.

Ključno ni bilo to, da je Država SHS »izginila«, temveč to, kako se je zgodilo. S tem je povezana zlasti definicija njene suverenosti, kjer so mnenja sicer različna, a vendar objektivnejši del zgodovinopisja večinoma priznava njeno polno suverenost. Vodilni srbski zgodovinar za to obdobje Andrej Mitrović prvodecembrski akt ocenjuje kot »združitve dveh suverenosti« (to je Kraljevine Srbije in Države SHS).

Združevanje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in drugimi jugoslovanskimi deli v eno državo je sprva potekalo po dveh tirih in v ključnih trenutkih brez koordinacije. Dr. Anton Korošec, delegati Države SHS in predstavniki Jugoslovanskega odbora so se med 6. in 9. novembrom 1918 v Ženevi pogajali s predsednikom srbske vlade Nikolo Pašićem in predstavniki srbskih parlamentarnih strank. Stanje je bilo za predstavnike Države SHS neugodno, država mednarodno ni bila priznana, na njeno ozemlje so prodirale italijanske enote. Italija je namreč 3. novembra v Padovi s soglasjem antantnih sil (tudi predstavnika Srbije) in ZDA sklenila premirje s predstavnikom vrhovne komande avstro-ogrške vojske, čeprav Avstro-Ogrska kot država ni več obstajala, vojaške operacije pa tudi že dolgo niso več potekale. V pogojih za premirje je bila določena tudi demarkacijska linija, ki je sledila obljubam londonskega pakta. Na to linijo naj bi prišle italijanske (antantne) enote. S tem je Italija dobila formalno pokritje za uresničevanje imperialnih ciljev (implicitno tudi soglasje ZDA, ki se z londonskim paktom niso strinjale) in njene vojaške enote so krenile v zasedbo.

65 Nećak, Dušan, Repe, Božo. *O feldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.

Predsednik srbske vlade Pašić je v skladu s svojo vizijo razširjene Srbije sicer sprva nasprotoval širšemu jugoslovanskemu sestanku in dogovoru o združitvi, vendar ga je zagovarjal večji del srbske opozicije, večina jugoslovanske emigracije (še posebej v ZDA) pa tudi vplivni oblikovalci javnega mnenja v Franciji in Veliki Britaniji (med njimi Seton-Watson). Na Pašića je neposredno pritiskala tudi francoska vlada, ki je zahtevala, da prizna Državo SHS, vendar je Pašić priznal le predstavniške organe, Narodno vijeće oziroma njegovo predsedstvo, ne pa države. Hkrati je računal, da bo na Korošca laže vplival kot na Trumbića, zato mu je kot predstavniku Narodnega vijeća hotel dati več poudarka. Pašić se je za pogajanja na koncu vendarle odločil. Načrtoval je, da bo v Srbiji sestavil novo vlado in je bil prepričan, da bo potem zlahka korigiral morebitna ženevska odstopanja od srbskih ciljev. Pomembno vlogo sta igrali tudi neinformiranost o dogajanju doma in Pašićeva zmotna ocena, da sta Trumbić (kot predsednik Jugoslovanskega odbora) in Korošec (kot predsednik Narodnega vijeća) odločilni osebi pri združevanju. Zato je bil kljub nesorazmerju v politični moči med obema stranema sklenjen sporazum, ki je upošteval enakopravnost obeh združujočih se držav (za črnogorski narod so glede združitve v Ženevski deklaraciji zapisali, »da jim je odprt naš bratski objem in bo gotovo pohitel, da pozdravi in se pridruži temu delu, ki je bilo vedno njegov največji ideal«). Sporazum je predvideval konfederativno združitev (čeprav ta izraz ni bil neposredno uporabljen), do izvolitve ustavodajne skupščine naj bi bilo začasno narodno predstavništvo paritetno sestavljeno iz poslancev srbske narodne skupščine in Narodnega vijeća. Ustava bi bila sprejeta s kvalificirano (dvo tretjinsko) večino. Nova država bi v prehodnem času opravljala minimalne skupne zadeve, zunanjo politiko, vojsko in finance. Vlado naj bi sestavljalo dvanajst ministrov, šest iz Srbije in šest iz Države SHS, srbski bi prisegli pred regentom Aleksandrom, tisti iz Države SHS pa pred predsednikom Korošcem.

Diplomatski uspeh Korošca in Trumbića je Pašić nato doživel kot svoj poraz. Doma v Srbiji so ženevsko deklaracijo namreč ocenili kot žalitev srbskega orožja, deklaracije nista priznala ne regent Aleksander ne srbska vlada. Pašićev namestnik Stojan Protić mu je s Krfa poslal ogorčeno brzojavko z odstopom, zapisal je, da je sporazum (zbodla sta ga zlasti sestava vlade in različni prisegi) »izraz nezaupanja in Vam osebno in Srbiji, ki si ni zaslužila takega ravnanja, to je nekaj, kar se nikoli ne zgodi med ljudmi, ki resnično hočejo narodno enotnost«. Protić in srbska vlada sta se bila pripravljena odreči združevanju, če bi bila dinastija Karađorđevićev kakorkoli postavljena pod vprašaj. Pašić je nekaj dni po podpisu Korošču in Trumbiću sporočil, da je zaradi pritiskov doma prisiljen odstopiti in da je dogovor neveljaven. Oba politika sta kljub temu pri antantnih silah v Franciji še naprej lobirala za priznanje Države SHS in Narodnega vijeća kot njegove vlade in se zavzemala za uresničitev sporazuma, Pašić pa jima je v razgovoru 18. novembra jasno povedal, da se morata prilagoditi realnim razmeram. Zato sta Korošec in drugi predstavnik Narodnega vijeća Melko Čingrija preko srbske ambasade

v Londonu regentu Aleksandru poslala telegram, v katerem sta zaradi enostranskega suspenza ženevskega dogovora postavila pod vprašaj dotedanjo načelno podporo dinastiji Karađorđevićev. Telegram je izzval veliko užaljenost, Protić je tak »odnos do krone« izenačil z avstro-ogrsko politiko do Srbije, »nikoli si nismo mogli predstavljati, da bomo take aluzije in grožnje spet slišali od predstavnikov naših bratov, za katerih osvoboditev je Srbija resnično postavila na kocko svoj obstanek«, je zapisal v telegramu ambasadorju v Londonu Jovanu Jovanoviću. Ocenjeval je, da so v Ženevi ustvarjali fronto proti Srbiji in je Korošca in podobno misleče politike opozarjal, da, če ne bodo pristali na srbske pogoje, gredo lahko vsak svojo pot, »Srbi s Srbi, Hrvati in Slovenci s Hrvati in Slovenci«. Srbska vlada je nato poskrbela, da je Korošec zaradi »*neurejenih*« potnih dokumentov v odločilnih dneh ostal v tujini in se je vrnil šele 3. decembra, dva dni po izvedeni združitvi, in je bil nato nekaj kasneje prvič sprejet pri regentu Aleksandru.

Glede na tedanje razmere pa verjetno tudi njegova navzočnost v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu toka dogodkov pri državnem zedinjenju ne bi bistveno spremenila. Srbska vlada je namreč 10. novembra, dan po podpisu ženevske deklaracije, navezala neposredne stike s hrvaško-srbsko koalicijo v Zagrebu, ker je pravilno ocenila, da lahko ta najbolj neposredno vpliva na način združitve. Njen vodja, srbski politik Svetozar Stevan Pribičević je kot podpredsednik poskrbel za prevlado centralistične smeri v Narodnem vijeću (med drugim je zahteval tudi ukinitvev Jugoslovanskega odbora kot nepotrebnege).

Narodno vijeće v Zagrebu se je tako – še posebej pod pritiskom avstro-ogrskih Srbov – znašlo pred vprašanjem, kako se združiti s Srbijo. Različni so bili pogledi tudi na oblikovanje enega jugoslovanskega naroda. Nekateri so zagovarjali tezo, da naj bi bili Jugoslovani en narod s tremi plemeni (srbskim, hrvaškim in slovenskim). V Sloveniji je del politikov in intelektualcev vztrajal pri stališču, da so Slovenci samostojen in že oblikovan narod, ki bi moral v bodoči državi dobiti kulturno avtonomijo (Slovenci bi po Wilsonovih točkah kot narod imeli pravico do samoodločbe). Zlasti liberalni politiki, ki pa so bili na Slovenskem v manjšini, so zagovarjali asimilacijo, centralizem in unitarizem. Najvažnejši se jim je zdel nastanek nove države, ne pa njena vsebina, v »strogo demokratični monarhiji« pa so videli celo boljše rešitev kot v republiki. Politiki v Slovenski ljudski stranki so se bolj kot drugi nagibali k stališču, da bi Slovenci v bodoči državi morali doseči avtonomijo, bili pa so za republiko. Slovenski socialdemokrati z jugoslovanskim imenom Jugoslovanska socialnodemokratska stranka so v nastanku nove države videli predvsem razredni cilj. Stranka se je zavzemala za socialistično republiko, narodnost ji ni bila pomembna, v novi državi je videla zgolj in predvsem možnost za združitve delavskega razreda in okrepitev njegove moči. Kulturni odsek Narodnega sveta je sicer po različnih mnenjih svojih članov na razpravi 16. in 18. novembra predložil resolucijo, ki se je zavzemala za narodno individualnost in politično avtonomijo: »Slovenski del jugoslovanskega naroda se je razvil tudi jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbo-hrvaščini, danes

organizem zase in da je v območju slovenskega knjižnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edino le v tem jeziku.« Resolucije niso podpisali liberalno usmerjeni kulturni delavci, ki so se, podobno kot liberalna stranka, z »Izjavo duševnih delavcev« zavzeli za jugoslovanski unitarizem.

Slovenska ljudska stranka je sicer zagovarjala avtonomizem, a je bila zaradi Koroščeve odsotnosti brez pravega vodstva in (podobno kot vsa slovenska politika) zmedena. V takih razmerah je 19. novembra Pokrajinska vlada za Dalmacijo pod prettnjo italijanskega prodiranja zahtevala čimprejšnjo združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo. Priznali naj bi regenta Aleksandra kot voditelja, državno ureditev pa bi dokončno določili pozneje v ustavodajni skupščini. SLS je predlogu nasprotovala, vendar je Narodna vlada sklenila, naj se slovenski predstavniki v Zagrebu izrečejo glede na razpoloženje in razmerje sil na seji.

»Komična ali tragična značilnost Slovencev v Jugoslaviji je bila, da so se razdelili na dve narodnosti, slovensko in jugoslovansko. [...] V začetku, toda ne za dolgo, so bili skoraj vsi Jugoslovani, bodisi iskreno, bodisi iz sramu zaradi nekdanjega avstrijstva, bodisi iz oportunitizma,« je tedanje stanje orisal zgodovinar, akademik Vasilij Melik. In dodal, da se je ob tej cepitvi večina Slovencev na koncu vendarle odločila za slovensko smer. Ne glede na način združitve in kasnejše nezadovoljstvo s Kraljevino SHS in nato Kraljevino Jugoslavijo, so jo Slovenci sprejemali kot nujen ščit pred germanskim in romanskim pritiskom, pa tudi zaradi dejanskih možnosti za slovenski razvoj, ki jih je ustvarila.

Podobne protislovne razmere so bile tudi na Hrvaškem, kjer je Hrvaška republikanska kmečka stranka zahtevala federativno ureditev in Jugoslavijo kot republiko in ne kraljevino, ter v Bosni in Hercegovini, kjer so zlasti Srbi pritiskali za čimprejšnjo in centralistično združitev in grozili z neposredno priključitvijo Bosne in Hercegovine k Srbiji. Z enim samim glasom večine pa je bosanski sabor 22. novembra vendarle sklenil, da bi združitev šla preko Narodnega vijeća v Zagrebu. Vendar so tako v Bosni in Hercegovini kot v Dalmaciji Srbi grozili, da se bodo s Srbijo združili neposredno, tako kot Vojvodina, če delegacija Narodnega vijeća ne bo čim prej odpotovala v Beograd in izvedla združitve. Tako Srbi iz Hrvaške (zlasti Hrvaško-srbska koalicija pod vodstvom Srba Svetozarja Pribičevića) kot bosanski Srbi (ki so bili v Narodnem svetu za BiH zaradi navzočnosti srbske vojske v Bosni zelo vplivni) so pri zahtevah o združitvi seveda imeli podporo srbske države. V BiH, ki jo je Srbija vojaško zasedla, je bilo tedaj 43 % Srbov, v Hrvaški in Slavoniji 25 %, v Dalmaciji 16 %. Ker je le manjši del živel ob meji s Srbijo, večina pa je bila pomešana z muslimanskim in hrvaškim prebivalstvom, ozemelske delitve niso bile mogoče. Zato so rešitev videli v centralistični Jugoslaviji pod prevladujočim srbskim vplivom.

Poleg dalmatinskega je nastalo še nekaj predlogov, po katerih je kompromisno resolucijo izdelal poseben sedemčlanski odbor Narodnega vijeća v Zagrebu, v katerem pa je od slovenskih politikov sodeloval dr. Izidor Cankar. Zapisal je, da Narodno vijeće

»v skladu s svojimi dosedanjimi zaključki in glede na izjavo vlade Kraljevine Srbije razglaša združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ustanovljene na celotnem neprekinjenem območju bivše avstro-ogrske monarhije s Kraljevino Srbijo in Črno goro v enotno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov«. Odbor je predlagal 28-člansko delegacijo, ki naj bi v imenu Narodnega vijeća izvedla združitev in ki je zanj pripravil posebna navodila. Narodno vijeće v Zagrebu je nato po polemični razpravi 23. in 24. novembra 1918, kljub temu da ni imelo soglasja vseh predstavnikov, pristalo na oblikovanje enotne narodne države z dinastijo Karađorđevićev. Potrdilo je navodila, po katerih naj bi potekala združitev, in 28-člansko delegacijo, v kateri so bili med Slovenci predstavniki vseh treh strank, dr. Izidor Cankar, dr. Anton Kramar in Anton Kristan (spremljala sta jih tudi dr. Janko Brejc in dr. Josip Puntar); delegacijo je vodil dr. Ante Pavelić, po poklicu zobozdravnik. Po navodilih bi končno ureditev nove države lahko določila samo splošna narodna skupščina Srbov, Hrvatov in Slovencev z dvotretjinsko večino. Konstituanta bi se morala sestati najkasneje šest mesecev po sklenjenem miru in bi morala imeti pravico do sprejetja ustave (odločiti, ali monarhija ali republika). Do sklica konstituante naj bi oblast izvajalo Državno vijeće, v katerem bodo v določenem sorazmerju predstavniki Narodnega vijeća iz Zagreba, srbske in črnogorske skupščine in predstavniki Jugoslovanskega odbora. Do odločitve konstituante o državni ureditvi bo imel vladarsko oblast kralj Srbije oziroma regent Aleksander, ki bo prisegel pred Državnim vijećem in imenoval vlado. Vlada mora uživati podporo Državnega vijeća. Sedež vlade in Državnega vijeća bo določen sporazumno. V navodilih je bilo tudi določeno, kako naj bi vlada delovala, da naj bi bila sestavljena paritetno in da naj bi ohranili pristojnosti pokrajinskih vlad. V celoti so bila navodila precej podobna ženevski deklaraciji.

25. novembra se je vojvodinska narodna skupščina odločila za neposredno priključitev k Srbiji, čeprav je bila del Države SHS in je imela svoje predstavnike v Narodnem vijeću v Zagrebu. Tudi tu je prosrbska politika prevladala. V resoluciji o združitvi so zapisali tudi, da z odločitvijo skupščine hkrati podpirajo željo po združitvi vseh Jugoslovanov in želijo, da srbska vlada in Narodno vijeće v Zagrebu storita vse, da »pride do nastanka enotne države Srbov, Hrvatov in Slovencev pod vodstvom kralja Petra in njegove dinastije«.

Že prej, 11. novembra, je tudi novoizbrana črnogorska skupščina na seji v Podgorici odločila, da kralj Nikola I. Petrović Njegoš odstopi s prestola in da se »Črna gora z bratsko Srbijo združi v eno edino državo pod dinastijo Karađorđevićev in tako združena stopi v skupno domovino našega triplemenskega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Jugoslovansko državno zedinjenje je bilo izvedeno 1. decembra 1918 na posebni ceremoniji. Delegacija Narodnega vijeća je iz Zagreba odšla 27. novembra okrog 10. ure zjutraj s posebnim vlakom (brez članov delegacije Korošca, Trumbića, Ivana Lorkovića

in Stjepana Radića). Z delegacijo je šlo tudi nekaj finančnih strokovnjakov, potem Rudolf Giunio, ki je kot odposlanec Trumbića še istega dne prišel Narodno vijeće obvestit o najnovjšem dogajanju v Jugoslovanskem odboru in v tujini, ter podpolkovnik Milan Pribićević, brat Svetozarja Pribićevića. Prav Milan Pribićević je bil ilustrativen primer akterja balkanske politike, s katero so se začeli soočati nekdanji avstroogrski politiki (»prečanski«, kot so jim potem rekli v Kraljevini SHS, ker so prihajali iz krajev »preko« Donave, Save in Drine). Brez določene funkcije, zgolj po krvnem sorodstvu, se je vmešaval v delo predsedstva Narodnega vijeća, bil navzoč na njegovih sejah in »v imenu« brata »urejal« zadeve, ko je delegacija prišla v Beograd, pa ga je regent Aleksander zaradi bratovih zaslug celo povišal v polkovnika.

Od Slovencev je bil na vlaku le Kramar, medtem ko sta Cankar in Kristan, prepričana, da naslednji dan še ne bo odhoda, odpotovala v Ljubljano. V Beograd sta (skupaj z Brejcem in Puntarjem) potem vendarle prispela ločeno, a še pravočasno. Delegacija je po dolgem in počasnem potovanju (vlak se je ustavljal na vsaki postaji) prišla v Zemun isti dan zvečer okrog 23. ure. Že tu so bili sprejeti svečano. Drugo jutro so se vkrcali na ladjo in prišli v Beograd okrog 11. ure dopoldne, s spremljajočim igranjem vseh treh himen, slovenske, hrvaške in srbske (Naprej zastave slave, Lijepa naša domovina in Bože čuvaj pravde), na hiši regenta Aleksandra pa so tudi izobesili vse tri zastave. Kljub prisrčnemu sprejemu Beograd, tedaj provincialno balkansko mesto, izmučeno od vojne in okupacije, na nekdanje avstro-ogrške politike, navajene svetovljanskega Dunaja, najbrž ni mogel narediti posebnega vtisa. Po svečanosti so v povorki šli v najboljši beograjski hotel Grand hotel, kjer so bili gosti beograjske občine. Še isti dan so se začele posamične konzultacije z regentom v njegovi rezidenci na Terazijah. Odločilno vlogo v pripravah je imel Svetozar Pribićević, ki ga je regent sprejel v ločeno avdienco (tedaj sta se srečala prvič) in ga pooblastil za izjavo, v kateri je Pribićević (po Krizmanu) dejal, da kralj Aleksander »enako ljubi Slovence, Hrvate in Srbe. Navdahnjen je z željo, da bo njegova vladavina zasnovana na najširših svobodah in na najpopolnejši demokraciji in imamo tako najmočnejše jamstvo za naš prihodnji narodni razvoj. Prestolonaslednik narodno združitev razume tako, da šteje tudi sebe za del narodne celote, v kateri ne pozna nobene razlike in ne bi mogel prenesti prevlade kogarkoli.« Z izjavo naj bi omilili strah pred pričakovano srbsko prevlado, ki so jo nakazovali pogovori o načinu združitve.

Med združitveno ceremonijo 1. decembra 1918 je najprej delegacija Narodnega vijeća na regenta Aleksandra naslovila t. i. adresno. V njej je pisalo, da so Slovenci, Hrvati in Srbi iz Avstro-Ogrske izvedli prevrat, začasno ustanovili neodvisno narodno državo in že 19. oktobra izrazili željo po združitvi s Srbijo in Črno goro »v enotno narodno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki bi obsegala vse neprekinjeno etnografsko ozemlje južnih Slovanov«. 24. novembra je Narodno vijeće sklenilo, da razglasi združitev Države

Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo in Črno goro v eno državo, in izbralo delegacijo, »ki stopa pred Vaše Kraljevo Visočanstvo, da Vam uradno in v svečani obliki sporoči ta sklep«. V nadaljevanju se adresa glasi v smislu navodil Narodnega vijeća, le da se monarhija s kraljem Petrom in regentom Aleksandrom sprejema kot oblika vladavine brez pogojevanja, da bo o njej odločala ustavodajna skupščina, prav tako je brezpogojno sprejeta »enotna država«, torej centralistična oblika vladavine. To je kasneje izzvalo številne kritike na račun delegacije. Te pa so bile le delno upravičene, saj je bilo Narodno vijeće kljub sprejetim navodilom razdvojeno in ni vedelo, kako naj ravna, in je to svojo negotovost preneslo na delegacijo.

V adresi je bilo še pomembno opozorilo, da Država SHS ne priznava londonskega pakta ter da gredo italijanske okupacijske sile celo preko demarkacijske linije določene v premirju, zato delegacija izraža željo, »da se bo vaše Kraljevo Visočanstvo skupaj z našim celotnim narodom zavzelo, da se končne meje naše države določijo tako, da bodo v skladu z našimi etnografskimi mejami, v skladu z načelom narodne samoodločbe, ki jo je proklamiral predsednik ZDA Wilson«. Adresa se končuje z vzkliki: »Naj živi Njegovo Kraljevo visočanstvo kralj Peter! Naj živi vaše kraljevo Visočanstvo! Naj živi ves naš združeni Srbsko-Hrvaško-Slovenski narod!«

Regent je v svojem odgovoru (Proklamacija ustanovitve Kraljevine SHS) v nabuhlem slogu, sklicujoč se na dela svojih prednikov in srbskega naroda, sprejel adresu delegacije Narodnega vijeća in izjavil: »V imenu Njegovega veličanstva Kralja Petra I. razglašam združitev Srbije s pokrajinami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.« Pri tem je še posebej poudaril enotnost države, njeno centralistično in monarhično obliko kot samo po sebi razumljivo dejstvo.

Že po združitvi je v Zagreb iz tujine pripotoval tudi Korošec. 3. decembra je predsedoval seji osrednjega odbora Narodnega vijeća. Tu je dobil prve informacije o načinu združitve v Beogradu in o nezadovoljstvu, ki ga je ta izzval zlasti na Hrvaškem in še posebej v vojski, kjer se je del vojakov uprl. Tudi Korošec je odbor informiral o svojem delovanju v Švici in Franciji in zanj dobil priznanje. Korošec je sicer akt združitve podprl in ni posebej nasprotoval niti načinu, ocenil pa je, da je bila razglasitev kraljevine s Karađorđevići prezgodnja, še zlasti pa je bil zaradi prelomljenega ženevskega dogovora in tudi siceršnjega ravnanja srbske vlade jezen na Pašića. Srbski politični vrh in dvor sta ob takih novicah (v Beograd jih je sporočil Srđan Budisavljević) hitro poskrbela za Koroščevo avdienco pri regentu, ta je kmalu dobil tudi podpredsedniško funkcijo v novi vladi in strasti so se pomirile. Korošec se je kot pragmatičen politik hitro vklopil v novo stvarnost.

Po načelu kompromisnega unitarizma naj bi bila nova država ustavna, parlamentarna in demokratična država »troimenega naroda« z dinastijo Karađorđevićev na čelu. 29. decembra je regentovo dejanje – s katerim je de facto prenehala obstajati tudi Kraljevina

Srbija – naknadno potrdila srbska skupščina. 20. decembra 1918 je bila imenovana prva vlada (delovala je do avgusta 1919), ki jo je vodil Protić, v njej so bile zastopane vse pomembnejše stranke novonastale države. Anton Korošec je postal njen podpredsednik, Ante Trumbić minister za zunanje zadeve, Svetozar Pribičević, najbolj zaslužen »prečanski« politik za naglo in centralistično združitev, pa minister za notranje zadeve. Reorganizirana je bila vojska, vanjo je bilo rekrutiranih okrog 140.000 ljudi, 2550 nekdanjih avstro-ogrskih oficirjev in nekaj sto črnogorskih oficirjev, pri čemer pa so regent Aleksander in srbski politiki skrbno pazili, da so najvišje položaje in sploh dominacijo v vojski ohranili srbski oficirji.

Po dolgih in vročih polemikah, ki so se začele že na Krfu med jugoslovanskim odborom in srbsko vlado ter stopnjevale po ustanovitvi skupne vlade, je bilo 1. marca 1919 ustanovljeno tudi Začasno narodno predstavništvo (začasna skupščina), ki je delovalo do 28. novembra 1920, ko ga je regent razpustil, torej s premori okrog dvajset mesecev, v resnici pa aktivnih približno šestnajst.

Proces združevanja je bil tako zaključen, za Slovence se je začelo sedemdesetletno jugoslovansko obdobje. »Naša avstromadžarska stvarnost se je pijano potrkjala pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v smeti,« je združitev slikovito opisal hrvaški pisatelj Miroslav Krleža.

Narodna vlada in njena dejavnost

31. oktobra 1918 je Narodni svet imenoval prvo slovensko vlado v zgodovini,⁶⁶ (še isti dan pa potrdilo Narodno vijeće v Zagrebu). To je slovenskim politikom dalo občutek, da so zmožni državotvornih dejanj, saj je Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani (Narodna vlada SHS v Ljubljani), kot se je uradno imenovala, na miren način prevzemala posle nekdanjih avstrijskih oblastnih organov in reševala vprašanje sukcesije. A pri vprašanju meja se je začelo zatikati. Neodločnost in neinicativnost slovenske vlade (zavračala je npr. vsako možnost odpora italijanski vojski, ker se je štel za novo zaveznico antante), so popravljali posamezniki, zlasti Rudolf Maister, ki je rešil Maribor in Štajersko. Zaradi obotavljive politike in tudi nedorečenih pristojnosti je bila vlada pogosto v sporih z Narodnim svetom v Mariboru pa tudi z drugimi lokalnimi narodnimi sveti.

66 Več o dejavnosti slovenske narodne vlade: Balkovec: *Prva slovenska vlada 1918–1921*, Znanstveno in Publicistično središče, Ljubljana 1992; Perovšek: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, Ljubljana 1998 Rahten: *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*, Studia Carinthiaca, Mohorjeva družba, Celovec, 2002; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 1: del od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919, Ljubljana 1998; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 2. del od 28 feb. 1919 do 5. nov. 1919, Ljubljana 1999; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 3. del od 22. mar. 1918 do 9. jul. 1921, Ljubljana 2002.

Narodno vlado, v kateri so bili predstavniki vseh treh političnih taborov na Slovenskem, je sestavljalo dvanajst poverjenikov (ministrov) – šest jih je imela SLS, pet JDS in enega JSDS – vodil pa jo je vitez Josip Pogačnik iz SLS, prej državnozbornski poslanec in podpredsednik Državnega zbora na Dunaju. Za predsednika je bil imenovan predvsem zaradi dobrih zvez z avstrijskimi vojaškimi krogi (t. i. belvederski krogom – po dvorcu Belvedere, kjer so se sestajali), kar naj bi olajšalo prevzem oblasti in omililo nevarnost vojaškega posega avstrijske vojske. Poverjeniki iz SLS so bili Janko Brejc (notranje zadeve), Karel Verstovšek (uk in bogočastje), Andrej Kalan (poljedelstvo), Lovro Pogačnik (vojska), Vladimir Remec (javna dela), Anton Breclj (zdravstvo). Iz liberalnih vrst so bili Vekoslav Kukovec (finance), Ivan Tavčar (prehrana), Karel Triller (trgovina in industrija), Pavel Pestotnik (promet), Vladimir Ravnihar (pravosodje). Edini socialdemokrat, Anton Kristan, je bil zadolžen za socialno politiko.

Vlada je sicer nastala ob hudih strankarskih prepirih in polemikah, užaljeni namestnik predsednika Narodnega sveta Ivan Hribar, ki je moral odpotovati v Zagreb na sestanek Narodnega vijeća, je bil sprva pri sestavi prezrt in je iz jeze vlado celo označil za »avstrijakarsko« ter zapisal, da je bila ustanovljena »z *revolucijo proti Narodnemu svetu*«.

Vlado sta v glavnem na sestanku predstavnikov vseh treh strank v posvetovalnici Katoliškega tiskovnega društva v Jugoslovanski tiskarni sestavila politik SLS dr. Janko Brejc in liberalec ter ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar. Nekako vzporedno je hotel vlado ustanoviti oziroma sestaviti dr. Albert Kramer, takrat slovenski tajnik pri Narodnem vijeću v Zagrebu, vendar ga je Brejc prehitel.

Vlada je delovala do 23. decembra 1918, ko je na zahtevo Svetozarja Pribičevića, notranjega ministra prve centralne vlade, (ta je bila ustanovljena 20. decembra 1918) prestolonasledniku regentu Aleksandru ponudila skupno demisijo (ostavko), ki pa je bila sprejeta šele januarja 1919, natančneje 7. januarja 1919, ko so bile ukinjene vse avtonomne narodne vlade. Istočasno z ukinitvijo narodnih vlad so na slovenskem ozemlju prenehali delovati tudi pokrajinski narodni sveti z izjemo ljubljanskega, ki je deloval še do 30. aprila 1919. V Sloveniji je bila nato ustanovljena Deželna vlada za Slovenijo pod vodstvom dr. Janka Brejca, ki je 23. februarja 1919 prisegla pred centralno vlado v Beogradu. Deželna vlada je še avtonomno urejala nekatere zadeve, toda večina beograjskih ministrstev je že od decembra 1918 v Sloveniji pospešeno ustanavljala svoje urade, ki so prevzemali vladne pristojnosti. Po sprejetju prve jugoslovanske ustave (vidovdanske ustave) junija 1921 je bila tudi Deželna vlada odpravljena, s tem pa tudi zadnje sledi relativne samostojnosti. Tako se je po približno 33 mesecih končala avtonomija slovenskih ozemelj v nastajajoči jugoslovanski državi, ki ji nekateri zgodovinarji vsaj za čas Države SHS pripisujejo celo (kon)federativne prvine.

Narodna vlada SHS v Ljubljani, kot se je uradno imenovala, je vsaj na nekaterih področjih pokazala precej organizacijskih zmožnosti. Provincialna Ljubljana ni imela niti primernegega poslopja, v katerem bi lahko delovala, zato so bila poverjenišтва razseljena po

raznih stavbah, osrednja stavba je bil Deželni dvorec na Kongresnem trgu. Glavni logistični problem je predstavljal umik 400.000 nekdanjih avstro-ogrskih vojakov in okrog 50.000 konj z italijanskega bojišča v različne kraje nekdanje monarhije, ki je potekal med 5. in 15. novembrom 1918 in se je končal uspešno brez ene same nezgode. Narodna vlada je uporabila ves razpoložljivi tovorni in potniški promet in poskrbela za preskrbo umikajoče se vojske. Tudi sicer je skrbela za red in mir, gospodarstvo, preskrbo, promet, šolstvo, znanost, kulturo in druge javne zadeve. Odpravljene so bile upravne enote nekdanjih zgodovinskih dežel, prevzeta je bila uprava od avstrijskih oblasti. Nemško uradništvo je bilo v glavnem zamenjano s slovenskim, enako tudi sodni aparat. V celoti (razen za nemške šole) je bilo uvedeno šolstvo v slovenskem jeziku, stekle so priprave na ustanovitev univerze.

Upravna oblast, orožništvo in policija so v nemirnem prehodnem obdobju uspešno delovali in Slovenci so se disciplinirano podredili novi oblasti, čeprav je bilo po posameznih krajih nekaj nemirov, ki jih je oblast povezovala z boljševidmom. Edino Prekmurje, ki je bilo del sovjetske madžarske republike, je res doživelo revolucionarno dogajanje.

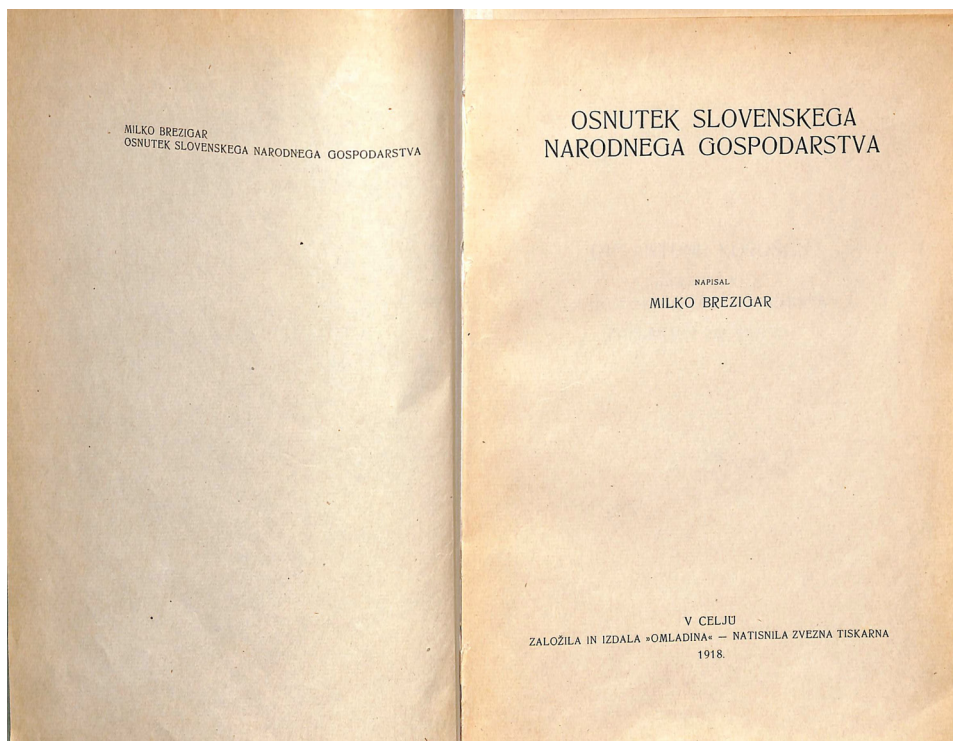
Narodna vlada sicer ni imela poverjeništa (ministrstva) za zunanje zadeve, je pa kljub temu vzdrževala stike z nastajajočimi državami na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske. Že novembra 1918 je organizirala slovensko vojsko, ta je delovala do januarja 1919, ko je bila vključena v jugoslovansko kraljevo armado. Večinoma se je tudi sama dogovarjala z Avstrijci o vprašanih v zvezi z razmejitvijo na Koroškem in Štajerskem.

Brezigar in osnutek slovenskega narodnega gospodarstva

Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva ali »Brezigarjev nacionalni program« je sicer, kot že omenjeno, plod številnih razprav v krogu prve slovenske vlade in je nastal v kontekstu še ne definirane jugoslovanske države, katere del naj bi bila Slovenija, ter v opisanih zelo neugodnih mednarodnih okoliščinah.

V Brezigarjevem nacionalnem programu zaznamo liberalni pristop, a s socialno noto. Brezigar na prvo mesto postavlja intenzivno gospodarjenje, vendar ob hkratnem prepričanju, da ga ne bo mogoče izvesti brez ustrezne socialne politike. Izračunal je tudi, kaj družina potrebuje za osnovno preživetje, torej je bil prvi, ki je upošteval to, čemur danes rečemo »socialna košarica«, seveda v skladu s tedanjimi potrebami in načinom življenja. Cilj države bi moral biti, da ima vsak možnost udeležiti svoje telesne in duhovne sposobnosti. Intenzivno gospodarjenje, v katerem kot glavna panoga ostaja kmetijstvo, ki pa mora izhajati iz ekstenzivne proizvodnje, je osnovni pogoj za preživetje in izvajanje socialne politike. Tako kot se je zavzemal za nacionalizacijo zemlje, se je tudi za nacionalizacijo industrije, obrti in trgovine. Izhajal je iz prepričanja, da se zaradi zgodovinske odvisnosti Slovencev od Nemcev nista mogla razviti ne slovensko

plemstvo in ne slovensko meščanstvo, ki bi bilo nosilec industrializacije. Občudoval je, kako je »*znalo nemško-židovsko meščanstvo izkoristiti liberalne gospodarske ideje*«, medtem ko so bili Slovenci izločeni iz tega napredka. Še več, zaradi nadzora z Dunaja je napredek Slovence gospodarsko ubijal, saj so gradnjo vsakega podjetja morali odobriti na Dunaju, zaradi česar se narodna industrija ni mogla razviti. Podjetja, ki so nastala na Slovenskem, so bila večinoma v tuji lasti.⁶⁷ Zaradi tega Slovenci niso mogli ustvariti lastnega kapitala; tudi veletrgovina je ostala v tujih rokah. Vse, kar imajo Slovenci, so obrtniki in mali trgovci. Rešitev je tudi tu, tako kot pri agrarnih posestvih, videl v nacionalizaciji in zamenjavi kadrov na nacionalni osnovi. »Trgovski voditelji, tehnišni veščaki, inženirji, mehaniki, strojevniko itd. so po večini tuji. Po načelu nacionaliziranja industrije bodo morala biti v naši državi odkazana vsa mesta od najnižjega do najvišjega našim ljudem.«⁶⁸

Slika 5: Notranja naslovnica prve izdaje Brezigarjeve knjige

67 Te trditve so potrdile tudi kasnejše študije. Jože Šorn na primer navaja razmerje med domačim in tujim kapitalom v razmerju 1 : 7 ali celo 1 : 8 v korist tujega kapitala. Glej: Šorn, Jože. »Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju.« *Jugoslovenski istorijski časopis*, 8/4 (1969), 136–141.

68 Brezigar, *Osnutek*, 19–20.

Gospodarski koncept je razložil v poglavju o produkcijskih načelih. V nasprotju z narodnostnim principom nacionalizacije se je tu zavzel za prostocarinski liberalni koncept svetovnega trga in konkurence (carine bi bile le izjemoma in prehodno), bi pa država oteževala izvoz surovin, ki jih potrebuje sama, in spodbujala izvoz tistih, ki jih ne potrebuje. Ob tem bi tudi zagotavljala uvoz tujih surovin po čim nižji ceni in brez davkov. Slovenci morajo razviti velepodjetja na področjih, kjer imajo naravne danosti za to, država pa mora skleniti ugodne trgovinske sporazume z drugimi državami, da jim olajša trgovanje. Zato bo treba razviti zunanjo trgovino, ki je Slovenci doslej niso imeli. Lazarevič je osnovna načela Brezigarjevega programa strnil v štiri točke: 1) na notranjem trgu liberalna gospodarska načela, navzven protekcionizem, da bi se okrepila domača podjetnost; 2) spodbujanje podjetništva ali z drugimi besedami priznavanje profitnega motiva kot gibal gospodarskega napredka; 3) gospodarsko šibkejši naj bi se še naprej oprijemali združništva, da bi lahko ekonomsko obstali; 4) tehnološki in organizacijski prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu gospodarjenju; 5) nujnost ustrezne socialne politike za uravnoteženje gospodarskega razvoja.⁶⁹

Ekonomski izračuni, ki jih je ob opisanem osnovnem konceptu in za argumentacijo takrat delal Brezigar, danes nimajo večje uporabne vrednosti. Pomen pa je ohranila njegova temeljna orientacija k oblikovanju skupnega ekonomskega prostora iz nekdanjih gospodarstev historičnih dežel in s tem nacionalnega gospodarstva. Jugoslovanska ekonomska politika je v glavnem šla v drugo smer, kot je predvideval. Ne nujno na škodo Slovenije, saj je ta na primer z močnimi carinami, ki jim je Brezigar nasprotoval, v resnici omogočila vzpon slovenske industrije med obema vojnoma.

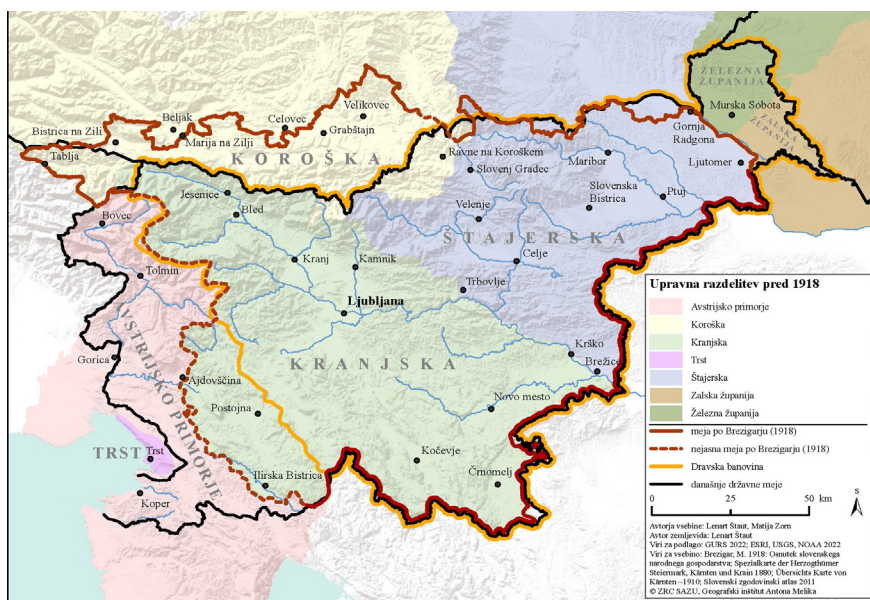
Politični ton Brezigarjevega Osnutka nam ob pozornem branju nudi zelo ilustrativno sliko razmišljanja vrha slovenske politike v Narodnem svetu in Vladi SHS v prevratnem času. Jugoslovanska država tedaj še ni bila definirana, prav tako ne način združitve, zato o tem Brezigar piše nedoločno. Nastajajočo jugoslovansko Slovenijo je poimenoval »Slovenska dežela«. Izraz »dežela« se je v politično-propagandnem izrazoslovju znova pojavil nekaj desetletij kasneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, pri podobnem ključnem prelomu, tokrat ob odhodu iz Jugoslavije: takrat v obliki »Slovenija, moja dežela«.⁷⁰ Vsekakor velja izpostaviti izjemno močno, a naivno vero v pravico do samoodločbe, ki so jo v veliki meri nato izničili ureditev sveta na pariški mirovni konferenci in še nekateri mednarodni dejavniki (umik ZDA v izolacionizem).

Drugi problem knjige je Brezigarjev teritorialni obseg »Slovenske dežele«. Vanjo je štel Kranjsko, slovensko Štajersko in slovensko Koroško do ozemelj preko Vrbskega jezera, torej tisto, kar je s plebiscitom leta 1920 pripadlo Avstriji. Je pa na vzhodu segal

69 Lazarevič, Žarko. »Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/1 (2008), 21.

70 Več o tem: Repe, Kerec: *Slovenija, moja dežela, družbena revolucija v osemdesetih letih*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2017.

le do Ljutomera, torej Prekmurje v tistem času (september 1918) še ni bilo v njegovi zavesti. Zato med drugim računa na uvoz kmetijskih pridelkov iz Hrvaške, zlasti Slavonije; Prekmurja, ki bi kot slovenska žitnica popolnoma spremenilo njegove izračune, pa ne upošteva. No, to se je kmalu spremenilo, saj je Brezigar na pariški mirovni konferenci aktivno deloval za priključitev Prekmurja in bil tudi soavtor besedil v argumentacijo njegove priključitve h Kraljestvu SHS.⁷¹ Goriške v gospodarski koncept ni štel zaradi njenega uničenja med vojno. Vendar je tu tudi očitna negotovost glede njenega bodočega položaja: »Kako se bo Goriška obnovila in v kaki meri, kdo ji bo dal denarja, kdo sirovine, kdo delavce – vse to je politično vprašanje. Gospodarsko življenje Goriške bo nekaj desetletij odvisno od politične situacije. Naravno je tedaj, da se ni smela Goriška pritegniti v ta spis, ki se peča z gospodarskimi vprašanji.«⁷² Njegova izpustitev Goriške je sicer v pretežno pozitivnih ocenah knjige izzvala kar nekaj kritik.⁷³

Slika 6: Slovensko ozemlje in meje po Brezigarjevemu opisu

71 Glej npr. Brezigar, Slavič, *La question du Prekmurje*.

72 Brezigar, *Osnutek*, 4.

73 »Razlogi, zakaj je izpustil Primorsko, človeka ne zadovoljuje. Goriška je razdejana, to je resnično, in nihče še ne ve, kako se bo obnovila. Vendar bi pa v skupnem gospodarskem pregledu slovenskih dežel radi vedeli, kakšne so po Goriškem gospodarske možnosti, torej zlasti, kaj in koliko se je pridelovalo pred vojno. Saj je mogel Brezigar tudi za ‚Slovensko deželo‘ zbrati večinoma le podatke izpred vojnega časa, in vendar nudijo ti podatki dosti jasno sliko tudi za bodočnost,« so, npr. zapisali v reviji *Čas*. »Zapiski. Slovensko narodno gospodarstvo«. *Čas: Znanstvena revija »Leonove družbe*, XII/6 (1918), 298. Podobno tudi Goršič, A. »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Naprej: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke*, II/245 (1918), 2. Tu mu poleg tega očitajo, da se je omejil zgolj na slovensko ozemlje in ni obdelal jugoslovanskega in da pri poglavju o kmetijstvu uporablja pomanjkljive statistike.

Brezigar in vprašanje Trsta

V analizi Brezigarjevega gospodarskega koncepta velja na koncu, a ne nazadnje, izpostaviti še pogled na Trst. Gospodarski vzpon Trsta je izhajal iz danosti srednjeevropskega gospodarskega prostora, s katerimi ga je povezala Južna železnica. Po propadu Avstro-Ogrske je to zaledje izgubil in je začel gospodarsko upadati, z njim pa tudi širša okolica. Slovenski gospodarstveniki in politiki si ob koncu prve svetovne vojne zaokroženega narodnega gospodarstva brez Trsta in Primorske niso znali predstavljati, ne v času, ko je še obstajal t. i. trialistični koncept (razdelitev Avstro-Ogrske na avstrijski, madžarski in južnoslovanski del) in ne v začetnem obdobju samostojne jugoslovanske države. »Samo Trst nam more dati slavo in moč. V boju za Trst bomo sledili našim koristim in koristim vseh slovanskih narodov,« je leta 1913 v dunajskem parlamentu dejal poslanec Otokar Rybář.⁷⁴ Slovenci so se v Trstu brez dvoma številčno in gospodarsko krepili. Kljub enostranskim štetjem je njihovo prebivalstvo krepko presehalo tretjino, bil je največje »slovensko« mesto, gospodarski in intelektualni center, kamor so hodili vidni slovenski umetniki in tam iskali navdih. Ne nazadnje je bil Trst pomembno mesto tudi v boju za univerzo. Tam se je pred prvo svetovno vojno pojavilo alternativno gibanje, ki je zahtevalo ustanovitev utrakvistične (to je italijanske in slovenske) univerze. Gibanje je vodil socialdemokrat dr. Henrik Tuma. Ljubljano je v primerjavi s Trstom imel za premajhno, preveč malenkostno in pod prevladujočim germanskim vplivom. Za Slovence je zapisal: »Odgojeni smo politično v tako malenkostnem milieju, da se ne upamo misliti na široko bodočnost, da nimamo pravega narodnega ponosa, veselja do življenja, torej ne volje do konsekventnega organičnega dela,« za univerzo pa pristavil, da njen glavni namen ni dajati uradništvo, pač pa, da je »univerza že po svojem imenu šola splošne visoke izobrazbe«. Tumi so seveda nasprotovali v Ljubljani (deželni zbor se je leta 1909 izrekel proti univerzi v Trstu), pa tudi Italijani so vztrajali pri zahtevah po zgolj italijanski univerzi.⁷⁵

V širši okolici na Tržaškem je bilo v letih pred prvo svetovno vojno skoraj 90 % zemljiške posesti v slovenskih rokah, južnoslovanski oziroma slovanski (slovenski, češki, hrvaški) bančni kapital v mestu pa je pred prvo svetovno vojno dohiteval italijanskega. Simbolni dokaz slovenskega vzpona je bila zgraditev narodnega doma v samem središču mesta. Po drugi strani je bil za Italijane Trst prav tako eden glavnih ciljev dokončanja »risorgimenta« in vprašanje civilizacijske prevlade nad »barbarskimi« Slovani.⁷⁶

Trst je bil za avstrijsko monarhijo tako pomemben, da se mu še čisto na koncu ni bila pripravljena odreči. Ko sta nihajoč med raznimi koncepti monarhijo poslednjič

74 Pirjevec: »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*, Nova revija, Ljubljana, 2007.

75 Več o tem: Repe: *Univerza v Ljubljani: 100 let: 1919–2019. Svoboda duba*. Ljubljana: Univerza, 2019. Glej tudi Pirjevec: »Trst je naš!«

76 Več o tem: Klabjan in Bajc: *Ogenj, ki je zajel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*. Cankarjeva založba, 2021.

skušala rešiti avstrijski dvor in cesar Karel s t. i. manifestom cesarja Karla 16. oktobra 1918 (v tem času je fronta na jugu praktično že razpadla, pred tem je 26. septembra kapitulirala Bolgarija, 12. oktobra so Poljaki v Varšavi sestavili narodno vlado, 13. oktobra je Turčija prosila za separatni mir), je bil cesar Trstu z okolico voljan »v skladu z željami prebivalstva« dodeliti zgolj poseben status. Pred tem je zavračal tudi to. Ko je le nekaj dni pred tem, 11. oktobra, ločeno sprejel predsednike nacionalnih klubov, je Korošcu sicer ponudil, da bi južni Slovani dobili samostojno državno enoto v okviru monarhije, vendar bi Trst, Reka in prometne linije do obeh pristanišč ostali pod nadzorom skupne države. Korošec je vztrajal, da mora Trst priti pod Južnoslovansko državo.

Brezigar je zato Trst seveda upošteval kot del nastajajoče južnoslovanske države. Izračunal je tudi, kakšen bi bil njegov promet, če bi bil odvisen le od trgovskega zaledja »Slovenske dežele« ter alternativno, če bi v njegovo uporabo pritegnili bolj severne oziroma srednjeevropske predele. Glavno konkurenco za Trst je videl v Reki. Vendar je Brezigar glede slovenske dominacije v Trstu previden. Izhaja iz spoznanja, da Slovenci niso pomorski narod, da nimajo lastnega ladjarstva niti izkušenj z njim in nikakršnega, niti političnega niti gospodarskega vpliva na pomorski promet in z njim povezane dejavnosti, kot je npr. zavarovalništvo. V Trstu je približno trideset odstotkov Slovencev, ki pa »izvršujejo podrejene posle«, in njihovo premoženje daleč zaostaja za številom prebivalstva. Njihova vloga je sicer pomembna, ne pa odločujoča. Rešitev je videl v tem, da se Slovenci ne izseljujejo v druge dežele, pač pa v Trst. Podobno kot pri kmetijstvu pa se je zavzel za koncentracijo drobnega kapitala, ki izhaja iz dela: »Vsled slabih finančnih razmer ne bomo mogli ustvariti v kratkem narodnega parobrodstva. Mejimo ob morje, a vendar nimamo lastnega pomorskega naraščaja, nimamo slovenskega pomorščaka, nimamo slovenskega kapitana. Trst nam mora ustvariti pomorski stan. Kar nam ni mogoče z denarjem, moramo doseči z vztrajnim delom pridnih delavcev. Do sedaj je šel naš delavec samo do luke, v bodoče pa mora iti na ladjo. Z armado pomorščakov bomo nadomestili pomanjkanje denarja.«⁷⁷

V razmerah, ko še ni bilo jasno, komu bo pripadal Trst: antantni Italiji, poraženi in skrčeni Avstriji ali ozemeljsko še nedefinirani Jugoslaviji, je Brezigar ne glede na končno rešitev tega vprašanja vlogo Trsta opredelil takole:

1. Trst mora nuditi slovenskim deželam ugodnosti za pomorski izvoz eksportnega blaga ter jim odpreti pot do svetovnega trga za vse importne predmete.
2. Trst mora absorbirati preostanek narodnih sil; potom Trsta mora priti naš narod v dotiko s svetovnim gospodarstvom.⁷⁸

77 Brezigar, *Osnutek*, 10.

78 Prav tam, 9.

Brezigarjeva (in splošna slovenska) pričakovanja, da bi Trst postal osrednje slovensko industrijsko in pomorsko mesto, se niso uresničila, Italija, ki je bila del antantnih sil, je bila trdno odločena, da izsili uresničitev londonskega pakta, pa še ta se ji je zdel premajhna nagrada za sodelovanje v vojni, zato se je v italijanski javnosti ustvarjal vtis o »pohabljeni zmagi«. Ta je izhajal tudi iz prepričanja, da na drugi strani Jadrana ne bi smela nastati nova močna država, ki bi ogrožala italijanske interese, pač pa več šibkih državic pod italijanskim protektoratom. Zaradi zapletenosti in dolžine jugoslovansko-italijanske meje je reševanje, kot je znano, potekalo po etapah – v času, ko je Brezigar pisal in objavil program še na pariški mirovni konferenci, nato pa kasnejših bilateralnih pogajanjih med Kraljevino SHS in Italijo. Dilema med Wilsonovo obljubo o samoodločbi narodov in interesi velesil se je tu izrazito prevesila v korist interesov, določenih z londonsko pogodbo. Čeprav so na pariški mirovni konferenci prvič izraziteje upoštevali tudi kriterij etničnih meja, so bili t. i. zgodovinski cilji (to je bil v resnici izraz za strateške in imperialne načrte) daleč v ospredju pred etničnimi naravnimi (geografskimi) in gospodarskimi. Demarkacijska črta pa je bila v času objave programa že ustaljena in od tod verjetno tudi Brezigarjeva previdnost v zvezi s Trstom (tudi Goriško). Jugoslovanska delegacija je na pariški mirovni konferenci sicer vztrajala pri stari avstro-ogrski meji proti Italiji, ki se je v glavnem pokrivala z etnično mejo (nekako od 10 do 35 kilometrov zahodno od Soče), kar bi se skladalo z Brezigarjevimi načrti, saj bi bila pri taki rešitvi, ki je bila glede na razmere precej utopična, tako Gorica kot Trst jugoslovanska. Za Trst je bila možna kombinacija, da bi dobil status svobodnega mesta, vendar sta se tako Velika Britanija kot Francija zavzemali za to, da pripade Italiji, ker bi to izničilo pangermanske načrte na Jadranu (podobnega mnenja je bila tudi Rusija, ki sicer na konferenci ni sodelovala). Jugoslovanska delegacija, ki se je v naslednji fazi neuspešno zavzemala za plebiscit v Julijski krajini, je na koncu usodo Trsta kot tudi usodo Istre prepustila Wilsonovi presoji. Američani so predlagali vmesno rešitev, t. i. Wilsonovo črto: Karavanke–Učka–Raša–morje, ker so menili, da se v Trstu, Primorski, Istri in Gorici ne more upoštevati ne etnografska in ne londonska meja. Wilsonova črta je Gorico in Trst dodeljevala Italiji, Kraljevina SHS pa naj bi dobila Reko. Potekala je nekako po sredini ozemlja med kasnejšo rapalsko in današnjo mejo in za Slovence ni predvidevala izhoda na morje ter s tem tudi ne Trsta. Vprašanje Trsta je bilo dokončno odločeno, ko Brezigarjev gospodarski načrt že ni imel več praktičnega pomena.

Povzetek

Milko Brezigar je bil rojen 6. 10. 1886 v Doberdobi. Bil je makroekonomist in gospodarstvenik, ukvarjal pa se je tudi s politiko in pisanjem za časopise. Najprej se je šolal v Gorici, kjer je leta 1904 maturiral. Študij prava je nadaljeval v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1910 doktoriral. Kot štipendist avstrijske vlade je še eno leto študiral ekonomijo v Berlinu. Deloval je v akademskem društvu Slovenija na Dunaju in pripadal krogu liberalno usmerjenih slovenskih visokošolcev. Po študiju je bil krajši čas odvetniški pripravnik v Ljubljani in Gorici. Leta 1914 je prešel v novinarstvo in postal urednik dunajske *Reichpost*, v kateri je pokrival gospodarstvo. V političnem obračunavanju z narodno zavednimi Slovenci ob začetku prve svetovne vojne (prepoved političnega in društvenega delovanja, konfinacije, zapori, sojenja pred vojaškimi sodišči, nekaj deset usmrtitev in drugi ukrepi) je bil aretiran in osumljen veleizdaje tudi Brezigar. V preiskovalnem zaporu v Gorici, kamor so ga poslali, je ostal do novembra 1914. Spomladi 1915 je dobil službo v statističnem oddelku Žitnega zavoda na Dunaju, kjer je bil v letih 1917–1918 vodja oddelka za nadzor nakaznic za moko in kruh. Marca 1918 so ga ponovno aretirali, tokrat zaradi suma nezakonitega prekupčevanja z nakaznicami za moko. Obtožnica zaradi razpada Avstro-Ogrske ni prišla pred sodišče (sojenje je bilo predvideno za november 1918).

Leta 1916 je začel Brezigar jugoslovanskim emigrantom v Švici posredovati poročila o položaju Avstro-Ogrske na področju prehrane in bil spomladi 1917 bil med ustanovitelji tajne skupine liberalno usmerjenih izobražencev, ki je v Švico pošiljala zaupna poročila o stanju v Avstro-Ogrski in njeni armadi.

Julija 1918 je prišel v Ljubljano in avgusta postal glavni tajnik Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro ter član njegovega gospodarskega odseka. Narodni svet je nastal 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani kot politično predstavniško telo Slovencev v času pričakovanja konca prve svetovne vojne, razpada Avstro-Ogrske in nastanka še ne definirane jugoslovanske države. Sestavljen je bil iz predstavnikov tedanjih strank: Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke (projugoslovanska liberalna stranka) in Jugoslovanske socialdemokratske stranke. V njem so bili tudi predstavniki Tržaškega političnega društva Edinost in Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvate v Istri ter Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Narodni svet je bil del širšega telesa avstro-ogrskih Jugoslovanov, ki je le nekaj pozneje nastal v Zagrebu in se je imenoval Narodno vijeće.

Milko Brezigar se je v Gospodarskem odseku Narodnega sveta ukvarjal z različnimi gospodarskimi vprašanji, bil je tudi v ekipi, ki je uredila razmerja med Narodnim svetom (ta naj bi postal nekakšen slovenski parlament, a se to ni zgodilo) in 31. oktobra 1918 ustanovljeno Narodno vlado (Vlado SHS v Ljubljani) kot izvršilnim telesom Narodnega sveta. Pri posameznih nalogah je nato deloval v imenu obeh, npr. pri zagotavljanju

premoga iz tujine ob stavki rudarjev v rudniku Trbovlje decembra 1918. Predvsem pa je bil v manjši skupini piscev, ki so ob koncu vojne pisali o gospodarskih vizijah prvič politično in ekonomsko združenega slovenskega prostora, ki pa še ni imel definiranih meja.

V Brezigarjevi ekonomsko-politični dejavnosti so izpostavljene zlasti tri teme: vprašanje valut in njihovih menjav, kjer je imel aktivno vlogo pri menjavi kron za dinarje, vprašanje narodnega gospodarstva v celoti in agrarno vprašanje. Njegovo najbolj znano delo je *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, v katerem je združil tedanje zamisli slovenske politike o bodočem gospodarskem položaju jugoslovanske Slovenije.

Valutno vprašanje je bilo v prehodnem obdobju eno ključnih ekonomskih in političnih vprašanj nove države, ob katerem so se v bistvu zasnovala tudi razmerja med zelo različnimi jugoslovanskimi pokrajinami, združenimi v eno državo. Začasna vlada je, da ne bi povzročila nepremostljivih konfliktov že takoj po združitvi v Kraljevino SHS, sprejela prehodno rešitev, to je t. i. dinarsko krono (crown-dinar), ki je imela izpisano vrednost tako v kronah kot v dinarjih v razmerju 4 : 1. Računi naj bi se izdajali v kronah in dinarjih, manjše kronske bankovce so pustili v obtoku. Vlada je dinarsko krono potrdila 13. januarja 1919. To je zmanjšalo politični pritisk, saj je ustvarilo vtis, da so »prečanske« dežele (izraz za nekdanje avstro-ogrsko ozemlje, ki je prišlo v jugoslovansko državo, mišljeno je ozemlje preko rek Drine, Save in Donave) ohranile krono kot svojo valuto, hkrati pa je zavarovalo finančni status nove države. 1. januarja 1923 je dinar postal edino plačilno sredstvo. Ali je bil tečaj pri menjavi pravičen, je bila ves čas obstoja kraljeve Jugoslavije stvar vročih političnih debat in je še vedno predmet različnih zgodovinskih ocen.

V kraljevini SHS (Jugoslaviji) je Brezigar pripadal mladoliberalnemu političnemu gospodarskemu in bančnemu krogu, ki ga je vodil Gregor Žerjav. Ta je oblikoval idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. Zanj so bili značilni bojeviti protikatolicizem in protikomunizem ter goreče zagovornišvo jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma. V novi državi so tudi videli možnost za hitro bogatenje.

Od marca 1919 do oktobra 1920 je bil poslanec liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS. Novembra 1919 je bil po pooblastilu ministrstva za trgovino in industrijo poslan na Dunaj, kjer se je s predsednikom avstrijske vlade Karlom Rennerjem pogajal o vrnitvi terjatev in premoženja jugoslovanskih državljanov v Avstriji. Novembra 1920 je na listi JDS v mariborsko-celjskem volilnem okrožju kandidiral za poslanca v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. V času volilne kampanje sta dva časopisa iz različnih političnih taborov, narodnosocialistična *Nova pravda* in katoliški *Slovenec* objavila, da je bil leta 1918 v preiskovalnem zaporu, *Slovenec* ga je prikazal tudi kot nezakonitega prekupčevalca. Na volitvah ni uspel, tožil pa je odgovornega urednika *Slovenca*. Sodna obravnava pred protnim sodiščem v Ljubljani leta 1921 je izzvala veliko pozornost javnosti in Brezigar

je bil predmet obravnave v številnih časopisnih člankih. Javno je, zlasti v liberalnem tisku, ki ga je branil, pojasnjeval, da je pri očitnem nezakonitem prekupčevanju šlo za zagotavljanje pomoči slovenskemu protiaavstrijskemu delovanju. Sojenje se je končalo s poravnavo. Brezigar je bil sicer udeležen tudi pri t. i. aferi Jadranska banka, v kateri so predstavniki mladega krila Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, Adolf Ribnikar in Milko Brezigar poneverili večmilijsko vsoto v korist svojega strankinega krila. T. i. mladini so si prisvojili denar iz fonda, ki ga je Jadranska banka dala stranki za plebiscitno propagando na Koroškem in za ustanovitev ljubljanske univerze. Verjetno denar ni šel zgolj strankinemu krilu, pač pa tudi v lastno korist. Po dolgoletnih trenjih je nato, ne zgolj zaradi afere, leta 1923 prišlo do dokončnega razcepa SDS. Brezigar je opustil neposredno dejavnost v politiki in se začel ukvarjati z novinarskim, gospodarskim in bančnim področjem. Pisal je za novo-ustanovljeni liberalni dnevnik *Jutro* in bil tesno povezan z njegovim ustanoviteljem in voditeljem JNS v Sloveniji dr. Albertom Kramerjem (Žerjav kot vodilna osebnost je leta 1919 umrl). V letih 1920–1921 je bil urednik za gospodarska vprašanja, potem je vodil gospodarske posle časopisa; v tridesetih letih je postal tudi član konzorcija in solastnik *Jutra*. Ob tem je bil v začetku dvajsetih let predsednik Zveze slovenskih zadrug. Leta 1923 je postal eden glavnih delničarjev Narodne tiskarne in član njenega upravnega odbora. Od leta 1929 je bil član upravnega odbora Kranjske industrijske družbe. Leta 1931 je na Dunaju sodeloval pri prevzemu Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani iz lastništva zavoda Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Kreditni zavod za trgovino in obrt). Leta 1933 je deloval v posvetovalnem odboru za poslovanje denarnih zavodov pri ministrstvu za trgovino in industrijo. V tridesetih letih je vodil Zvezo lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije; bil je dejaven kot član vodstva akademskega društva Jadran in Kazina, kjer je bil konec tridesetih let tudi član njenega konzorcija. V Kazini so se zbirala različna liberalna društva, npr. Jugoslovansko-češko-slovaška liga, Angleški klub, Akademsko društvo Triglav, tudi združenje jugoslovanskih rezervnih oficirjev. Ljudje iz kroga, ki mu je pripadal Brezigar, so bili, tako kot on, člani tudi drugih združenj, zlasti Sokola, Orjune in njene naslednice Narodne odbrane, strelskih družin in podobno.

Brezigar je bil poročen s Čehinjo Marijo Duhek. Sodeloval naj bi z jugoslovansko obveščevalno službo na Slovenskem proti Italiji in po nastopu nacizma tudi proti Nemčiji. Po nemški zasedbi Češkoslovaške marca 1939 je pomagal češkim beguncem. Bil je povezava ljubljanskega kroga Jugoslovanske nacionalne stranke z britanskim konzulatom v Zagrebu in agent britanske obveščevalne službe Special Operations Executive (SOE) s šifro »Branko«. Skrbel je za finance, ki jih je dobival od Britancev, usklajeval protinacistično propagandno dejavnost slovenskih liberalcev in širjenje angleške propagande, zbiranje podatkov, tiskanje ponarejenih potnih listov v tiskarni *Jutra* za begunce iz Reicha, onemogočanje nemških dejavnosti v Sloveniji, spremljanje dejavnosti

Kulturbunda. Brezigar je tudi skrbel, da so lahko z britanskim eksplozivom izvajali sabotažne akcije (predvsem je šlo za nameščanje angleškega eksploziva v nemške železniške transporte čez Jugoslavijo, ki so eksplodirali z zamikom, že na nemškem ozemlju). Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 so se britanski obveščevalci umaknili, liberalce pa opremili z dvema radijskima postajama in denarjem ter se dogovorili, da bodo s SOE pod okupacijo ilegalno sodelovali. Ti so se večinoma razkropili po Jugoslaviji, nekaj so jih Britanci uspeli umakniti, druge so okupatorji ali ustaške oblasti zajele. Brezigar je sicer dobil britanske dokumente, a ni hotel iz države in se je skrnil v Splitu, kjer se je organizirala manjša skupina liberalcev in preko kurirja tudi za kratek čas vzpostavila zveze z Britanci v Kairu, a do načrtovanega umika z britansko pomočjo potem ni prišlo. Brezigar se je po nekaj mesecih vrnil v Ljubljano in živel ter deloval ilegalno.

Močno razcepljene liberalne skupine so v času vojne ravnale različno, nekatere so se pogajale z Osvobodilno fronto pod vodstvom komunistov za vstop v osvobodilno organizacijo. V OF so bili poleg komunistov temeljni člani še levo usmerjeni liberalci, dve skupini krščanskih socialistov – delavska in intelektualna in heterogena kulturniška skupina, pridružilo se jim je še več kot dvajset različnih organizacij in društev. Večina liberalcev se je potem, ko je na jugoslovanski ravni prišlo do razcepa in nato spopadov med Dražo Mihailovićem in Josipom Brozom - Titom, na koncu odločila za četništvo in protipartizansko delovanje. Nekatere skupine so se povezale v Napredni delovni skupnosti (NDS), ki je izdajala časopis *Zarja svobode*. Tej skupini je pripadal tudi Brezigar, ki je bil hkrati tudi eden od organizatorjev slovenskega četništva. Povezovalno vlogo v NDS je imel zlasti inženir Janko Mačkovšek, ki so ga Nemci s skupino liberalno in sredinsko usmerjenih politikov jeseni 1944 aretirali in poslali v Dachau, kjer je umrl. Iz tega liberalnega kroga je prišla tudi pobuda za skupni program meščanskih strank, to so t. i. londonske točke, po katerih naj bi bila obnovljena Kraljevina Jugoslavija pod Karađorđevići, a na federativni osnovi in s spremenjenimi slovenskimi mejami (priključitev Primorske in Koroške).

Zaradi razdrobljenosti in raznolikosti liberalnega tabora ter pomanjkljivih zgodovinskih podatkov je Brezigarjevo dejavnost v času druge svetovne vojne težko prikazati in oceniti. Še posebej, ker ni bil na izpostavljenih političnih položajih, ampak je deloval v ozadju.

Na splošno je liberalni tabor usmerjala politika »dveh tirov«. Vztrajal je pri legitimnosti begunske vlade in OF obtoževal, da ni legalna predstavnic slovenskega naroda, hkrati pa je, tako kot katoliški tabor, v odnosu do okupacijskih oblasti privolil v debelacijo Jugoslavije, torej razkosanje in vključitev njenega ozemlja v okupacijske države.

Čeprav je misel na povezovanje z OF med deli liberalnega tabora tlela tudi v poznejših letih vojne, jo je preprečeval zlasti brezkompromisni protikomunizem. Brezigar je za NDS in za Slovensko zavezo, heterogeno politično organizacijo, ki je spomladi 1942 nastala kot nekakšen antipod ostankov meščanskih sil proti OF in izdajala tudi

istoimensko glasilo, napisal več besedil o ureditvi avtonomne Slovenije v povojni Jugoslaviji. Ker so nekateri dokumenti kolektivno delo ali niso podpisani oziroma so podpisani s kraticami, pregleda nad tistim, kar naj bi bilo izvirno Brezigarjevo avtorstvo, nimamo.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je Brezigar zatekel v Rim, kjer je sodeloval z jugoslovanskim poslaništvom v Vatikanu in za jugoslovansko begunsko vlado pisal poročila o razmerah v Sloveniji.

16. junija 1944 sta na otoku Vis Josip Broz - Tito, vodja partizanskega gibanja in predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije – NKOJ (partizanske vlade, izvoljene na drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije - AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu) in Ivan Šubašić, predsednik jugoslovanske emigrantske vlade, podpisala sporazum (dokončno oblikovan in podpisan 1. novembra v Beogradu). S sporazumom je bil odpravljen dualizem oblasti med kraljevo begunsko vlado in NKOJ. Jugoslavija je dobila ime Demokratična federativna Jugoslavija (DFJ) in začasno vlado, dokler ne bi o obliki oblasti (monarhija ali republika) po vojni odločile demokratične volitve. Vlada v izgnanstvu se je odrekla svoji do tedaj uradno priznani vojski, četniškemu gibanju pod Dražo Mihailovićem, saj so četniki že kmalu po začetku vojne začeli kolaborirati z okupatorji, in partizansko gibanje priznala kot svojo edino legitimno vojsko. Kralja Petra je zamenjalo tričlansko namestništvo. Začasna vlada DFJ s Titom kot predsednikom in Šubašićem kot zunanjim ministrom je sicer začela delovati šele 1. marca 1945, zavezniške države pa so jo priznale.

Avgusta 1944 se je pod vplivom teh dogodkov del slovenskih emigrantskih politikov pridružil odporniškemu gibanju kot misija Slovenske zaveze. Milko Brezigar je bil v manjši skupini liberalcev, ki se je v Bariju izjasnila za Demokratično federativno kraljevino Jugoslavijo, v kateri bi bili tudi Trst, Istra in Jadranski otoki, Koroška s Celovcem in Beljakom. Meja z Italijo naj bi se premaknila na nekdanjo mejo med Italijo in Avstro-Ogrsko, kar je bil tudi sicer slovenski nacionalni cilj, za katerega se je borila OF s svojo partizansko vojsko. Katoliški del emigracije je, v nasprotju s tem, ameriški obveščevalni službi OSS pošiljal predloge o katoliški srednjeevropski federaciji ali konfederaciji, katere del bi bila tudi Slovenija. OSS in še manj zavezniška politika takih predlogov nista jemala resno.

Leta 1945 je Brezigar postal član Slovenskega narodnega odbora (SNO) v Rimu, ki ga je ustanovil katoliški politik in nekdanji minister v kraljevi begunski vladi Miha Krek. SNO je 1. aprila 1945 izdal t. i. Velikonočni letak z naslovom »Slovinci in Slovenke!«, v katerem je trdil, da je Titova oblast v Beogradu začasna in da se bo kralj Peter vrnil in pozival, da je v Jugoslaviji treba preprečiti komunistično zmago. Med podpisniki je bil tudi Brezigar.

Po koncu druge svetovne vojne je Brezigar ostal v emigraciji. Sodeloval je pri izdajanju časnika *Glas zaveznikov*, leta 1947 pa začel izdajati svoje glasilo *Glas Jugoslavije*.

Šlo je za skromen list v šapirografski obliki, ki ni imel omembe vrednega dosega. Sodišče narodne časti v Ljubljani ga je v odsotnosti avgusta 1945 obsodilo na deset let prisilnega dela, izgubo narodne časti in zaplembo premoženja. Kazen prisilnega dela so sicer kmalu po sodbi preklicali. Brezigar se je okrog leta 1949 preselil v Avstrijo. Zadnja leta je preživel v zavetišču za starejše begunce v Salzburgu in pisal. Rokopis knjige, ki naj bi jo tam napisal, ni ohranjen. Jugoslovanske oblasti so mu leta 1953 zagotovile, da se lahko vrne v domovino, vendar tega ni storil, saj se je bal, da bi se po prestopu meje za njim izgubila vsaka sled.

V širšem slovenskem zgodovinskem spominu Milko Brezigar ostaja predvsem kot prvi pisec kakšnega gospodarskega programa, to je *Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva*, ki je nastal septembra 1918, tik pred koncem Avstro-Ogrske. Brezigar je navznoter zagovarjal liberalna gospodarska načela in dobiček kot gibalo napredka, navzven pa protekcionizem, da bi se okrepila domača podjetnost. V kmetijstvu bi kot temelj zlasti družinskih kmetij ostalo oziroma postalo zadružništvo, v celotnem gospodarstvu pa bi bil nujen tehnološki in organizacijski prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu gospodarjenju. Hkrati je Brezigar zagovarjal nujnost socialne politike, ki bi uravnoteževala liberalni princip gospodarstva. Zato je tudi prvi izračunal »socialno košarico«, to je tisto, kar družina potrebuje za osnovno preživetje.

Brezigar se je zavzemal za nacionalizacijo zemlje, gozdov, industrije, obrti in trgovine. To se mu je zdelo ekonomsko nujno in zgodovinsko pravično. Izhajal je iz prepričanja, da se zaradi zgodovinske odvisnosti Slovencev od Nemcev nista mogla razviti ne slovensko plemstvo in ne slovensko meščanstvo, ki bi bilo nosilec industrializacije. Še več, zaradi nadzora z Dunaja je napredek Slovencev gospodarsko ubijal, saj so gradnjo vsakega podjetja morali odobriti na Dunaju, zaradi česar se narodna industrija ni mogla razviti. Podjetja, ki so nastala na Slovenskem, so bila večinoma v tuji lasti. Zaradi tega Slovenci niso mogli ustvariti lastnega kapitala; tudi veletrgovina je ostala v tujih rokah. Slovenci morajo razviti velepodjetja na področjih, kjer imajo naravne danosti za to, in razviti zunanjo trgovino.

Narodno-politični ton Brezigarjevega *Osnutka* nam ob pozornem branju da zelo ilustrativno sliko razmišljanja vrha slovenske politike v Narodnem svetu in Vladi SHS v prevratnem času. Jugoslovanska država tedaj še ni bila definirana, prav tako ne način združitve, zato o tem Brezigar piše nedoločno. Nastajajočo jugoslovansko Slovenijo je poimenoval »Slovenska dežela«. Tu velja opozoriti na zanimivo reminiscenco. Izraz »dežela« se je v politično-propagandnem izrazoslovju znova pojavil nekaj desetletij pozneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, pri podobnem ključnem prelomu, tokrat v osamosvojitvenih procesih, v času razpadanja Jugoslavije: takrat v obliki gesla »Slovenija, moja dežela«. V mednarodnem kontekstu pa velja izpostaviti izjemno močno, a naivno vero tedanje generacije politikov v pravico do samoodločbe, ki so jo v veliki meri nato izničili ureditev sveta na pariški mirovni konferenci in še nekateri mednarodni dejavniki (umik

ZDA v izolacionizmu). Podoben idealizem se sicer znova pokaže tudi ob razpadu Jugoslavije, a tokrat v srečnejšem mednarodnem kontekstu.

Brezigar v svoji študiji sicer ne izhaja neposredno iz tedanjih nacionalnih ozemeljskih pričakovanj in nima namena »definitivno orisati mejnikov našega življenja«. To se vidi tudi pri vprašanju porušeni Goriške in Trsta, brez katerega si slovenski gospodarstveniki in politiki ob koncu prve svetovne vojne niso znali predstavljati zaokroženega narodnega gospodarstva. A je Brezigar pri ožjih gospodarskih kalkulacijah zelo previden. Ne zato, ker ne bi verjel, da Trst ne bo pripadal jugoslovanski Sloveniji, pač pa zato, ker je bilo preveč neznank, da bi njegovo ekonomsko moč v novi državi lahko izračunal. Zlasti ni mogel odgovoriti na vprašanje, koliko bo ekonomsko lahko s trgovino znova segel čez slovensko ozemlje v širši vzhodnoevropski in jugoslovanski prostor in kako bo njegov položaj konkurenčno urejen v odnosu do Reke, ki naj bi bila tudi v skupni, še ne definirani jugoslovanski državi. Kalkulira sicer, da Trst tudi po črnem scenariju ne bi smel izgubiti več kot četrtino predvojnega prometa. Brezigar sicer tudi jasno pove, da bo treba veliko naporov, če bo hotela tretjina Slovencev v mestu prevzeti vodilno ekonomsko vlogo in izriniti Italijane, še posebej na področjih, s katerimi nimajo izkušenj, npr. pomorstvo ali zavarovalništvo.

Brezigar torej v osnutku programa obravnava predvsem gospodarski vidik. Izhodišče je ocena, kateri deli bodo preživetveno in razvojno produktivni, kateri pa bodo zaradi uničenja vzdrževani in bodo potrebovali zunanjo pomoč. Tudi za del, kjer je naredil natančnejše izračune, predvideva, da bo pri določanju meje prišlo do manjših sprememb, ki pa ne bodo pomembneje vplivale na izračune. V mislih ima predvsem današnjo avstrijsko Koroško in del Štajerske, ampak ne Maribora in drugih štajerskih mest (tudi Gornjo Radgono so tedaj šteli za slovensko). Bolj je šlo za vasi, raztresena naselja in hribe na severozahodu današnje slovenske Štajerske.

Politična mejna predvidevanja tako Brezigarja kot vlade SHS, Narodnega sveta in sicer slovenske politike tistega časa torej niso izključevala ne Goriške in ne Trsta, le Brezigar ju po svojih ekonomskih kriterijih izračunavanja ni uvrstil v svoj izračun. Razlog, da se je hkrati zelo podrobno ukvarjal s Koroško, pa res ni zgolj v ekonomskih kriterijih, pač pa tudi v tedanji politični percepciji »slovenskega Korotana«, ki so ga imeli za nekakšno nacionalno srce Slovenije (nekaj podobnega, kot je pri Srbih Kosovo). Zato je bilo zanje nepredstavljivo, da ne bi postal del jugoslovanske Slovenije.

Na zahodu so tedanja slovenska ozemeljska pričakovanja (knjiga je bila napisana septembra 1918, ko je Avstro-Ogrska še obstajala) torej segala precej dlje kot Brezigarjevi ekonomski izračuni, do nekdanje avstro-ogrsko-italijanske meje, ki se tedaj v grobem pokriva s tedanjo slovensko etnično mejo, to je še kakšnih 10–35 kilometrov zahodnejše od Soče (ta se v morje izliva v rezervatu Isola della Cona nasproti Tržiča - Monfalconeja). To je bila tudi izhodiščna zahteva jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci.

Na vzhodu pa prav nasprotno, Prekmurje v tedanji percepciji vlade ni bilo v zavesti kot slovensko ozemlje. Prav tako ni zajeto v Brezigarjevih izračunih, ki bi bili glede na to, da je Prekmurje med obema vojnama postalo »slovenska žitnica«, Koroška pa je bila za novo jugoslovansko državo izgubljena, precej drugačni.

Čeprav Brezigarjevi konkretni izračuni in kalkulacije danes niso uporabni, pa je *Osnutek* zanimiv dokument, pričevalec o razmišljanjih slovenske politike v času, ko se je prvič ponudila priložnost za združitev Slovencev. Uresničitev projekta v novonastali jugoslovanski državi je bila sicer daleč od pričakovanj, še bolj pa na novo začrtane meje. Oboje je prineslo velika razočaranja, a hkrati tudi možnost za narodno preživetje in gospodarski ter politični vzpon.

Na prehodnost velikih zgodovinskih odločitev, ki narode in ljudi vedno znova postavljajo pred eksistenčne preizkušnje, čeprav ob vsaki prelomnici mislijo, da so dosegli »vrh zgodovine«, pa v današnjih političnih, mednarodnih, ekonomskih in podnebnih razmerah opozarja Brezigarjeva znova aktualna misel: »Bližamo se velikim izpremembam v življenju človeštva. Majajo se stebri dosedanjega političnega ustroja ... S to največjo izpremembo, kar jih je videla človeška zgodovina, se bodo začrtala tudi gospodarstvu nova pota ... Stojimo pred velikim gospodarskim preobratom ... Od nas bo odvisno, ali bo zgradba dobra ali slaba.«

Summary

Milko Brezigar was born on 6 October 1886 in Doberdob. He was a macroeconomist and businessman, but was also engaged in politics and wrote for newspapers. He graduated from secondary school in Gorizia in 1904, and went on to study law in Graz and Vienna, where he received his PhD in 1910. As the holder of an Austrian government scholarship, he spent another year studying economics in Berlin. He was active in the academic society Slovenija in Vienna, and belonged to the circle of liberal Slovenian academics. After finishing his studies, Brezigar worked briefly as a trainee solicitor in Ljubljana and Gorizia. In 1914 he switched to journalism and became the editor of the Viennese *Reichpost*, where he covered the economy. During the political reprisals against nationally conscious Slovenes at the start of World War I – which included the prohibition of political and social activity, confinement, imprisonment, trial by court-martial, tens of executions and other harsh measures – Brezigar was also arrested and suspected of high treason. He was sent to the remand prison in Gorizia, where he stayed until November 1914. In the spring of 1915, he found employment at the statistical department of the Institute for Cereal Processing in Vienna, where he worked as head of the department for the supervision of flour and bread ration cards in the years 1917 and 1918. He was arrested again in March 1918, this time on suspicion of illegal trafficking of flour ration cards, although the case was never brought to court due to the dissolution of Austria-Hungary (the trial was scheduled for November 1918, while the Hungarian Parliament voted in favour of terminating the union with Austria on 17 October).

In 1916 Brezigar started sending reports to Yugoslav emigrants in Switzerland on the food situation in Austria-Hungary, and in the spring of 1917 he was among the founders of a secret group of liberal intellectuals that sent confidential reports on the situation in Austria-Hungary and its army to Switzerland.

In July 1918 he arrived in Ljubljana, and in August became the general secretary of the National Council for Slovenian Provinces and Istria (Narodni svet za slovenske dežele in Istro), and a member of its economic chapter. The National Council was formed on 16 and 17 August 1918 in Ljubljana as a political representative body of the Slovenes in anticipation of the end of World War I, the dissolution of Austria-Hungary, and the formation of the as-yet-undefined Yugoslav state. The National Council was made up of representatives of the following parties: Slovenska ljudska stranka/Slovenian People's Party, Jugoslovanska demokratska stranka/Yugoslav Democratic Party (a pro-Yugoslav liberal party) and Jugoslovanska socialdemokratska stranka/Yugoslav Social Democratic Party. It also involved representatives of the Trieste political society Edinost, of the Political and Economic Society for Slovenes and Croats in Istria (Politično in gospodarsko društvo za Slovence in Hrvate v Istri), and of the Catholic Political and Economic Society for Slovenes in Carinthia (Katoliško politično in gospodarsko

društvo za Slovence na Koroškem). The National Council was part of a larger body of Austro-Hungarian Yugoslavs, which was created shortly afterwards in Zagreb, called Narodno vijeće (National Council).

Brezigar dealt with various economic issues in the Economic Chapter of the National Council, and was also part of a team that regulated the relationship between the National Council (which was to become a sort of Slovenian parliament, although this never happened) and the National Government (Government of SCS in Ljubljana) established on 31 October 1918 as the executive body of the National Council. Brezigar acted on behalf of both organizations in certain cases, e.g., when supplying coal from abroad during the miners' strike at the Trbovlje Mine in December 1918. But above all, he was part of a smaller group of writers who at the end of the war wrote about the economic potential of the Slovenian area, which was united politically and economically for the first time, and whose borders were not yet defined.

Brezigar's economic and political activities mostly focused on three topics: the issue of currencies and their exchange, where he had an active role in the exchange of crowns for dinars; the issue of the national economy as a whole; and the agrarian issue. His best-known work is *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* [A Draft of the Slovenian National Economy], in which he examined contemporary ideas in Slovenian politics with regard to the future economic position of Yugoslav Slovenia.

In the transitional period the currency was one of the key economic and political issues of the new state, which also shaped the relationships among the highly diverse Yugoslav regions united in a single state. In order to avoid any insurmountable conflicts immediately after the unification into the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (Kingdom of SCS, or from 1929 the Kingdom of Yugoslavia), the provisional government adopted an interim solution, i.e., the crown-dinar, whose value was printed in crowns and dinars in the ratio of 4:1. Invoices were to be issued in crowns and dinars, while smaller crown banknotes remained in circulation. The government ratified the crown-dinar on 13 January 1919. This reduced the political pressure by giving the impression that the lands called "prečanske" (an expression for the former Austro-Hungarian territory that was given to the Yugoslav state, meaning the territory on the other side of the rivers Drina, Sava and Danube) had preserved the crown as their currency, while securing the financial status of the new state. On 1 January 1923 the dinar became the only means of payment. Whether the exchange rate was fair was a topic of heated political debates throughout the existence of the state, and is still the subject of differing historical assessments.

In the Kingdom of SCS Brezigar belonged to the young-liberal political, economic and banking circle led by Gregor Žerjav, which shaped the conceptual, political and economic image of Slovenian liberalism in the state. It was characterized by a militant anti-Catholicism and anti-communism, and fervently advocated Yugoslav

national unitarism and state centralism. They saw the new state as an opportunity to get rich quickly.

From March 1919 to October 1920 Brezigar was the deputy of the liberal Yugoslav Democratic Party (JDS) in the Provisional National Representation of the Kingdom of SCS (Začasno narodno predstavništvo Kraljestva SHS). In November 1919 he was sent to Vienna by the Ministry of Trade and Industry where he negotiated with the Austrian Chancellor Karl Renner about the restitution of claims and property of Yugoslav citizens in Austria. In November 1920 he ran for deputy in the Constituent Assembly of the Kingdom of SCS (Ustavodajna skupščina Kraljevine SHS) listed under the Yugoslav Democratic Party in the Maribor–Celje electoral district. During the election campaign two newspapers from different political camps, the national socialist *Nova pravda* and the Catholic *Slovenec*, reported that he had been held in a remand prison in 1918, and the latter newspaper also presented him as a trafficker. Brezigar lost the election, for which he sued the managing editor of *Slovenec*. The trial before the assize court in Ljubljana in 1921 drew the public's attention, and the case was discussed in many newspaper articles. Brezigar explained publicly, especially in the liberal press that defended him, that the alleged offence of trafficking was about providing help to the Slovenian anti-Austrian cause. The trial ended in a settlement. Brezigar was also involved in the so-called Jadranska banka/Adriatic Bank affair, in which representatives of the youth wing of the Yugoslav Democratic Party – which along with Brezigar included Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, and Adolf Ribnikar – embezzled millions of dinars for the benefit of their wing. These so-called youths (Brezigar was already in his 30s) appropriated money from the fund given to the party by Jadranska banka for its plebiscite propaganda in Carinthia, and for the establishment of the University of Ljubljana. Not all the money was given to the party, and some of it was probably used for personal gain. Then, after many years of dissent and not just due to this affair, the Independent Democratic Party (Samostojna demokratska stranka – SDS) finally split from the Yugoslav Democratic Party in 1923. Brezigar gave up direct involvement in politics and became engaged in the fields of journalism, economics and banking. He wrote for the newly founded liberal daily newspaper *Jutro* and had close ties with its founder and the leader of the Yugoslav National Party (Jugoslovan-ska nacionalna stranka – JNS) in Slovenia, Dr Albert Kramer (Žerjav, who used to be its leader, had died in 1919). In the years 1920 and 1921 he was the editor of the economic section of *Jutro*, and later managed the newspaper's business affairs. In the 1930s he also became a member of the consortium and co-owner of *Jutro*. In the early 1920s Brezigar was the president of the Association of Slovenian Cooperatives (Zveza slovenskih zadrug), and in 1923 became one of the principal shareholders of the national printing house Narodna tiskarna and a member of its management board. From 1929 onward he was a member of the management board of the Carniolan Industrial

Society (Kranjska industrijska družba). In 1931, in Vienna, Brezigar took part in the takeover of the Credit Institution for Trade and Industry (Kreditni zavod za trgovino in industrijo) in Ljubljana, removing it from the ownership of the Credit Institution for Trade and Craft (Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe). In 1933 he was active in an advisory committee for the operation of monetary institutes at the Ministry of Trade and Industry. In the 1930s he ran the Association of Cinema Owners of the Kingdom of Yugoslavia (*Zveza lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije*), and was an active member of the management of the academic societies *Jadran* and *Kazina*. He was also a member of the latter's consortium in the late 1930s. Various liberal societies gathered at the *Kazina* building in Ljubljana, such as the Yugoslav-Czechoslovakian League (*Jugoslovansko-češkoslovaška liga*), the English Club (*Angleški klub*), the Triglav Academic Society (*Akademsko društvo Triglav*) and an association of Yugoslav reserve officers. People from Brezigar's circle were, just like him, also members of other associations, especially of the Sokol movement, the Organization of Yugoslav Nationalists (*Orjuna*) and its successor the National Defence (*Narodna odbrana*), as well as of shooting clubs and the like.

Brezigar was married to Marija Duhek, a Czech woman. He is said to have collaborated with the Yugoslav intelligence service in Slovenia against Italy, and also against Germany after the emergence of Nazism. After the German occupation of Czechoslovakia in March 1939 Brezigar helped Czech refugees. He was a liaison between the Ljubljana circle of the Yugoslav National Party and the British consulate in Zagreb, and an agent of the British intelligence service the Special Operations Executive (SOE), working under the codename "Branko". He managed the funding received from the British; coordinated the anti-Nazi propaganda activities of Slovenian liberals and the dissemination of English propaganda; was in charge of data collection, printing fake passports at the printing house of the *Jutro* newspaper for refugees from the Reich, preventing German activities in Slovenia, and monitoring the activities of the *Kulturbund*. Brezigar also ensured that liberal groups could use British explosives for sabotage campaigns (they mostly planted these with delayed detonation on German rail transport across Yugoslavia, which then exploded in German territory). After the attack on Yugoslavia in April 1941 the British intelligence service retreated, providing the liberals with two radio stations and money, and agreeing to continue illegal collaboration during the occupation. The liberals were scattered throughout Yugoslavia; the British managed to get some of them out, whereas others were captured by the occupying forces or the Ustasha authorities. Brezigar received British documents but refused to leave the country. Instead, he hid in Split where a small group of liberals was organized and briefly established a liaison with the British in Cairo through a messenger. However, the scheduled retreat with British assistance never occurred. A few months later Brezigar returned to Ljubljana, where he lived and worked illegally.

During the war the greatly divided liberal groups operated in different ways; some of them negotiated with the Liberation Front (Osvobodilna fronta – OF) led by communists to join the liberation organization. Besides communists, the founding members of the Liberation Front were left-wing liberals, two groups of Christian socialists – a workers' and intellectuals' group and a heterogeneous cultural workers' group; they were later joined by over twenty different organizations and societies. After dissension occurred at the level of Yugoslavia, which eventually led to conflicts between Draža Mihailović and Josip Broz-Tito, most liberals ended up as Chetniks and anti-partisan activists. Some groups united in the Progressive Working Community (Napredna delovna skupnost – NDS), which issued the newspaper *Zarja svobode* [The Dawn of Freedom]. Brezigar belonged to this group, and was also an organizer of the Slovenian Chetnik movement. The engineer Janko Mačkovšek played the major unifying role in the Progressive Working Community, but he was arrested by the Germans together with a group of liberal and centrist politicians in the autumn of 1944 and sent to Dachau, where he died. This liberal circle also gave rise to the initiative for a common programme of bourgeois parties, the so-called London Points (londonske točke), according to which the Kingdom of Yugoslavia was to be restored under the Karađorđević dynasty, but as a federation and with altered Slovenian borders (with annexation of the Primorska and Koroška regions).

On account of the division within the liberal camp, its diversity and the lack of historical data, it is difficult to present and assess Brezigar's activity during World War II. Even more so because he did not occupy any prominent political positions but worked in the background.

Generally speaking, the liberal camp followed a "two-tier" policy. It insisted that the government-in-exile was legitimate and accused the Liberation Front of not being a legal representative of the Slovenian nation. At the same time, it agreed to the debilitation of Yugoslavia by the occupying forces, as did the Catholic camp, i.e., to the dismemberment of Yugoslavia and the incorporation of its territory into the occupying countries.

Although the idea of collaborating with the Liberation Front continued among parts of the liberal camp even later in the war, this was mainly prevented by the unrelenting anti-communist feeling. For the Progressive Working Community and the Slovenian Covenant (Slovenska zaveza), a heterogeneous political organization that was formed in the spring of 1942 as an antipode to the remaining bourgeois forces against the Liberation Front, and which issued a newsletter of the same name, Brezigar wrote several texts on the regulation of autonomous Slovenia in post-war Yugoslavia. However, as some of the documents are collective works or are unsigned or only signed with initials, we do not know which documents are Brezigar's original works.

After Italy capitulated in September 1943, Brezigar fled to Rome where he worked with the Yugoslav legation in the Vatican and wrote reports on the situation in Slovenia for the Yugoslav government-in-exile.

On 16 June 1944 on the island of Vis, Josip Broz Tito, leader of the partisan movement and president of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia or NKOJ (the partisan government elected at the second session of the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia – AVNOJ on 29 November 1943 in Jajce), and Ivan Šubašić, president of the Yugoslav government-in-exile, signed an agreement (it was finalized and signed on 1 November in Belgrade). This agreement abolished the dual power of the royal government-in-exile and NKOJ. Yugoslavia was renamed the Democratic Federal Yugoslavia (Demokratska federativna Jugoslavija – DFJ) and given a provisional government until democratic elections after the war would decide on the exact form of government to be adopted (monarchy or republic). The government-in-exile renounced its officially recognized army, the Chetnik movement under Draža Mihailović, as the Chetniks had begun collaborating with the occupying forces shortly after the beginning of the war. It thus recognized the partisan movement as its only legitimate army. King Peter was replaced by a three-member interim government. The provisional government of the DFJ, with Tito as its president and Šubašić as its foreign minister, did not assume power until 1 March 1945, and its authority was recognized by the allied countries.

In August 1944, influenced by these events, a segment of Slovenian politicians in exile joined the resistance movement as part of a mission of the Slovenian Covenant. Milko Brezigar was part of a small group of liberals who supported a Democratic Federal Kingdom of Yugoslavia at the session in Bari, which was to also include Trieste, Istria, the Adriatic islands, and Carinthia with Celovec/Klagenfurt and Beljak/Villach. The changed border with Italy was to be moved to the former border between Italy and Austria-Hungary, which was also the Slovenian national objective fought for by the Liberation Front and its partisan army. In contrast, the Catholic representatives among those in exile sent proposals to the American intelligence agency the Office of Strategic Services (OSS) for a Catholic Central European federation or confederation, of which Slovenia would be a part. The OSS, not to mention the broader Allies, did not take such proposals seriously.

In 1945 Brezigar became a member of the Slovenian National Committee (Slovenski narodni odbor – SNO) in Rome, which had been founded by the Catholic politician and former minister in the royal government-in-exile Miha Krek. On 1 April 1945 the SNO issued the so-called Easter pamphlet entitled “Slovenian Men and Women!”, which claimed that Tito’s government in Belgrade was temporary and that King Peter would return, calling upon the people to prevent a communist victory in Yugoslavia. Brezigar was one of the signatories.

After World War II ended, Brezigar remained an emigrant. He collaborated on the newspaper *Glas zaveznikov* [The Voice of Allies] and in 1947 started publishing his own newsletter, *Glas Jugoslavije* [The Voice of Yugoslavia], although this was a modest bulletin in mimeograph form, with a negligible reach. In August 1945 the Court of Slovenian National Honour (Sodišče narodne časti) in Ljubljana sentenced him in absentia to ten years of forced labour, the loss of national honours and the confiscation of property. The sentence of forced labour was annulled shortly after the trial. Brezigar moved to Austria around 1949. He spent his final years at a shelter for elderly refugees in Salzburg, writing. The manuscript of the book he allegedly wrote there has not been preserved. In 1953 Yugoslav authorities assured him that he was free to return to his homeland but he chose not to, for he feared that he would vanish without a trace after crossing the border.

In the general Slovenian historical memory Milko Brezigar is remembered mostly as the first author of an economic programme, i.e., *A Draft of the Slovenian National Economy*, which was written in September 1918, just before Austria-Hungary came to an end. Internally, Brezigar advocated liberal economic principles and the pursuit of profit as the drivers of progress, whereas externally he advocated protectionism to strengthen domestic entrepreneurship. The foundation of agriculture, especially of family farms, would continue to be the cooperative system, while in the economy in general it would be necessary to transition from extensive to intensive management, both technologically and organizationally. Brezigar also advocated the necessity of a social policy that would balance economic liberalism. That is why he was the first to calculate a “social basket”, which included everything that a family needed to survive.

Brezigar strove for the nationalization of land, forests, industry, craft and trade. He considered it economically necessary and historically justified. He believed that the historical dependence of Slovenes on the Germans prevented them from developing a Slovenian nobility or a Slovenian bourgeoisie which would drive industrialization. Moreover, being under the control of Vienna killed economic progress among Slovenes, as the establishment of each company had to be approved in Vienna, thus preventing the development of a national industrial sector. The companies created in Slovenia were mostly foreign-owned, and thus Slovenes were unable to generate their own capital, while wholesaling was also controlled by foreigners. Brezigar thus felt that Slovenes should develop wholesale businesses in the areas where they had the necessary natural resources at their disposal, and develop foreign trade.

Upon careful reading, the national and political tone of Brezigar's *Draft* nicely illustrates the mentality of the leading Slovenian politicians in the National Council and the Government of SCS in this revolutionary period. The Yugoslav state had not been defined yet, nor had the manner of unification, which is why Brezigar was vague about the topic. He called the emerging Yugoslav Slovenia “the Slovenian country”.

One point of interest is worthy of mention in this context. The term “country” reappeared in the political propaganda terminology a few decades later, in the 1980s, at a similar turning point, namely during the attainment of Slovenian independence as Yugoslavia was dissolving. It appeared in the slogan “Slovenia, My Country”. In the international context we should point out the incredibly strong, yet naive belief of Brezigar’s generation of politicians in the right to self-determination, which was then largely extinguished by the rearrangement of the world map at the Paris Peace Conference and by a few other international factors (such as the USA’s retreat into isolationism). A similar idealism emerged during the dissolution of Yugoslavia, but in a more favourable international context.

In his *Draft* Brezigar did not directly promote national territorial aspirations, nor did he have the intention of “definitively outlining the boundaries of our life”. That is also evident with regard to the issue of the destroyed Gorizia area and Trieste, without which no Slovenian economist or politician could imagine a complete national economy at the end of World War I. However, Brezigar was very careful when making narrower economic speculations. Not because he did not believe that Yugoslav Slovenia would be given Trieste, but because there were too many unknowns and he was unable to calculate its economic power in the new state. He was particularly unable to answer the question of how much of its trade would again reach through the Slovenian territory into the wider Eastern European and Yugoslav area, and how competitive Trieste’s position would be compared to Rijeka, which was likewise to be a part of the common, as-yet-undefined Yugoslav state. He did speculate that even in the worst-case scenario Trieste would not lose more than a quarter of its pre-war trade. Brezigar also stated clearly that the one-third of Slovenes living in Trieste would have to make great efforts to take on the leading economic role and oust the Italians, especially in areas in which they were inexperienced, e.g., maritime affairs or the insurance business.

As such, Brezigar mostly discussed economic issues in the *Draft*, based on an assessment of which segments would be productive in terms of subsistence and development, and which of the ruined segments would have to be rebuilt and would require outside help. Even in the segment for which he performed the most precise calculations he anticipated that minor changes would occur after delineating the borders, but that these would not have a major impact on his calculations. He was mainly thinking about the present-day Austrian Carinthia and part of Styria, but not Maribor and other Styrian towns (Gornja Radgona was considered Slovenian at the time), and referring to the villages, scattered settlements and hills in the northwest of the present-day Slovenian Štajerska region.

Therefore the political speculations regarding boundaries made by Brezigar, the Government of SCS, the National Council and Slovenian politics in general did not exclude the Gorizia area and Trieste. However, Brezigar simply did not include them

in his calculations due to his economic calculation criteria. The reason for his thorough discussion of Carinthia did not lie only in the economic criteria, but also in the political perception of the “Slovenian Carantania”, which was then considered “the national heart” of Slovenia (much like the Serbs perceive Kosovo). It was therefore unthinkable that it would not become a part of Yugoslav Slovenia.

Slovenian territorial aspirations in the west (bear in mind that the book was written in September 1918, when Austria-Hungary still existed) therefore extended much farther than Brezigar’s economic calculations, all the way to the former Austro-Hungarian-Italian border, which roughly overlapped the contemporary Slovenian ethnic boundary. In other words, it extended about 10–35 kilometres west of the Soča/Isonzo River (which flows into the sea at the Isola della Cona reserve opposite Tržič/Monfalcone). The Yugoslav delegation opened with this demand at the Paris Peace Conference.

It was very different in the east, since the government did not perceive the Prekmurje region as Slovenian territory. It was also not included in Brezigar’s calculations. If it had been, his calculations would have differed greatly, seeing that Prekmurje became the “Slovenian granary” in the inter-war period, while the new Yugoslav state lost Carinthia.

Although Brezigar’s specific calculations are not useful today, his draft of the national programme is an interesting document, a testimony to the mentality of Slovenian politics at a time when the first opportunity to unite the Slovenes emerged. The realization of this project in the newly formed Yugoslav state fell far short of expectations, which is even truer of the newly demarcated boundaries. Both brought great disappointment, but also an opportunity for the nation to survive and to ascend economically and politically.

In the light of today’s fraught political, international, economic and environmental situation, Brezigar’s words indicate the transience of the great historical decisions which keep presenting nations with existential challenges, with people believing that they have reached the “apex of history” every time they reach a turning point: “We are approaching great changes in people’s lives. The pillars of the previous political structure are swaying ... This change, the greatest ever witnessed by mankind, will also outline new paths for the economy ... We are standing at a major economic turning point ... It is up to us whether the structure will be good or bad.”

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS.

SI AS, 1304, Brezigar Milko, 1918–1918.

SI AS 1962, Hacin Janko, 1914–1915.

Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM (Pokrajinski arhiv Maribor), 1896, Zbirka drobnih tiskov, 005 Pravila društev, 00009 Socialna matica: izvleček iz pravil (cca.1910).

Časopisni viri

»Dr. Milko Brezigar.« *Demokracija*, 15. maj 1958, 4.

»Naše bodoče gospodarstvo.« *Domoljub*, 12. december 1918, 512–513.

»Valutno vprašanje.« *Edinost*, 29. december 1919, 1.

»Zapiski. Slovensko narodno gospodarstvo.« *Čas: Znanstvena revija* »Leonove družbe«, XII/6 (1918), 297–298.

Brezigar, Milko. »Naša valuta.« *Slovenski narod*, 17. januar 1920, 1.

Brezigar, Milko. »Smeri razvoja čeških bank.« *Veda*, 1/2 (1911), 202–207.

Goršič, A. »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Naprej: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke*, II/245 (1918), 2–3.

Jug, Peter. »Narodno gospodarstvo.« *Demokracija: Socialistična revija*, I/19–22 (1918), 285–288.

Stanovnik, Ivan. »Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Zora*, XXI/3–4–5 (1918/1919), 42–43.

Izbrana literatura

B. S. »Brezigar, Milko.« *V: Primorski slovenski biografski leksikon*. 3. snopič, 138. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976.

Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Becić, Ivan M. »Za dinar ili za krunu - ko je dobio, a ko izgubio.« *Istorija 20. veka*, 31/2 (2013), 41–58.

Biber, Dušan. »Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945.« *V: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al., 261–267. Ljubljana: SAZU 1995.

- Brezigar, Milko et al. *La frontière sloveno-allemande*. Pariz, 1919.
- Brezigar, Milko in Matija Slavič. *La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie, La Carinthie; La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie. Le Prekmurje*. Pariz: Imprimerie „Graphique“, 1919.
- Brezigar, Milko. »Konjunktura, kriza in depresija« *Veda*, 2/1, 3, 5, 6 (1912), 37–52, 249–271, 480–492, 554–568.
- Brezigar, Milko. »Razvoj konjunktura in depresije v Avstriji v dobi od 1896–1911.« *Veda*, 4/1-2, 3(1914), 69–86, 235–251.
- Brezigar, Milko. *Die wirtschaftlichen Konjunktur- und Depressionswellen in Österreich seit dem Jahre 1896*. Dunaj: s. n., 1914.
- Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918, 8
- Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918.
- Brezigar, Milko. *Verboten einer Wirtschaftskrise Deutschlands. Konkrete Anwendung der Krisentheorie and die jetzige Wirtschaftslage*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1913.
- Čepič, Zdenko. »Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXIV/1-2 (1984), 101–121.
- Čepič, Zdenko. »Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnim vojnama.« *Zgodovinski časopis*, 49/2 (1995), 259–280.
- Jerič, Josip. »Narodni svet.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 144–160. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/2 (2017), 8–32.
- Kresal, France. »Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941.« V: *Delavsko gibanje v Sloveniji: 1918–1941*, ur. Janko Tedeško, 80–115. Ljubljana: Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS, 1974.
- Kresal, France. »Slovensko podjetništvo v industriji.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/1 (1994), 57–73.
- Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Bančniki v ogledalu časa. Živiljenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2005.
- Lazarevič, Žarko. »Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/1 (2008), 21–28.
- Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lipušček, Uroš. *Sacro egoismo : Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.

- Marković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952.
- Mijatović, Boško. »Zamjena austrijskih kruna za dinare 1920. godine.« *Istorija 20. veka*, 32/1 (2014), 27–50.
- Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo, 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica 2003.
- Ninčič, Momčilo. *Naše valutno pitanje*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1920.
- Perovšek, Jurij. »Brezigar, Milko (1886–1958).« Dosegljivo na: [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20\(21.%20december%202019\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20(21.%20december%202019)) (dostop: 31. 12. 2019).
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Šorn, Jože. »Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju.« *Jugoslovenski istorijski časopis*, 8/4 (1969), 136–141.
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Šorn, Jože. »Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23/1-2 (1983), 55–61.
- Torkar, Blaž. *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Celovec: Mohorjeva, 2012.
- Vodušek Starič, Jerca. »Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941.« V: *Slovinci in leto 1941. Znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Ljubljana, 11.–12. april 2001*, ur. Zdenko Čepič et al., 59–76. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2001.
- Vodušek Starič, Jerca. *Dosje Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

Milko Brezigar:
OSNUTEK SLOVENSKEGA
NARODNEGA GOSPODARSTVA

V CELJU
ZALOŽILA IN IZDALA »OMLADINA«
– NATISNILA ZVEZNA TISKARNA
1918.

D^{RJU} ANTONU KOROŠCU
IZVRŠITELJU
JUGOSLOVANSKEGA TESTAMENTA
POKLANJAM TO KNJIGO.

PREDGOVOR.

Bližamo se velikim izpremembam v življenju človeštva. Majajo se stebri dosedanjega političnega ustroja in na njih mesto bo stopila enakopravnost vseh narodov celega sveta. S to največjo izpremembo, kar jih je videla človeška zgodovina, se bodo začrtala tudi gospodarstvu nova pota. Stojimo pred velikim gospodarskim preobratom.

Do sedaj nismo poznali slovenskega. Še manj pa jugoslovanskega gospodarstva, a stojimo neposredno pred časom, ko si ga bomo morali sami zgraditi. Od nas bo odvisno, ali bo zgradba dobra ali slaba. Delavcem, ki bodo delali na tem polju, je namenjena ta knjiga. Skušal sem napraviti stvarno podlago za ureditev naših notranjih in zunanjih gospodarskih razmer.

Kdor pozna slovensko literaturo, ve, da nimamo nikakih knjig, ki bi se pečale s to stvarino, imamo le nekaj člankov o tem ali onem gospodarskem vprašanju. Treba je bilo torej premagati še precejšnje tekoče pri zbiranju statističnih podatkov posebno radi tega, kar nisem mogel posneti iz uradne statistike vseh podatkov, ki sem jih rabil.

To pomanjkljivost sem skušal nadomestiti na ta način, da sem se obrnil na naše strokovnjake, ki so me rade volje uvedli v svojo stroko. Priznam, da ne bi mogel spisati te knjige, ako ne bi mi pripomogli naši veščaki. Zahvaljujem se jim tem potom kaj najprisrčnejše.

V LJUBLJANI, septembra 1918.

UVOD.

Človeštvo, akoravno je na Golgati svojega življenja, ne more mirovati, njegov duh raziskuje prirodne do sedaj nepoznane zakone, njegovo srce, ki je potopljeno v bolelost, išče pota do boljšega, človeštva vrednega življenja. Ideje, ki so pred vojsko tele le v srcih nekaterih idealistov, so postale tekom te krvave igre lasti celih narodov. Največja ideja, ki je prepojila v zadnjih štirih letih srca milijonskih narodov, je samoodločba, ki pravi, da ima vsak narod, velik ali majhen, pravico urediti si razmere na lastni zemlji po svoji volji. Noben narod ga ne sme ovirati. Slovenski narod se je krepko oprijel te velike ideje ter jo smatra kot rešiteljico iz brezmejnega gorja, ki ga je rodila vojska.

Tisočero in tisočero naših najboljših mož je ostalo na bojnem polju. Miljoni narodnega premoženja so uničeni. Vrhu tega nas čaka hudo breme državnih dolgov. Tisočero invalidov bomo morali kakor male otroke negovati in za tisočero sirot skrbeti.

Ako se ne navdahne gospodarstvo novega duha, ako ne dobi novega vodstva, novih poti k dohodkom, bo narod omagal pod pretežkim bremenom. Velike, nove gospodarske ideje pa se morejo uresničiti le v prostem narodu, ki uživa politično svobodo, ki prosto in sam določa pota svojega gospodarstva. Edino v gospodarski samoodločbi bomo našli leka hudim ranam, ki nam jih je prizadjala vojska.

Slovenska dežela.

Do pred kratkim smo govorili o Slovencih kakor o skupini oseb, ki govore ali čutijo slovensko. Ideja o samoodločbi narodov pa je izpremenila osebni pojem v teritorialen. Narod, ki hoče samostojno odločevati o svoji usodi, mora imeti lastno ozemlje. Mora se ugotoviti geografična meja ter zaukazati, da se morajo pokoriti zakonom vsi, ki živijo na odmerjenem ozemlju.

V tem spisu hočem vpoštevati gospodarske razmere na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem. Razloge, da sem Primorje izpustil, navedem kasneje.

Kranjska in slovenski kraji Štajerske in Koroške tvorijo tako zaokroženo ozemlje, kakor ga zahteva pojem države. Vse te pokrajine skupaj hočem nazivati v tem spisu »**Slovensko deželo**«. Ako bom hotel vpoštevati tudi Primorje, bom to izrecno navedel.

Meje, obseg in prebivalstvo.

Najprej meje, obseg in prebivalstvo slovenske dežele. Meje našega ozemlja so približno sledeče: Pontafel, Bistrica na Zili, Rute, Marija na Zili, Vrbsko jezero, Grabštajn, Sv. Peter, severna meja okrajnih glavarstev Velikovec, Slovenji Gradec, Maribor in Ljutomer, nadalje proti jugu deželne meje Štajerske in Kranjske in končno ob južni ter iugozapadni strani kranjske deželne meje. Obseg in prebivalstvo tega ozemlja je razvidno iz razpredelnice na drugi strani.

Povdarjati moram, da se zgornje meje ne vjemajo popolnoma z jezikovnimi in da nikakor nisem hotel definitivno orisati mejnikov našega življenja. Tudi jezikovni otoki niso vpoštrevani. Postavil sem meje onemu ozemlju, na katerem stanujemo kompaktno in ki ga smemo nazivati svojega. Raziskovati hočem gospodarske razmere tega kompaktnega ozemlja in njega prebivalstva. Ali se bodo kasneje mejniki tako postavili kakor tukaj, ali se poseže mogoče na kakem mestu nekoliko bolj proti jugu, na drugem zopet nekoliko bolj proti severu, je za to raziskovanje brezpomembno, ako ne bo bistvenih razlik.

To kompaktno ozemlje, ki ga nazivam »Slovenska dežela«, meri 1,866.867 ha to je 18.6687 km². Leta 1910. je stanovalo 1,120.051 oseb torej povprečno 60 prebivalcev na 1 km². Kasneje ni bilo nobenega ljudskega štetja; treba je tedaj deduktivno ceniti sedanje prebivalstvo. Ako prištejemo k domačemu prebivalstvu še oni del vojakov, ki bi se lahko

pokrajina	obseg v ha	število prebivalstva	
		koncem l. 1910.	l. 1918. vštrevši vojake ¹⁾
Kranjska Štajerska:	995,389	525.995	516.00
okrajna glavarstva: Brežice	61.349	50.329	
Celje (mesto in okraj)	165.006	124.293	
Konjice	35,240	22.137	
Ljutomer	31.605	27.516	
Maribor (mesto in okraj)	119.307	122.491	
Ptuj (mesto in okraj) .	98.691	82.642	
Slovenji Gradec . . .	83.427	43.420	
skupaj Štajerska	594.625	472.828	460 000
Koroška:			
okr. glavarstvo: Velikovec	131.673	51.428	
slovenski deli okr. glavarstev Celovca in Beljaka ²⁾	145.180	69 800	
skupaj Koroška	276.853	121.228	116.000
Slovenska dežela	1,866.867	1,120.051	1,092.000

1 Ker ni statističnega popisovanja, sem cenil sedanje prebivalstvo Slovenske dežele.

2 V slovensko ozemlje spadajo sledeče občine okrajnega glavarstva Celovca: Bličaves, Grabštajn, Hodiče, Kottmara Ves, Migarje, Pokerče, Radiže, Sv. Martin, Sv. Ruprecht, Škofiče, Vesca, Vrhnja, Žihpolje, Žirec in vse občine okr. Sodenje Borovelj. V okrajnem glavarstvu Beljaka pa so vpoštrevane sledeče občine: Bekštajn, Bleiberg, Marija na Zili, Vernberg ter vse občine okrajnih sodnij Rožeka, Podklostra in Trbiža

vrnil, ako bi se sedaj vojska končala, bi štela Slovenska dežela 1,092.000 oseb, to je 58 na 1 km². Tekom zadnjih 8 let je torej naše prebivalstvo nazadovalo za okroglo 28.000 duš. Najbolj gosto obljudene so pokrajine na Štajerskem, namreč 77 prebivalcev na 1 km², potem sledi Kranjska z 52 in končno Koroška z 42.

Marsikomu se bo zdelo čudno, da ni vpoštevana Primorska.

Goriška

Skoro po celi Goriški so se vršili krvavi boji več kakor dve leti. Najlepše vasi in trgi v soški dolini so uničeni; Kras južno od Gorice je popolnoma razdejan, Gorica in njena okolica sta hudo trpeli. Vipavska dolina je le deloma poškodovana, ali njeno gospodarsko življenje je prišlo popolnoma iz tira. Ako bi ostalo goriško gospodarstvo brez zunanje podpore, ne bi si opomoglo mnogo let. Hiše so požgane, porušene, živina je izginila, ravnotako poljedelsko orodje in pohištvo. Važne kulture, sadje, trta ter gozd so deloma uničene. Goriška pričakuje odrešenika; od njegovih odprtih rok bo odvisno dobrobitje prebivalstva. Kako se bo Goriška obnovila in v kaki meri, kdo ji bo dal denarja, kdo sirovine, kdo delavce – vse to je politično vprašanje. Gospodarsko življenje Goriške bo nekaj desetletij odvisno od politične situacije. Naravno je tedaj, da se ni smela Goriška pritegniti v ta spis, ki se peča z gospodarskimi vprašanji.

Trst

V zgornji razpredelnici o ozemlju in prebivalstvu manjka tudi **Trst**. Radi posebnih gospodarskih funkcij, ki jih izvršuje Trst, in radi njegovega posebnega gospodarskega razmerja, ki ga ima napram vsem slovenskim pokrajinam, ga nisem mogel vpoštevati.

Sledeči razlogi so bili merodajni:

Trsta uspeva in propada s pomorsko trgovino. Trgovina je njegovo srce, ona ga preživlja, brez nje bi bil Trst brezpomembno obrežno mesto. To preje cvetoče mesto ima sedaj med vojsko značaj v smrt obsojenega kraja: luka je prazna, dnevno priplujeta ali odplujeta največ po dva obrežna parnika, zaloge so prazne, brezštevilne železniške proge v luki so porašene s travo, hangarji in druge transportne priprave počivajo. Luka je umrla in ž njo tudi mesto. Promet z vozovi je skoro docela izginil, električni vozovi se redkokrat vidijo, trgovci, ki so svoje dni drveli za opravi, so zapustili mesto, ostalo je večinoma le revnejše prebivalstvo, ki se bori za vsakdanjo prehrano. Trst, nekdanj prava prisproda nervoznega prometnega središča, je zadobil med vojsko lice tihega obmorskega šetališča. In vse to se je zgodilo, ker mu je odrezana življenjska žila, prekmorski promet. Taka usoda čaka z neodoljivo silo to bogato luko, ako izostane pomorska trgovina. Po naravnih zakonih pa bi moral priti Trst zopet do veljave.

Promet luke.

Katere dežele so zalagale tržaško luko z blagom, ki se je prekladalo s kopenskega na ladjo in obratno? Glasom statistike iz l. 1913 se je po morju uvozilo in izvozilo iz Trsta sledeče blago:

blago	uvoz v Trst	izvoz iz Trsta	od tega prometa cenim, da je pripadlo na slov. pokrajine (vštevši Primorje) v 100t.	
	v 100 tonah		uvoz	izvoz
kolonialno blago	878	255	150	120
južno sadje	1.177	-	150	-
sladkor	-	1.957	-	-
žito, moka, stročje itd.	1.592	834	150	80
sadje zelenjava	1.412	160	240	50
pijače	387	360	200	200
les, premog	8.995	3.118	3.000	2.500
rude	3.321	1 036	3.000	200
mineralna olja	493	95	40	-
lan, konoplje, bombaževina itd.	1.440	399	700	-
papir in blago iz njega	28	649	-	150
steklo in blago iz njega	4	260	-	-
izdelki iz kamna	517	82	100	50
železo in blago iz njega	301	707	40	-
kemične surovine in kemikalije	407	130	20	-
odpadki	358	221	50	60
ostalo	1.829	1 104	130	90
skupaj	23.140	11.357	7.970	3.500
	34.497		11.470	

Zadnje leto pred vojsko se je po morju uvozilo v Trst 2,314.000 ton blaga ter izvozilo 1,135.700 ton. Skupen promet je znašal 3,449.700 ton. Važno je dejstvo, da je služil Trst v prvi vrsti kot importna luka; najvažnejši importni predmet je bil premog, ki je prišel skoro ves iz Anglije. Druge večje uvozne postojanke so: rude, žito, moka, bombaževina ter južno sadje. Preko Trsta pa so izvozili v velikih množinah: les (po večini slovenske provenience), sladkor in rude. Pretežna večina uvoznega blaga obstoja iz sirovin, izvoznega pa iz dogotovljenih industrijskih in obrtnih predmetov.

Trgovsko zaledje Trsta.

Za nas pa je mnogo večje važnosti pomorski promet Slovenske dežele in Primorja. Kolikor sem mogel ceniti, se je l. 1913. uvozilo v te kraje 797.00 ton blaga ter iz njih izvozilo 350.000; skupen promet je znašal torej 1,147.000 ton blaga. Deležni smo bili na uvozu s 34% na izvozu pa z 29% ter na skupnem prometu z okroglo 33%.

Ugotovitev, da so bile naše pokrajine (vštevši celo Primorje) deležne ene tretjine vsega pomorskega prometa tržaške luke, je velike važnosti za naše dežele in še večje za Trst. Ako bi odpadlo ostalo trgovsko zaledje ter bi dobivala tržaška luka blago samo iz naši krajev, bi padel dosedanji promet za eno tretjino. Ako bi prenehali škedenjski plavži, bi se zmanjšala ta tretjina na eno petino, tako da bi znašal skupen pomorski promet komaj 700.000 ton, namesto 3,449.700 ton. Trst bi postal iz dosedanje svetovne pomorske luke boljše obrežno pristanišče.

Slovenska dežela in Primorje ne tvorita torej izključnega trgovskega zaledja tržaške luke. Njeno zaledje moramo iskati na severu. Za severne kraje je določeno blago, ki pripluje v Trst, severne dežele alimentirajo tržaški izvoz. Od tam pride sladkor, železo, steklo, tekstilno blago itd. Dunajske in češke banke so ustanovile filijalke v Trstu, severna industrija ima tam svoja zastopstva.

Trst in druge luke.

Ali more severna industrija obrniti hrbet Trstu ter si poiskati druga eksportna in importna pota? Trst leži na severni točki Jadranskega morja. Promet po morju je mnogo cenejši kakor po kopnem; zato išče blago najbližjo luko. Severna industrija mora, hote ali nehote, poiskati Trst kot najcenejše izvozišče in uvozišče. V geografičnem oziru konkurira s Trstom samo Reka. Reka je imela pred vojsko približno polovico manj prometa kakor Trst. Koliko prometa bi odtegnila ogrska luka našemu mestu, ako bi postala avstrijska, se ne ve. Politični motivi bi odločevali o vprašanju, katera luka naj se podpira.

Za nas je važno vprašanje, koliko blaga bi se moglo odtegniti Trstu, ako bi n. pr. eksportna politika podpirala s tarifi, ugodnimi železniškim in drugimi transportnimi zvezami itd. kako severno luko, n. pr. Hamburg. Ako bi bila taka politika uspešna, bi lahko odvrnila še precejšen del blaga, ki je namenjeno v Ameriko, Dansko, Švedsko, Norveško, Anglijo ter v zapadno obal Francije in Afrike. Končno bi lahko tudi Genua konkurirala s Trstom, vendar samo glede relativno dragega blaga, ki prenese eventualno drag transport. Genua bi lahko prevzela promet z zapadnim obrežjem Italije ter z vsemi pristanišči Srednjezemskega morja, zapadno od Italije.

Koliko bi izgubil Trst, bi bilo odvisno od intenzitete ter od sredstev, s katerimi bi se odvrčal promet. Naj bodo sredstva še tako izdatna, cenim, da bi vsled tega tržaški promet izgubil k večjemu eno četrtno dosedanjega prometa in sicer bi se zmanjšal izvoz za okroglo 13%, to je od 1'14 na okroglo 1 milj, uvoz za 30%, to je od 2'3 na 1'6 ter cel promet od 3'44 na 2'6 milj. ton. Eksportna oblika, ki bi bila Trstu sovražna, bi ga torej mogla oškodovati približno za eno četrtno sedanjega prometa; tri četrtnine pa so po naravnih gospodarskih zakonih navezane na našo luko. Seveda to velja samo za slučaj, da se drugi merodajni faktorji ne izpremene.

Trst je naraven trgovski emporij za avstrijsko pomorsko trgovino s Črnogoro, Albanijo, Grško, italijanskimi vzhodnim obrežjem, celim obrežjem Srednjezemskega morja vzhodno od Italije, Črnim morjem ter s celim Daljnim vzhodom.

Kakor že omenjeno je Reka edini geografski konkurent, ki bi lahko pritegnil nase velik del tržaškega prometa. Obratno pa zmore nastopiti tudi Trst napram Reki kot uspešen konkurent. Ureditev tega notranjega razmerja med obema lukama je odvisno od politične konstelacije. Štiri važne ugotovitve si je treba zapomniti:

1. Dosedanji promet tržaške luke ni bil prisiljen, ampak je slonel na geografski legi.
2. Izpremembe političnih razmer njenega zaledja ne bodo imele neposrednega upliva na promet. Le sistematično s finančnimi sredstvi podpiramo odvrčanje prometa od Trsta, ga more zmanjšati za eno četrtino (*ceteris paribus*).
3. V geografskem oziru more z njim konkurirati samo Reka.
4. Na Slovensko deželo in Primorje pripade ena tretjina pomorskega prometa.

Posestno stanje Slovencev.

Parniki in sploh ladje so važen faktor tržaškega gospodarstva, Približno dve tretjini pomorskega prometa so preskrbovale avstroogrške ladje. Za prevoz v Italijo in obratno so skrbele deloma italijanske ladje, za daljni prekomorski promet pa so prišle v poštev posebno angleške. Končno so se udeležile v večji meri tudi grške in nemške ladje. Slovenci nimamo lastnega parobrodja. Sicer so se naši mali kapitalisti že od nekdaj zanimali za paroplovbo; v družbi z izurjenimi pomorščaki so si nabavili obrežne ladje, jadrnice, ki plovejo med Trstom in Istro ali še celo v Dalmacijo. Tudi delnice nekaterih paroplovnih družb so v naših rokah. Vendar vse to ni nič proti milijonski tonaži, ki oskrbuje tržaško luko. Slovenci nimamo nikakega upliva na pomorski promet niti gospodarskega, niti političnega.

V Trstu je približno trideset odstotkov Slovencev. Nikakor pa nimamo trideset odstotkov gospodarskega upliva. Tuje blago gre in pride na tujih ladjah preko tujih trgovcev – tujci dajo blago in ladje ter posredujejo trgovski promet – Slovenci izvršujejo podrejene posle. Ni čuda, ako je naše premoženje zaostalo daleč za številom prebivalstva.

Dosedanji slovenski procvit je izviral iz vztrajnega podrobnega dela. Vsako leto so šle stotine slovenskih delavcev v Trst; delali so kot težaki v luki in mestu; tekom let so si prihranili par krajcarjev ter si omislili kako obrt ali trgovino. Tudi denarni zavodi so spretno posegli v gospodarstvo. Od kamna do kamna smo zidali; slovenske pokrajine so pošiljale vedno nove polke svežih delavskih moči. Noben trezen politik pa ni mislil, da bi mogli na ta način dobiti politično ali gospodarsko premoč v Trstu, kajti v zadnjih letih pred vojsko je posegla dunajska politika globoko v gospodarsko življenje in vse je

kazalo, da bo prišla prej ali slej tudi v politiki do popolne veljave. Njena sredstva so bila: veliki kapitali, ki so se investirali posebno v ladjedelna in parobrodna podjetja in drugič politična moč. Z velikimi koraki je napredoval dunajski upliv v Trstu. Lloyd, Austro – Americana, javna skladišča itd. itd. so bili pod njegovo kontrolo.

Pred vojsko smo bili važen, nikakor pa ne odločilen faktor. Jasno je, da po poti, po kateri smo šli sedaj, ne pridemo nikdar na krmilo. Naš napredek je bil velik, občudovanja vreden – drugorodci pa so v geometrični progresiji napredovali. Absolutno se je sicer naša moč ojačila, relativno pa padla; v političnih stvareh pa pride samo relativno razmerje do veljave.

Trst in Slovenska dežela.

Bliža se odločilen trenotek za tržaške Slovence. Pravice, ki si jih bomo priborili, bodo podlaga bodočega razvoja za desetletja. Politiki naj si ustvarijo pravočasno jasen načrt za svoje delovanje. Načrt se mora opirati na dejanske gospodarske točke:

1. Trst mora nuditi Slovenskim deželam ugodnosti za pomorski izvoz eksportnega blaga ter ji odpreti pot do svetovnega trga za vse importne predmete.
2. Trst mora absorbirati preostanek narodnih sil; potom Trsta mora priti naš narod v dotiko s svetovnim gospodarstvom.

V zadnjem desetletju je naša luka hitreje absorbirala narodne moči, ki so iskale izven domačega kraja boljši zaslužek. Na tej poti mora iti dalje ter še hitreje pritegovati naše delavce in inteligenco. Taki priseljenci imajo pred izseljenci (v Ameriko) prednost, da čutijo svojo hrbtenico na domačih tleh, da so v osebni in krajevni zvezi s svojo ožjo domovino. Oni niso odsekan ud naroda kakor izseljenci v Ameriki, ampak so čvrst, zdrav del narodovega telesa, oni del, ki naj prebije led ter pripravi narodu pot do blagostanja. Kakor služi zabubani ličinki ostro zobovje, da pregrize kokon, tako nam mora tudi Trst prodreti omrežje, ki nas loči od svetovnega gospodarstva.

Vsled slabih finančnih razmer ne bomo mogli ustvariti v kratkem narodnega parobrodstva. Mejimo ob morje, a vendar nimamo lastnega pomorskega naraščaja, nimamo slovenskega pomorščaka, nimamo slovenskega kapitana. Trst nam mora ustvariti pomorski stan. Kar nam ni mogoče z denarjem, moramo doseči z vztrajnim delom pridnih delavcev. Do sedaj je šel naš delavec samo do luke; v bodoče pa mora iti na ladjo. Z armado pomorščakov bomo nadomestili pomanjkanja denarja.

I. DEL.

NARODNO - GOSPODARSKI PROGRAM.**Samoodločba narodov.**

Vojska je uničila deset in desetleten trud človeških rok – iz tega grobišča pa je vsklila velika ideja o samoodločbi narodov. Vsak narod naj samostojno odloča pota svojega političnega in gospodarskega življenja.

Človeštvo hodi že od početka vedno po krivih potih; en narod je podjarmil drugega, šibkejšega, napravil iz njega političnega in gospodarskega sužnja ter mu naložil tribut. Zmagovalec pa se je posvetil orožju, krvavemu ali političnemu ter ž njim pestil podjarmljene. Radi tega so postavili sociologi tezo, da obstoji bistvo človeškega družabnega življenja v tem, da en narod drugega premaga, ga podjarmi ter obsodi v plačevanje tributa. Pravijo, da človeška družba ne pozna pravice in enakopravnosti, ampak da sloni na brutalni moči.

To je dosedanja zgodovina človeštva. Tekom svetovne vojske pa je nastala velika ideja, ideja o samoodločbi narodov. Odločno in jasno zahteva: vsaka etična skupina, to je vsak narod naj določa sam svojo državno obliko, naj popolnoma samostojno uredi svoje politične in gospodarske razmere, vnanje in notranje. Velika ideja, vredna svetovne vojske! Ako se bo vresničila ta ideja, se strmoglavni dosedanji ustroj človeške družbe. Dosedanja teorija orožja, brutalne moči bi se izpremenila v teorijo enakopravnosti. Mednarodna politika bi zadobila etično podlago, kajti samoodločba narodov zahteva v prvi vrsti, da se vsi zaslužnjeni narodi oproste tujega jarma in da noben narod ne sme gospodarsko izkoriščati drugega. Ako se ta ideja uresniči, izgubijo dosedanji politični cilji nekaterih držav pogoj obstanka.

Ideja o samoodločbi narodov je rešitev malih do sedaj zatiranih narodov. Instinktivno smo se je mi Slovenci ter sploh Jugoslovani oprijeli in se je krčevito držimo. Ne zahtevamo nič tujega, nič drugega kakor možnost, da bomo smeli uživati od sedaj naprej vse dobrine svoje zemlje samo v svoj duševni in telesni prid.

Nacionaliziranje zemlje.

Pred več kakor tisoč leti je kraljeval v naši domovini, širši nego danes, slovenski kralj Samo. Slavna je bila ta doba, najslavnejša in skoro edini svetel trenotek naše zgodovine. Sledila so stoletja osebne, politične in gospodarske odvisnosti. Naš narod je bil tlačan, gospoda, ki mu je gospodovala, je prišla iz tujine. V gospodarskem oziru je bil naš narod neposredno po oprostitvi l. 1848. mnogo na slabšem, kakor v osmem stoletju. Velik del naše zemlje je ostal last tujih graščakov, med tem ko je bila pred tisoč leti vsa zemlja last našega kmeta in slovenskega plemiča. V dobi odvisnosti je izginil slovenski plemič, na njegovo mesto je prišel tuj graščak. Ta je uravnaval v Slovenski deželi gospodarske razmere sebi v prid. Bistvena poteza gospodarskih razmer je bila tale: slovenski kmet je rabotal ter si smel vzeti iz pridelka slovenske zemlje le toliko, kolikor je neobhodno potreboval za svojo telesno potrebo. Ves dobiček si je pridržal tuji plemič, ki ga ni porabil v produktivne namene na Slovenskem, ampak ga je odnesel v tujino. Blagostanje na deželi ter obrti v mestih in trgih se nista mogla razviti, gospodarstvo je skozi stoletja vegetiralo, stagniralo, premoženje se ni množilo. Ta sistem izžemanja in odnašanja premoženja se ni množilo.

Ta sistem izžemanja in odnašanja premoženja v tujino živi še danes. Posledice politične in gospodarske odvisnosti so še vedno kažejo. Nič manj kakor 200.000 ha zemlje je še danes v rokah veleposestva (vsako posestvo nad 500 ha), pretežni del tega posestva pripada tujcem, lastnikom fideikomisov. Dobička, ki ga imajo iz tega posestva, ne uporabljamo na naših tleh, ampak ga nosijo v tujino. Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti. Nadalje mora ves dobiček iz naše zemlje ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se njim oplode naše dežele. To so zahteve nacionaliziranja zemlje.

Nacionaliziranje industrije, obrti in trgovine.

Vsled zgodovinske odvisnosti se ni moglo razviti na Slovenskem meščanstvo in ž njim industrija, obrt in trgovina. L. 1848. smo postali sicer prosti, ostali pa smo reveži. Osebna in gospodarska prostost, ki je tedaj zasijala avstrijskim narodom, nam ni dala podlage za ustanovitev narodne industrije, obrti in trgovine. V drugi polovici pretečenega stoletja je nastopila doba gospodarskega liberalizma, ki je rodil čudeže za politično gospodujoče ter gospodarsko močne narode, ki je pa uničil odvisna in šibka plemena. V zadnjih petdesetih letih pred vojsko se je razvilo meščanstvo med gospodujočimi narodi, posebno med Nemci in Madžari do neverjetne višine. Z občudovanja vredno spretnostjo je znalo nemško-židovsko meščanstvo v Avstriji in madžarsko na Ogerskem izkoristiti liberalne gospodarske ideje. Močni karteli, ki so finančno uničili vsakega nasprotnika, dobri odnošaji z vlado ter carina – na teh treh temeljih je slonela moč z vlado ter carina – na teh treh temeljih je slonela moč nemško- in madžarsko-židovskega

meščanstva. Mi smo bili izločeni iz tega napredka; ta napredek nas je še celo gospodarsko ubijal. Mi nismo imeli nikakega upliva na carino in gospodarsko zakonodajo. Ako smo si hoteli na svoji zemlji zgraditi kako industrijsko podjetje, smo morali vprašati Dunaj za finančno dovoljenje. Dunajski kartelni mogotci so še celo obstoječim podjetjem diktirali ter jih imeli popolnoma pod svojo kontrolo. Vsled teh razmer se ni mogla razviti na Slovenskem narodna industrija, obrt in trgovina. Podjetja, ki so nastala na našem ozemlju, so po večini tuja last. Do sedaj se je določevala carina v prid dunajskim kartelom ter madžarskemu veleposestvu. Ako bi bile carinske postavke prilagodene našim razmeram, bi si prihranili najmanj 30 milijonov kron na leto.

Da se nacionalizirajo industrija, obrt in trgovina, bo morala naša država zunanjo trgovino, posebno carinske odnose, urediti v prilog našemu gospodarstvu. Obstojéča podjetja na našem ozemlju morajo priti v naše roke, da se bo dobiček porabljal v oploditev naše domovine ter da bodo zaposleni Slovenci ne le kot težaki ampak tudi kot voditelji.

Probuja ustvarjajočih sil.

Do sedaj smo bili pač narod v etičnem in kulturnem, ne pa v gospodarskem in političnem pomenu besede. Šele z nacionaliziranjem premoženja postanemo gospodarski narod.

Z nacionaliziranjem premoženja smemo pričakovati evolucijo duhov, kulturno, gospodarsko in politično renesanso. Naš narod je skupina nadarjenih individualistov. V javnem življenju se je pokazal ta individualizem do sedaj na ta način, da je rodil separatizem. Ako pa bodo imeli narodni duhovi skupno torišče, se bodo hoteli udeleževati za skupen smoter. Duhovne bodo bodrili novi, veliki do sedaj nepoznani pojmi, ki so: slovensko kmetijstvo, slovensko delavstvo, slovenska trgovina, slovensko obrtništvo, slovenska paroplovba itd. Do sedaj smo poznali kranjskega, štajerskega, koroškega in goriškega kmeta, v bodoče pa izgine ta razlika ter bomo govorili in pisali samo o slovenskem kmetijstvu itd.

Narod, ki nastopi kot enotno gospodarsko bitje, razvija svoje ustvarjajoče sile. Narodni duh se čuti prostega tujih oklepov, se povspe, opazuje svojo zemljo, zapazi, zgrabi in dvigne zaklad, ki je bil dosedaj nepoznan in zakopan. Narava otvori raziskujočemu duhu svoje naročje ter mu izroči domače darove.

S samoodločbo si hočemo priboriti to ustvarjajočo silo narodnega duha. Ne zahtevamo tujega blaga. Tudi nemška zemlja krije milijone in milijarde, ki čakajo najditelja. Žal, da je nemška gospodarska politika zanemarjala lastno zemljo in si raje s političnimi in socialnim prvenstvom izbojevala v slovanskih deželah gospodarske tribute.

Probuja ustvarjajočih sil našega naroda nam bo pomnožila produktivnost našega kmetijstva ter ustvarila narodno industrijo, obrt in trgovino.

Plačilna bilanca.

Pred vojsko je bila plačilna bilanca Slovenske dežele sledeča:¹

tek. št.	Predmet	domača produkcija	uvoz	izvoz	domača poraba
		v milijonih kron			
	A. Zemljedelstvo:				
1.	poljedelstvo	226	22	16	232
2.	živinoreja	207	-	29	187
3.	gozdarstvo	vpoštevano	v tek. št. 6	(po 1"drva,	oglje, les")
4.	skupaj zemljedelstvo	433	22	36	419
	B. Obrt, industrija in trgovina:				
5.	rudarstvo, plavžarstvo in kovinarstvo	63	30	42'5	50'5
6.	drva, olje, les	104	-	50	54
7.	tekstilna industrija . . . stavbeništvo	15	46	6	55
8.	(saldoeksport)	14	-	1'4	-
9.	jestvine in pijače	9	18'9	-	27'9
10.	sladkor	-	7'9	-	7'9
11.	patrolej, bencin itd. . . .	-	5'9	-	5'9
12.	steklarstvo in lončarstvo	1'9	3	1'9	3
13.	tobak	12	1'2	-	2'4
14.	kemikalije, zdravila itd.	3'9	11'1	2'9	12'1
15.	papir	5	-	1'8	3'2
16.	usnjarstvo in čevljarstvo	21	2	7	16
17.	mlinarstvo	27	0'7	-	3'4
18.	raznotero	6'9	8'5	6	9'4
19.	skupaj obrt, industrija in trgovina . . .	235' -	135'2	119'5	250'7
20.	C. Denarništvo	22'3	3'7	-	26
21.	plačilna bilanca (A+B+C)	690'3	160'9	155'5	695'7
22.	blagovna bilanca (A+B)	668	157'2	155'5	669'7

V plačilno bilanco je všteta bilanca je všteta blagovni promet in naše terjatve oziroma dolgovi napram tujini. V blagovni bilanci pa je vpoštevana domača produkcija, uvoz, izvoz ter domača poraba blaga. Producirali smo blaga za 668 mili. K, uvozili za 157.2 izvozili za 155.5 ter porabili za 669.7 milj. K na leto. V gospodarskem oziru so te številke netočne, ker je v vsaki stroki vpoštevana vrednost izgotovljenega produkta všteti vrednost surovin. V mnogih slučajih pa je slednja že drugje vpoštevana n. pr. kože za usnjarstvo pri živinoreji itd. Da se ugotovi čista bilanca, se morajo one postavke, ki so dvakrat vštete izločiti. Na ta način bi bil sledeči končni rezultat blagovne bilance: (v milj. K).

1 V II. delu te knjige so opisani faktorji, iz katerih so ugotovljene številke te razpredelnice.

	domača produkcija	uvoz	izvoz	domača poraba
blagovna bilanca glasom razpredelnice str. 15	668	1572	1555	6697
blagovna bilanca, po izločitvi dvakrat všteti postavk	533	1572	1555	5347

Za razmotrivanje celega gospodarstva je merodajna čista blagovna bilanca.

Zemljedelstvo.

V Slovenski deželi spada 65% prebivalstva k zemljedelstvu. Letni dohodki celega naroda so znašali 533 milj. K. Od tega je pripadlo na poljedelstvo in živinorejo 433 milj. K; ker pa je 119 milj. K vpoštevanih v poljedelstvu in živinoreji, je znašala čista vrednost domače produkcije 314 milj. K, to je $\frac{3}{5}$ vseh dohodkov. Naše dobrobitje je tedaj v prvi vrsti odvisno od kmetijstva. Nebroj še ne izčrpanih zakladov se skriva v naši zemlji. Posameznik je gospodarsko prešibek in premalo izobražen; ne more jih dvigniti. Slovenska dežela pa bo imela kot država dovolj sredstev, da razkrije te zaklade. Vsled slabega obdelovanja je dosedaj rodila zemlja neverjetno malo: le 10 q krušnega žita na 1 ha, med tem ko na Češkem 19, na Nemškem 20, na Danskem 28 q. Na naših travnikih se je pridelalo letno komaj 30 q sena, na Nemškem pa 50 q, v naših gozdih 29 m³ lesa, na Nemškem 35 m³. Strokovnjaki so mnenja, da bi mogla naša zemlja roditi približno še enkrat toliko, kakor do sedaj. Ekstenzivno obdelovanje pa mora nehati ter na njegovo mesto stopiti intenzivno.

Do sedaj se ni brigala država neposredno za plodovitost zemlje. Mi pa bomo morali v svoji državi postaviti zakonodajnim potom temelje umnega obdelovanja zemlje. Zgodovina nam kaže, da se produktivnost zemlje prepočasi dviga, ako ne poseže država z neposredno zakonodajo.

Za agrarno reformo je pripravila vojska ugodna tla. Med vojsko se je razširilo in poglobilo med ljudstvom naziranje, da zemljedelec ni izključen lastnih pridelkov, ampak da je cel narod odvisen od njegovega pridelka ter da je država opravičena zakonodajnim potom varovati interese, ki jih ima narod glede pridelkov. Ta zavest bo treba še bolj poglobiti in sicer v drugi meri kakor med vojsko. Kmet ne bo primoran izročati svojega pridelka, pač pa bo moral v prid naroda izpremeniti dosedanji način obdelovanja. Narod bo od njega zahteval, da mora izvabiti iz zemlje vse darove, ki so v njej skriti. To se pa doseči samo na ta način, da se intenzivno in racionalno obdeluje zemlja.

Agrarna reforma mora biti obsežna. Pred vsem se morajo odstraniti zgodovinske pravice, ki jih imajo fideikomisni veleposestniki. Država bo morala negovati srednja posestva od 15 do 20 ha.

Agrarna reforma.

Produktivnost zemlje se mora zakonodajnim potom in z upravnimi sredstvi dvigniti. Cela dežela naj se razdeli v približno 20 enakih pokrajin. V vsaki pokrajini se nastavi en agronom, ki je podrejen deželnemu agrarnemu uradu. Pokrajinski agronomi bodo ugotovili produktivna svojstva svojega okoliša; na podlagi teh ugotovitev bode zakonodajstvo določilo semena, gnojila ter način obdelovanja. Razven tega bodo agronomi podučevali kmetovalca potom časopisja, brošur, predavanj ter nazornim naukom. Pokrajinski agronomi bodo proučevalni in podučevalni organ agrarnega urada.

Važen faktor agrarne reforme bodo za druge. Obstoječe zadruge bodo opravljale tudi nadalje isti posel kakor danes, vrhutega pa bodo prevzele kot prenešen delokrog nekatere posle agrarne reforme. Vsak kmetovalec bo moral biti član zadruge. Zadruge bodo izvrševalni organ agrarnega urada. V tem svojstvu bodo prevzemale blago (gnojila, semena, orodje itd.) ter jih razdeljevale med člane. Nadalje bodo opravljale denarne posle ter oskrbovale zadružne poljske stroje.

Kmetovalec ostane neomejen lastnik svoje zemlje in pridelkov. Deželno zakonodajstvo mu bode samo predpisovalo način obdelovanja zemlje. Kmet bo primoran uporabljati predpisano množino gnojil in se posluževati strojev. Tudi pri obdelovanju malih posestev se bodo morale vporabljati metode veleposestva.

Veliki uspehi se obetajo. Povprečna vrednost letnega pridelka enega hektarja obdelane zemlje brez gozda to je njiv, vinogradov, travnikov, planin in pašnikov je znašalo samo 337 K. Moramo jo dvigniti za eno četrtino, to je na okroglo 425 K. Ker imamo 930.000 ha obdelane zemlje brez gozda, se bodo dvignili dohodki na 395 milj. K. Proizvajalna zemljedelska forma pomnoži na ta način narodne dohodke za okroglih 80 milj. K. Proizvajalni stroški bodo po mnenju strokovnjakov znašali komaj 8 do 10 milijonov, tako da nam ostane najmanj 70 milj. K kot čisti dobiček.

Do sedaj je morala naša dežela kot zemljedelska dežela uvažati eno tretjino moke! Po reformi nam ne bo treba več. Sicer ne sme biti naše načelo, da moramo vse, kar porabimo, pridelati na lastnih tleh. Zemljedelska produkcija se bo postavila na finančno stališče: obdelovalo se bode to, kar prinaša največ dobička. Trg bo merodajen tudi za kmeta. Naš kmet je sicer bistre glave, a staroveren. Veruje v nepremeljivost obdelovanja. Priti bo moral do prepričanja, da je zemlja samo sredstvo, s katero se ustvarjajo gospodarske dobrine. Proizvajalne reforme ga bodo v kratkem privedle do tega prepričanja.

Odnosaji s Hrvatsko-Slavonijo.

Tesna spojitve s Hrvatsko-Slavonijo bo podpirala reorganizacijo našega kmetijstva. V prvih letih po vojski mu bo dajala živež in sirovine, ki nam primanjkujejo. Žito in moka ter vprežna živina, posebno konji, nam bodo neobhodno potrebni. Vse to bo dajala Hrvatska ter bo pomogla prvim in najhujšim potrebam. Njena konkurenca z zemeljskimi pridelki ne bode ovirala, ampak podpirala intenzivno in racionalno

obdelovanja ter trgovsko izkoriščanje naše zemlje. Kmet bo izprevidel, da more uspešno konkurirati, ako obrodi njegova njiva 14 q krušnega žita namesto samo 9 q; uvideval bo potrebo intenzivnega obdelovanja. Trgovina s Hrvatsko ter tujino mu bo v kratkem pokazala, da je naša zemlja sposobna za plemenite plodove. Hrvatska bo obdelovala ter izvažala priprosta, relativno manj vredna živila, kakor koruzo, češplje, mast, mi pa plemenito sadnje, vino itd. Po tem načelu si bo treba razdeliti notranji in zunanji trg in niti tu- niti onstranski interesi ne bodo oškodovani. Zveza s Hrvatsko pa bo tudi indirektno podpirala naše kmetijstvo. Na Slovenskem je industrija bolj razvita kakor na Hrvatskem. Slednja bo glavni industrijski odjemalec, nam omogoči ustanovitev novih industrijskih strok. Industrializirana dežela pa pospešuje kmetijstvo na stotero načinov.

Industrija, obrt in trgovina.

Vsled naše zgodovinske zavisnosti se ni mogel nabirati kapital, ki bi ustvarjal slovenska podjetja. Naravno je, da se ni razvila slovenska industrija. Tudi veletrgovina je ostala v tujih rokah. Imamo samo obrtnika in malega trgovca. Tuji kapital je pripeljal seboj tuje uradnike v deželo. V industrijskih podjetjih, ki so nastala na naših tleh, je sicer tudi naše ljudstvo zaposleno, ampak odkazano mu je manj vredno, tlačansko delo. Trgovski voditelji, tehnični veščaki, inženirji, mehaniki, strojevniki itd. so po večini tujci. Po načelu nacionaliziranja industrije bodo morala biti v naši državi odkazana vsa mesta od najnižjega do najvišjega našim ljudem.

Produkcija in zunanji promet pred vojsko.

Vrednost letne industrijske in obrtne produkcije je znašala v zadnji dobi pred vojsko 235 milj. K. Približno za 75 milj. K blaga se je produciralo v veleobratih, ostalo pa v malih, ki so imeli po večini obrtniški značaj. Ker ni zadoščala domača produkcija, smo uvažali letno približno za 135 milj. K industrijskega in obrtniškega blaga. V gospodarskem oziru ni mogoče postaviti teh 135 milj. K v isto vrsto kakor zgornjih 235 milj. K, kajti uvoženo blago je bilo boljše, med tem ko je bil naš produkt relativno manj vreden. Od onih 235 je pripadlo na lesno obrt ničmanj kakor 104 milj. K. Ta les pa je bil le malo podelan, tako da je bilo v njem vtelesenih le malo človeških moči. Blago pa, ki smo ga dobivali od zunaj, na primer tekstilno blago je reprezentiralo razmeroma mnogo večjo vrednost; za 46 milj. K smo ga uvažali.

Izvažali smo okroglo za 120 milj. K industrijskega in obrtniškega blaga. Tudi to blago je nosilo iste znake kakor zgornje; bilo je namreč razmeroma malo podelano in radi tega malo vredno. Največjo postojanko našega izvoza – 50 milj. K – je tvoril les. Drugo največjo postojanko tvori rudarstvo, plavžarstvo in kovinarstvo (42,5 milj. K.)

K industriji in obrti je spadalo 173.000 oseb, to je 15,4% prebivalstva ter k trgovini in prometu 81.000 to je 7,2%.

Take so bile razmere pred vojsko. Treba jih je izpremeniti s sistematičnim in racionalnim delom ter s smotreno zakonodajo. Radikalno nacionaliziranje veleindustrije in veletrgovine nam mora v dveh ozirih koristiti. Najpreje se bomo zavarovali, da ne pojde dobiček iz teh podjetij v tujino. Ves dobiček mora ostati doma in ploditi naše gospodarstvo. Druga in glavna zahteva nacionaliziranja pa obstoja v tem, da ne bodo otroci našega naroda zastopani le v nižjih, ampak tudi višjih vrstah ter da bodo vodili podjetja našemu narodu v prid. Ta podjetja ne smejo biti eksponent tujega kapitala, ampak morajo delovati edinole nam v korist.

Produksijska načela.

Dosedanja produkcija načela nemško-židovskih kartelov se morajo odstraniti. Do sedaj se je produciralo s pomočjo carine ali drugih zakonodajnih sredstev. Naša industrija si postavi za načelo, da mora one stroke razvijati, za katere jo je narava določila. Naša država mora podpirati razvoj onih industrij, katerim nudi narava ugodne predpogoje. V teh strokah se morajo razviti industrijske panoge v velepodjetja, ki bodo mogla konkurirati na svetovnem trgu. Cene svetovnega trga bodo za našo produkcijo merodajne. Le v slučaju, ako je upati, da se bo kaka industrijska panoga mogla v doglednem času razviti, ako ji država pomore, se lahko določi začasna varstvena carina za dotične industrijske izdelke. V ostalem se bomo morali izogibati varstvene carine.

Dosedanja produkcijska taktika avstrijskega kapitala se mora opustiti. Naj veljajo sledeča načela:

I. Uvoz industrijskih in obrtnih surovin in drugih potrebščin, ki se lahko pri nas podelajo, se mora podpirati, njih izvoz otežkočiti, izvoz onih sirovin, ki se ne morejo doma podelati, je treba podpirati. Sirovine se ne smejo obdačiti, za nje se ne sme predpisati carina, uvozni transportni tarif mora biti nizek, izvozni pa visok, pri sklepanju trgovinskih pogodb s tujimi državami se morajo skleniti kolikor možno ugodni pogoji za uvoz sirovin, ki jih rabimo ter za izvoz onih, katerih ne moremo podelati.¹

II. Uvoz izdelanih industrijskih in obrtnih produktov v kolikor služijo v proizvodjalne namene in ki se ne izdelujejo pri nas v dovoljni množini, se mora podpirati, izvoz pa otežkočiti. Za uvoz se ne sme predpisati carina, uvozni transportni tarif mora biti nizek, izvozni pa visok.²

1 Med sirovine oziroma polsirovine, katere rabi naša industrija, spadajo: Kovinske rude, sirovine ali na pol obdelane kovine, bombaževina, lan, konoplja, volna, kože, mineralna olja, parafin, stearin, kavčuk, barvila, cunje, kosti, električna razsvetila. V to kategorijo spada tudi blago, ki se rabi v zemljedelstvu in sicer: semena, krma, vprežna živina, konji, umetna gnojila, žveplo, bakreni vitrijol.

2 V to vrsto spadajo: parni kotli, parni stroji, lokomobile, električni stroji, industrijsko in obrtno orodje, avtomobili – kolikor ne služijo udobnosti – instrumenti, pisalni stroji, ure itd.

III. Produkcija industrijskih in obrtnih izdelkov se mora po produkcijskem načelu podpirati, po potrebi ščititi z nizko varstveno carino. Izdelki morajo biti načeloma neobdačeni, izjeme so dovoljene za predmete, ki služijo direktnemu konsumu, kakor na pr. pivo. Glede carine velja načelo, da se sme predpisati nizka varstvena carina za izdelke onih strok, o katerih je upati, da se bodo v doglednem času tako okrepile, da bodo mogle konkurirati na svetovnem trgu. V to vrsto spadajo pivovarne ter deloma tekstilna industrija. Iz nujnih socialnih razlogov se sme določiti tudi za druge industrije začasna varstvena carina. Transportni tarifi se morajo spraviti v sklad s tržno vrednostjo produktov.³

Za izdelke naše izvozne industrije in obrti morajo pripraviti trgovske pogodbe z drugimi državami ugodne izvozne pogoje. Ti predmeti se ne smejo obdačiti ter morajo biti prosti carine. Uvozni tarif je lahko visok, izvozni pa mora biti nizek. Država mora ustvariti z mednarodnimi pogodbami ugodne izvozne trge za te produkte.⁴

Pred vojsko smo uvažali industrijski in obrtniški sirovin ter transportnih sredstev za 23 milj. K, izvažali pa za 38 milj. K. To nezdravo razmerje mora naša država odpraviti ter podpirati uvoz sirovin, njih izvoz pa omejiti. Pred vojsko smo uvažali za 74 milj. K obrtnih in industrijskih izdelkov ter izvažali za 78. V slednji znesek so všteti lesni produkti v vrednosti 60 milj. K, kar bi se moralo skoro docela vpisati med sirovine, tako da smo izvažali samo za 24 milj. K izdelanih industrijskih produktov. Po vojski bomo morali pospeševati izvoz izgotovljenih predmetov.

Posebno pozornost bo treba povečati lesni obrti in industriji ter ostalim industrijam, ki rabijo les kot sirovino, to je papirnicam in izdelovanju vžigalic. Obsežni gozdovi in obline vodne sile nam omogočujejo, da razvijemo lesno industrijo tako, da bo prvačila na svetovnem trgu. Nadalje je po mnenju veččakov naša zemlja pripravna za sladkorno peso. Nastati mora sladkorna industrija, ki bo krila našo potrebo ter vrhutega izvažala. V tekstilni industriji bomo izdelovali navadno blago za svojo rabo ter za izvoz v bratske dežele na jugu in jugovzhodu. Čipkarstvo, vrvarstvo in slične tekstilne panoge se morajo razviti. Električne podeželne centrale morejo dajati tej in slični mali industriji gonilno moč po nizki ceni. Usnjarska in čevljarska obrt in industrija se morata še nadalje razvijati.

Zunanja trgovina.

Do sedaj nismo poznali zunanje trgovine, se nismo brigali za carino, uvoz in izvoz. Do sedaj se ni ugotovila bilanca našega zunanjega prometa.

3 Sem spadajo: železo v palicah, dodelano železno blago, blago iz drugih kovin, blago iz bombaževine, niti, tkanina, platno, vreče, vrvi, blago iz volne, klobuki za moške in dečke izvzemši one iz slame, dežniki, obleka in perilo, linoleum, steklo, lep, lak, barve, eksplozivne tvarine in pivo.

4 Sem spadajo: papir, kartonaža, blago iz papirja, opeka, usnje, blago iz usnja, cement in blago iz njega, klobuki iz slame, lesni izdelki, rezbarstvo, pohištvo in vžigalice.

Zadnja leta pred vojsko smo uvažali blaga za 1572 ter izvažali za 1555 milj. K. To je bila blagovna bilanca. Denarna bilanca pa pravi, da smo dobivali iz tujine letno 223 ter plačevali 26 milj. K. Vrednost skupnega uvoza je znašala tedaj 1609 izvoza pa 1555 milj. K; bili smo torej pasivni za 54 milj. K.

Za presojevanje bilance zunanjega prometa ni merodajen samo saldo, ampak treba je gospodarski premočriviati posamezne postavke izvoza in uvoza. Treba je pred vsem ugotoviti, ali ne bi dobrine, katere smo izvažali, več koristile našemu gospodarstvu, ako bi jih doma obdržali ter industrijskim potom podelali. Namesto strojev in drugih produktivnih sredstev smo uvažali dogotovljeno blago in konsumna sredstva. Sirovine smo izvažali ter dobivali iz tujine dovršene produkte. Zaslužek in dobiček je ostal zunaj. Obrtnih in industrijskih izdelkov smo uvažali za 74, sirovin pa samo za 23 milj. K.

Sestava našega zunanjega prometa z industrijskim ter obrtnim blagom in sirovinami je bila približno tale: Uvažali smo $\frac{4}{5}$ dogotovljenega blaga ter $\frac{1}{5}$ sirovin; izvažali pa (ako se ne upošteva les) približno $\frac{2}{3}$ dovršenega blaga ter $\frac{1}{3}$ sirovin.

Zunanja trgovina z živili je bila pasivna: izvažali smo za 36 ter uvažali za 48 milijonov kron. Primanjkuje nam najvažnejše živilo, to je moka.

Zemljedelska bilanca brez gozda je bila aktivna: oddali smo blaga za 36 ter dobili za 22 milj. K.

Socialna načela narodnega gospodarstva.

Vsi znaki kažejo, da se bo dosedanji individualistični gospodarski sistem moral umakniti v marsikaterih točkah socializiranju narodnega gospodarstva. V tem pravcu se bode razvijalo svetovno gospodarstvo. Gospodarske dobrine so integralen del narodnega obstanka in narod kot politična suverena oblast bo dekretiral, da se morajo obrniti njemu v prid.

V soglasju z novim svetovnim naziranjem morata postati sledeči socialni načeli geslo narodnega gospodarstva:

I. Brezpremoženjsko prebivalstvo, ki živi od zaslužka svojih rok, mora biti preskrbljeno z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami.

II. Telesno krepko, duševno razvito ter gospodarski podprto prebivalstvo, ki bo zmožno intenzivno izrabljati prirodne darove, bo najvišji smoter našega narodnega gospodarstva. Vsakdo mora imeti priliko, da udejstvi vse svoje telesne in duševne moči.

Zadnja leta vojske je vladala lakota med dobro polovico našega naroda. A tudi pred vojsko ni imeli 15% našega prebivalstva dovolj dohodkov, da bi si preskrbelo dovolj kruha ter zadostilo drugim nujnim življenjskim potrebam. Avstrijska politika pred vojsko je bila nesocialna, kar izhaja iz dejstva, da se je v prid madžarskim veleposestnikom postavila carina za najnujnejše ljudske potrebščine, to je žito, vsled česar se je podražil kruh za 4 do 5 vinarjev. Naše načelo pa mora biti: vsakdanja za ljudsko prehrano

važna živila ter druge neobhodne ljudske potrebščine morajo biti kar najbolj poceni.

Kruh, krompir, riž in zabela, preprosta obleka in obutev, perilo ter kurjava mora biti tako po ceni, da si jih lahko nabavi v dovoljni meri tudi ona skupina prebivalstva, ki stoji socialno najnižje. Niti carina, niti davek ne smeta obremeniti teh predmetov, nasprotno se mora podpirati njih uvoz. Ti predmeti ne smejo pri nas biti držaji, kakor na svetovnem trgu. Železniški in drugi transportni tarifi morajo biti za te predmete nizki. Da ne nastane preveč stroškov pri prekupčevanju, bo treba kolikor možno izločiti prekupčevalstvo. Konzumenti se morajo približati producentom.

Živila in drugo konzumno blago, ki služijo več ali manj udobnosti življenja, se morajo obremeniti z davščino. Za te predmete se mora predpisati visoka carina ter visok užitninski davek. Tudi transportni tarifi morajo biti visoki. Zakonodajnim potom bo treba omejiti konzum žganja.⁵

Vporaba luksurioznega blaga se mora kolikor možno omejiti. Ista sredstva kakor glede luksurioznih živil se morajo tudi tukaj uporabljati. Vrhu tega bo treba podpirati izvoz teh predmetov.⁶

Produkcija in izvoz dragih živil se morata podpirati. Tudi za te predmete bo treba predpisati carino in zmerne davke, njih izvoz pa podpirati.⁷

Drugo načelo zahteva, da mora narod intenzivno izrabljati zaloge svoje prirode ter da se more nuditi vsakomur prilika, da zaposli vse svoje telesne in duševne moči. Naš narod je imel do sedaj večji naraščaj, kakor ga je mogel prehraniti na lastni zemlji. Občutna in akutna brezposelnost delavstva se sicer ni pojavila, pač pa je latentna brezposelnost prikratila tisočerm zaslužek. Naš narod je mogel izrabiti le en del telesnih in duševnih moči. Ker ni prehranila naša zemlja celega naraščaja, se je moral en del izseliti. Čez stotisoč oseb, krepkih in mladih slovenskih fantov, možev in deklet je zapustilo v zadnjih 20 letih domovino. Je-li naša domovina od narave tako zapostavljena, da ne more prehranjevati celega naroda in njegovega potomstva? Zgodovina nam kaže nešteto slučajev, ko ni mogla zemlja prehraniti naroda, ki je živel na njej; tekom časa pa se je povečala produktivnost tako, da je moglo živeti dvakratno, trikratno število prebivalstva. Slovenska dežela se nahaja še vedno v prvotnem, neizrabljjenem stanju.

Naše gospodarstvo je nosilo do sedaj pečat ekstenzivnosti. Ekstenzivno obdelovanje zemlje, ekstenzivna vporaba sirovin, ekstenzivna vporaba človeških moči – to so bili njegovi znaki. V Slovenski deželi se je pridelalo v zadnjem času

5 V to vrsto spadajo sledeči predmeti: kava, kakao, šokolada, čaj, južno sadnje, likerji, konzerve (izvzemši sadne), sladčice in tobak.

6 Sem spada: bižuterija, igrače, nakiti, svila in blago iz svile, blago iz porcelana, avtomobili, ki služijo udobnosti, zlatina, srebrnina, dragoceni kamni, dišave in esence, podobe, preproge, krzno in blago iz njega ter ženski nakiti.

7 Sem spada: perutnina, divjačina, sir, vino, sladkor, meso, klavna živina in mineralne vode.

pred vojsko povprečno za 533 milijonov blaga na leto. Vrednost človeškega dela, ki je bilo vtešeno v teh produktih, ni znašala niti polovice, samo 260 milijonov. Ako bi se naš narod pečal izključno s tekstilno industrijo ter bi podelal za 260 milj. K sirovin (to je bombaževine in volne), bi znašal njegov letni zaslužek okroglo 650 milj. K; ako bi se pečal izključno z železno industrijo, bi znašal 1300 milj. K itd. Čim intenzivneje se delujejo sirovine, tem večji je zaslužek, tem več prebivalstva najde posla.

Upajmo, da bo uspeh gospodarskih reform velik. Zemljedelstvo bo produciralo za 80, industrija za 70 milj. K letno več kakor pred vojsko. Zemljedelstvo, ki je do sedaj zaposlovalo skoro samo težake, ljudi z malo izobrazbo, bo dalo zaslužka stoterim strojnikom, mehanikom, agronomom itd. Stroj bo prevzel večino težaškega dela, kakor kopanje, oranje itd. Kmet in delavec ne bota podlegla dolgemu, težkemu in enakomernemu delu, njihov duh ne bo otopel, ampak bo čutil potrebo po duševni hrani Duševna hrana – strokovna izobrazba – bode del njunega poklica.

Zadruga.

Naš mali in srednji kmet, ki sta jedro zadružništva, bosta deležna gospodarskega napredka. Mali kmet, ki je moral do sedaj skoro polovico leta opravljati težaška dela na tujem posestvu, bo obdeloval izključno svojo zemljo, ki mu bode dovolj rodila za celo njegovo rodbino. Vsled nacionaliziranja posestev, posebno gozda, se bo njegova kmetija povečala.

Avstrijska politika je bila v službi kartelov in velekapitalistov. Sedanji proizvodjalni sistem zahteva, da se naberejo na eni točki veliki proizvodjalni kapitali. Z malimi svotami ni mogoče ustanovljati podjetij, da bi konkurirala na svetovnem trgu. V avstrijskem sistemu se je zbiral skoro ves kapital v rokah peščice ljudi. Tudi mi bomo morali nabrati prihranke ter jih kopičiti, da nastane iz malih velika svota, ki se bo produktivno vporabljal. Tudi mi bomo morali graditi velepodjetja, ki zahtevajo velikih kapitalov. Kdo naj bo njih nositelj? Posamezni oziroma mala gruča ljudi, ali pa velik del naroda? Država naj podpira, v kolikor dopušča proizvodjalni sistem, široke kroge prebivalstva, ki naj bodo nositelji narodnega premoženja in ustanovitelji velepodjetij. Sredstvo, katerega se bodo posluževali, je zadruga.

Pred avstrijskim sistemom imamo to prednost, da ni razvit pri nas velekapital, da nimamo politično vplivne skupine, ki bi tradicionalno nabirala prihranke naroda. Posamezni kapitalisti se niso do sedaj strnili v politično družbo, ki bi bila merodajna za politično gospodarstvo.

Obrtniški stan bo moral iskati samopomoči v zadružnih zvezah. Nakupovanje sirovin bodo prevzele zadruge, ki se lahko združijo v velika industrijska podjetja. Čevljarske in mizarske zadruge so že pred vojsko uspevale. Stroke, ki so pritikle zemljedelstva, kakor konserviranje sadja, sirarne itd. delujejo uspešno na tej podlagi. Produkcija železnih sirovin in pol sirovin, rudniki, premogovniki, papirnice ter tekstilna industrija bo morala i nadalje sloneti na sedanji individualistični podlagi.

II. DEL

A. ZEMLJEDELSTVO.

POLJEDELSTVO.

Produksijsko načelo.

Zgodovina ravnokar minulih dni priča o veliki važnosti poljedelstva, ne le za narodno gospodarstvo, temveč tudi za narodno življenje sploh. Obupno smo se borili za žito, za kruh; poleg krvave vojne se je bojeval tudi nekrvavi boj za vsakdanji kruh. Doživeli smo nešteto dogodljajev in neprilik, ki so v svežem spominu vsakemu, ki je živel ob času krušnih kart. Ako bi že v mirnih časih z resnim in vztrajnim delom dvignili produktivnost polja, tako da bi pridelali na lastnih tleh vsaj toliko žita, kolikor ga potrebujemo, bi si prihranili nebroj neprilik.

V teh hudih časih smo se morali prepričati, da je poljedelstvo in njegovo napredovanje ne le gospodarsko finančni pojem, ampak integralen del narodnega življenja. Še nikdar ni imela Evropa take prilike, spoznavati politični in vojaški pomen poljedelske produkcije kakor v svetovni vojski. Kljub temu nočem promovirati položaja našega poljedelstva s stališča državne obrambe, s stališča namreč, da mora narod pridelati na lastnih tleh vse to in v taki množini, kolikor potrebuje, tudi če treba za večletno prehranitev. Vojaški interesi zahtevajo, da pridelata kmet toliko žita, kolikor ga rabi zase in da preskrbi one, ki ga ne pridelajo. Našemu narodu pa se ni treba pečati s takimi vprašanji. Zdi se mi, da hodi naš narod najboljše pot, ako ga bodo vodili pri obdelovanju zemljišča samo gospodarsko finančni momenti in ne vojaški in politični. Tedaj nam ni treba vprašati, kaj in koliko porabi naš narod in koliko bomo pridelali na lastnih tleh, ampak kako je treba obdelovati zemljo, da nam bogato obrodi, da bo obdelovanje kar najbolj plodonosno. S tega vidika moramo promovirati poljedelstvo.

Sicer so se vsak v zadnjem stoletju ravnali skoro vsi civilizirani narodi po tem načelu. Večina narodnih ekonomov se je oklenila principa, da se mora pospeševati oni del produktivnega udejstvovanja, ki obeta največ dobička. To je že star nauk takozvanih liberalnih

narodnih ekonomov. Prvak med njimi je bil Adam Smith, ki je med drugim postavil tole pravilo: Če stane na Angleškem produkcija enega sežnja platna 2 K, na Portugalskem pa 2'40 K in če stane produkcija 1 hl vina na Angleškem 34 K na Portugalskem pa samo 20 K, je gospodarski modro, da opusti Anglija vinorejo in nasprotno Portugalska izdelovanje platna ter da izdeluje Anglija platno zase in za Portugalsko, nasprotno pa, da prideluje Portugalska dovolj vina zase in za Anglijo. Zgornjo tezo navajam radi tega, ker je postala v zadnjih letih jako aktualna in sporna. V zadnjem desetletju pred svetovno vojsko se je namreč pojavila na Nemškem gospodarska struja, ki je nasprotovala naukom ekonoma Smitha. Nemški državniki, posebno vojaška stranka, končno pa tudi znani vseučelišni učitelji so se namreč predvsem vprašali, koliko in ktera živila se porabijo tekom enega leta na Nemškem, Ta pojav je zanimiv radi tega, ker so razmotrivali Nemci gospodarska vprašanja s popolnoma drugega vidika kakor angleški ekonomski, ki so postavili načelo, da je dobiček in blagostanje aksiom gospodarskega delovanja. Nemški učenjaki zadnjega desetletja so skušali podrediti narodno gospodarstvo, posebno poljedelstvo, politični misij nemškega naroda ter so učili, da nemški narod mora urediti svoje poljedelstvo, industrijo ter sploh vso produkcijo tako, da postane v gospodarskih vprašanjih, vsaj kolikor se tiče prehranitve, popolnoma neodvisen od drugih držav.

Ta najnovejša teorija o samoprehranitvi je tudi radi tega omenjena, ker se bo na tem mestu premostrivalo vprašanje razmerju med produkcijo in konzumom. Naš narod mora urediti gospodarsko življenje po strogo gospodarskih načelih tako, da se dvigne kolikor sploh možno produkcija ter da se ustvari kar največ gospodarskih vrednot. Mal narod, ki ima majhno premoženje, si more opomoči v gospodarskem oziru le na ta način, da ne žrtvuje gospodarskih dobrin političnim ali drugim negospodarskim težnjam, ampak da se ravna po načelu: premoženje naj se upravlja po pravih umnega gospodarstva.

Vojska nas je iztrgala iz normalnega gospodarskega življenja. Tudi v poljedelstvu so se izvršile tekom zadnjih štirih let marsikake spremembe; njive se niso obdelale, iz njih je nastal travnik, drugje zopet, posebno v bližini mest, so travnike prekopali, iz njih pa so nastali vrtovi; tudi nasade so menjali: namesto pšenice so sejali stročje, namesto rži krompir itd. Za te izpremembe nimamo točnih statističnih podatkov, kajti popisovanje, ki se je izvršilo med vojsko, ni zanesljivo. Sicer pa so te izpremembe malenkostne, oziroma le začasne; ko se vrnejo normalne razmere, pridejo zopet stari odnošaji do veljave.

Iz teh vzrokov sem vporabljal večinoma statistične podatke izza dobe pred vojsko.

PŠENICA, RŽ, JEČMEN, KORUZA, OVES IN KROMPIR.

Obdelani areal in pridelek.

Vsak dan rabimo pšenico, rž, ječmen, koruzo, oves in krompir. Najprej je treba ugotoviti, koliko zemlje obdelamo s temi sadovi, koliko sadu obrodi naša zemlja,

potem pa, koliko ga porabimo. Iz razlike med pridelkom in porabo se bo videlo, koliko nam preostaja, oziroma koliko nam primanjkuje. Vsak umni gospodar si napravi bilanco vsaj za minulo leto, ako nima dovolj podatkov za proračun za prihodnje leto. Tako mora tudi narod kot celota vedeti, koliko je pridelal in porabil.

Glasom uradne statistike⁸ smo pridelali na Slovenskem povprečno v desetletju od 1904. do 1913.:

št.		Kranjsko	slov. Štajersko	slov. Kranjsko	Slov. dežela
1.	celotna površina njiv	148.000	131.000	45.000	324.000
	pšeniča:				
2.	površina obdelane zemlje v ha	24.200	26.000	4.200	54.400
3.	celotni pridelek v q	223.00	299.00	50.00	572.000
4.	povprečni pridelek na 1 ha v q	9'2	11'5	12'0	10'5
	rž:				
5.	površina obdelane zemlje v ha	13.900	17.000	14'000	44.900
6.	celotni pridelek v q	107.000	167.000	147.000	421.000
7.	povprečni pridelek na 1 ha v q	7'7	9.8	10'5	9'3
	ječmen:				
8.	površina obdelane zemlje v ha	11.500	7'200	2.200	20.900
9.	celotni pridelek v q	91.000	74.00	27.000	192.000
10.	povprečni pridelek na 1 ha v q	7'9	10'2	12'2	9'2
	koruza:				
11.	površina obdelane zemlje v ha	14.000	19.500	3.200	36.700
12.	celotni pridelek v q	177.000	279.00	38.000	494.000
13.	povprečni pridelek na 1 ha v q	12'6	14'3	11'7	13'4
	oves:				
14.	površina obdelane zemlje v ha	14.900	17.500	9.200	41.600
15.	celotni pridelek v q	142.000	175.000	92.000	409.000
16.	povprečni pridelek na 1 ha v q	9'5	10'0	10'0	9'8
	krompir				
17.	površina obdelane zemlje v ha	22.400	17.100	4.800	44.300
18.	celotni pridelek v q	2,000.000	1,299.600	355.000	3,654.600
19.	povprečni pridelek na 1 ha v q	89'2	76'0	74'0	82'5
20.	površina obdelane zemlje vseh šest sadov v ha	100.900	104.300	37.600	242.800

Ker gre samo za poprečne številke celega desetletja, v katerem ne igrajo majhne razlike nikake vloge, je površina obdelane zemlje zaokrožena na stotine hektarjev, letni pridelek pa na tisoč merskih stotov. Sicer pa se areal, ki se poseje s pšenico, ržjo ali ječmenom

8 Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1913: Statistik der Ernte im Jahre 1913.

itd. od leta do dela izpreminja; zato je irelevantno, ako se pripiše nekaj oral n. pr. pšenici ter jih odpiše rži, ali naobratno; nekoliko bolj natančno pa je treba ugotoviti povprečni pridelek enega hektarja.

Za glavne poljedelske pridelke se porabi na Kranjskem dvanajst osemnajstink, na Štajerskem štirinajst ter na Koroškem petnajst osemnajstink vseh njiv; na vsem Slovenskem se poseje z glavnimi sadovi nekaj več kakor trinajst osemnajstink polja, ali pa okroglo nekaj več kakor dve tretjini. Ostala tretjina se porabi za druge sadeže, kakor zelje, stročje itd. O tem kasneje.

Žito dozori najbolje na Koroškem, potem na Štajerskem in najslabše na Kranjskem. Koroška ima razmeroma malo polja, zato pa več gozdov, planin ter neproduktivne zemlje na visokih gorah. Polje pa je jako plodno. Kranjska ima ponekod dobro prst, posebno na severnem delu, Notranjska pa, posebno Kras sta vsled krševitih tal manj sposobna za obdelovanje žita. – Krompir vspeva najbolje na Kranjskem, nekoliko slabše na Koroškem in Štajerskem.

Plodnost zemlje ter razvoj kmetijstva se presojata predvsem po relativnem pridelku, to je po pridelku na enem hektarju zemlje. Dva činitelja določujeta množino pridelka in sicer prvič naravna plodovitost zemlje in drugič intenzivno ali ekstenzivno obdelovanje zemlje. Plodovitost je sicer lastnost prirode, ni pa absolutna veličina, ker jo more izpremeniti človeška pridnost ali spretnost. Ta okoliščina se mora pri poljedelskih vprašanjih vedno vpoštevati. Drugi faktor, ki soodločuje množino doneska enega hektarja zemlje, je način obdelovanja: intenzivno ali ekstenzivno. V nasprotju s prvim faktorjem je način obdelovanja odvisen od človeka. Umni kmetovalec, ki razpolaga obenem s primernim obratnim kapitalom, obdeluje svoje polje večinoma intenzivno, neuki in revnejši kmet pa ekstenzivno. O vprašanju, ali se na Slovenskem obdeluje polje intenzivno ali ekstenzivno in kakšne smotre naj zasleduje naš narod v tem pogledu, se bo razpravljalo kasneje.

Pšenica.

S pšenico smo obsejali vsako leto 54.400 ha zemlje. Ker se je na enem ha 10⁵ q pridelalo, smo poželi na celem Slovenskem letno 572.000 q pšenice. Tako žetev smemo pričakovati v srednjih letinah. Tekom vpoštevanega desetletja se je poželo na Hrvaškem 10⁹, na Češkem 17⁷, v celi Avstriji 13³, na Nemškem 20⁷ ter na Danskem 30 q pšenice na vsakem hektarju. Naša domovina zavzame tedaj med temi deželami zadnje mesto.

Rž.

Rž je obrodila v desetletju od 1904. do 1913. povprečno 9.3 q na 1 ha, skupno na celem Slovenskem 421'000 q. Na Hrvaškem obrodila 9 q na Češkem 15⁸, v Avstriji 13, na Nemškem 17² ter na Danskem 22 q na vsakem hektarju. Le od daleč sledimo ostalim deželam.

Koruza.

Tretji pridelek, ki nam služi za kruh, je koruza. Kakor se vidi iz zgornje razpredelnice, je posebno Štajerska jako plodna; pridelala se poprečno 13'4 q na 1 ha, na Kranjskem samo 12'6 ter na Koroškem 11'7 q, Na Hrvaškem se je pridelalo 15, v celi Avstriji 12'1 q. V slovenski deželi obrodi koruza razmeroma dobro, boljše kakor v severnih deželah.

Na Slovenskem se je obdelalo v desetletju od 1904.–1913. poprečno 36.700 ha zemlje letno z koruzo. Donos vsakega hektarja je znašal poprečno 13'4 q. Letni pridelek se ceni na 494.000 q koruze.

V slovenski deželi smo pridelali letno poprečno:

1. pšenice	572.000 q
2. rži	421.000 "
3. koruze	494.000 "
Skupaj	1,487.000 q

Ti trije plodovi, pšenica, rž in koruza, so takozvani krušni pridelki, ker se skoro izključno iz njih dela kruh. Vsak narod je nekdaj s posebno pazljivostjo skrbel, da pridelala krušno žito na lastnih tleh, ali pa si zagotovil dovoz iz tujine. Velike važnosti je bila preskrba s kruhom za časa svetovne vojne. Pečati se hočem le z gospodarsko-financierno stranjo tega vprašanja.

Predvsem moramo vedeti, koliko žita porabimo na leto za človeško preživitev ter za druge potrebščine.

Poraba krušnega žita.

Do sedaj so se znanstveniki le malo pečali s tem vprašanjem. Tudi praktični gospodarji in politiki se niso poglobili v ta vprašanja. Na podlagi statistike o inozemski trgovini ter o lastni žetvi se je skušala dognati poraba žita. Ta množina žita pa ni nikakor namenjena edinole človeškemu konzumu, kajti najprej je treba odbiti primeren odstotek za setev. Potem pa se skoro povsod krmi živina z žitom, posebno z žito slabše vrste; vrh tega porabi industrija znatne množine žita, tako za žganje, sirup, pivo, škrob itd.

Predvsem naj se dožene množina, ki je potrebna za prehranitev prebivalstva.

Razni učenjaki so se pečali z vprašanjem, koliko moke rabi človek, da osveži in namomesti svoje moči, oziroma koliko moke se faktično porabi. Učenjak Queen je postavil sledečo lestvico:

Posamezna oseba porabi povprečno na dan . . . g moke	poljedelsko	industrijsko	premožno
	prebivalstvo		
dojenčki do enega leta	–	–	–
dečki in deklice od 1. do vključno 9.	225	150	105
dečki in mladeniči od 10. do vključno 19.	450	300	210
deklice od 10. do vključno 19.	330	220	154
možje od 20. do vključno 60.	525	350	245
žene od 20. do vključno 60.	450	300	210
možje od 60. naprej	450	300	210
žene od 60. naprej	330	220	154

K tej tabeli bi bilo najprej opomniti, da jo je sestavil Anglež Queen, ki je vpošteval angleške razmere. V bogati Angliji, kjer ima vsak delavec meso na mizi, se ne porabi toliko kruha, kakor na primer pri nas, kjer se hrani ljudstvo bolj s kruhom ter drugimi močnatimi jedili. Le ob nedeljah si privoščita kmet in delavec meso. Mirno lahko trdimo, da se porabi na Slovenskem poprečno več kruha oziroma moke kakor na Angleškem. Torej številke te tabele so najnižja meja; za naše pokrajine veljajo višje številke.

Ako se razdeli prebivalstvo Kranjske približno po istih vidikih, kakor ga je Queen v svojem znanstvenem raziskovanju, dobimo sledečo sliko:

Kranjsko (glasom štetja l. 1910.).

	Število oseb	poljedelski	ostali	vsi skupaj potrebujejo na dan
		stan	stanovi	kg moke
dojenčki do 1. leta	15.000	9.000	6.000	–
deklice in dečki do končanega 10.	132.293	79.378	52.915	17.865 7.935
dečki od 11. do 20.	52.991	31.795	21.196	14.210 6.360
deklice od 11. do 20.	53.656	32.194	21.462	10.626 4.721
možki od 21. do 60.	98.987	59.387	39.591	31.185 13.860
ženske od 21. do 60.	120.739	72.443	48.296	32.600 14.490
možki od 60. naprej	24.417	14.650	9.767	6.592 2.900
ženske od 60. naprej	27.851	16.711	11.140	5.511 2.450
	525.925	315.558	210.367	171.305

Po Queen-ovi teoriji bi potrebovali tedaj na Kranjskem dnevno 171,305 kg moke ali pa za vsako osebo (vštevši dojenčke) 325 g. V vsej Avstriji bi po tej teoriji porabili na dan 9,186.933 kg moke ali pa na osebo 324 g.

Statistična centralna komisija je računala na drug način, koliko moke se je porabilo na Avstrijskem v zadnjih letih. Ker je to razmotrivanje zanimivo ter ob enem v marsikaterem pogledu značilno, naj se ga dotaknem.

Poprečna žetev v celi Avstriji je dala v zadnjih letih 45,000.000 q pšenice in rži. Od tega je treba odpisati znaten del za seme, potem pa za krmo. Statistična centralna komisija cen, da se porabi za seme na vsak hektar obdelane zemlje poprečno 200 kg pšenice ter 180 kg rži. K temu je treba prišteti uvoz pšenice in rži (in sicer samo saldo-uvoz), ki je znašal v zadnjih letih poprečno 7.900.000 q. Tedaj smo razpolagali za človeški konzum s 39.300.000 q pšenice in rži. Ako se je to žito zmlelo poprečno na 75% smo dobili okroglo 29,500.000 q moke. K tej množini je treba prišteti še moko, ki smo jo dobili iz tujine in sicer okroglo 7,000.000 q. V vsej Avstriji je bilo tedaj okroglo 36,500.000 q pšenice in ržene moke na razpolago za človeški konzum. Vrhutega smo porabili v isto svrhu okroglo 1,200.000 q koruzne mize, skupaj tedaj 37,700.000 q moke.

V zadnjih letih pred vojsko bi porabil tedaj vsak posameznik poprečno 358 g pšenice in ržene ter po 11 g koruzne, skupaj 369 g moke na dan. To velja za celo Avstrijo.

Treba je vpoštevati posebnosti naše dežele, ako hočemo s tem ključem ugotoviti množino moke, katero smo letno porabili na Slovenskem. Po Queen-ovi teoriji porabi poljedelec razmeroma več moke kakor drugi stanovi. Torej one dežele, v katerih je v večji meri zastopano poljedelstvo, potrebujejo več žita. V vsej Avstriji se je pečalo leta 1910. okroglo 48% prebivalstva s poljedelstvom ter 52% z ostalimi poklici. Na Slovenskem je bilo razmerje nekoliko drugačno, kakor je razvidno iz sledeče razpredelnice.

	prebivalstvo (okrogle številke)	med temi poljedelci	s poljedelstvom se je pečalo .. % prebivalstva
Kranjsko	526.000	326.000	62%
Slov. Štajersko	473.000	328.000	66%
Slov. Koroško	121.000	70.000	65%
Skupaj . . .	1,120.000	733.000	65%

Na Slovenskem se je tedaj pečalo s poljedelstvom 65% prebivalstva, torej 17% več kakor v celi Avstriji. Zato je treba nekoliko zvišati dnevno porcijo moke. Znano je tudi, da se porabi pri nas jako mnogo moke radi tega, ker je prebivalstvo revnejše kakor drugod in je prisiljeno rediti se s cenejšimi živili. Cenim, da se porabi na Slovenskem okroglo 20 g moke dnevno za vsakega več, kakor poprečno v celi Avstriji, tako da bi znašal dnevni konzum moke okroglo **390 g** za vsako glavo.

Na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem je bilo l. 1910. 1,120.051 prebivalcev. Ako porabi vsak dan 390 g moke, potrebuje Slovenska dežela za preživitev prebivalstva okroglo 1,600.000 meterskih stotov moke na leto, ali pa (ako se zmelje žito na 75%) 2,130.000 merskih stotov žita.

Poraba žita za seme in krmo.

Ako pridelamo 1,487.000 q krušnega žita, ne zadoščamo lastni potrebi, toliko manj, ker se rabijo razmeroma velike množine za seme ter druge potrebščine. V tem vprašanju je dosedanja statistika pomanjkljiva. Na podlagi sporočil strokovnjakov se porabi za seme:

	Kranjsko	Štajersko	Koroško	skupaj v q
pšenica: posejan areal v ha . .	24.200	26 000	4.200	
za seme se rabi . . na 1 ha . skupaj . . .	190 kg 46.000 q	190 kg 29.400 q	200 kg 8.400 q	83.800
rž: posejan areal v ha . .	13.900	17.000	14.000	
za seme se rabi . . na 1 ha . skupaj . .	180 kg 25.000 q	185 kg 31.450 q	185 kg 25.900 q	82.350
koruza: posejan areal v ha . .	14.000	19.500	3.200	
za seme se rabi . . na 1 ha . skupaj . . .	38 kg 5.320 q	40 kg 7.800 q	40 kg 1.280 q	14.400
za seme se rabi skupaj	76.320 q	68 650 q	35.580 q	180.550

Za seme rabimo torej 83.000 q pšenice, 82.350 q rži ter 14.400 q koruze, skupaj 180.550 q. Naš kmet seje skoro povsod z roko, stroje za setev skoro ne pozna. Ako bi vporabljali stroje, bi porabili samo 150–160 kg pšenice ali rži za vsak hektar, pri ročni setvi pa od 180 kg do 200 kg. S sejalnimi stroji bi prihranili letno okroglo 32.000 q pšenice in rži ter 4.000 q koruze. Koruza, ki se rabi kot sveža klaja, zraste jako gosto; porabi se 5 krat več semena, to je okroglo 200 kg za vsak ha. Ta potrebščina, ki se ceni na približno 7.000 q, ni še všteta v razpredelnici. Za seme rabimo tedaj skupno 187.550 q pšenice, rži in koruze.

Kmetovalec porabi nadalje del svojega žitnega pridelka kot krmo za živino.

Vpoštev pride posebno perutnina in prašiči. Konjev ni treba omeniti, ker se krmijo z ovsom, o katerem bomo kasneje govorili. Nimamo statističnih podatkov, ki bi nam

povedal, koliko žita porabi perutnina. Zdi se mi, da statistično raziskovanje ne bo privedlo do zaželjenega cilja. Ker pa se mora tudi ta točka vpoštevati, zdi se mi primer- no, ako množina pšenice, rži in koruze, ki gre za perutnino, kompenzira z ječmenom, ki se porabi za kruh. Iz ječmenove moke se dela kruh: smatram, da odtehta ta množina pšenico, rž in koruzo, ki se poklada perutnini.

Ko hoče kmet odebeliti prešiča, daje mu vsaj mesec dni med drugo pičo tudi koruzo. Tudi tu smo navezani samo na mnenja veščakov.

Leta 1910. so našteji pri nas okroglo 527.000 prešičev. Štetje se je vršilo 31. decem- bra, torej v času, ko so prešiči vsaj v pretežni večini že opitani ter povečini zaklani. Zato izkazuje statistika, da je bila izmed njih komaj ena petina mladih prešičev pod 3 meseci; ako bi se vršilo popisovanje meseca junija, bi dobili drugačno sliko: mladi prešiči pod 3 meseci bi bili v pretežni večini. En del prešičev se zakolje, predno dorastejo že v jeseni ali prej. Pač pa se z intenzivnim pitanjem odebelijo prešiči, ki se zakoljejo šele decembra ali kasneje. Izmed 527.000 se je pitalo približno 450.000 prešičev. Porabijo različne kvanti- tete koruze: 50 kg, 100 kg, 150 kg itd. Ako bi se dalo vsakemu prešiču poprečno 80 kg, bi porabili na celem Slovenskem 360.000 q koruze ali žita na leto.

Naj še enkrat omenim, da nimamo za ta gospodarska vprašanja statistike, ampak da sloni proračun na cenitvi. Naj bo cenitev še tako napačna, vendar mora priznati vsak, ki le količkaj pozna naše gospodarstvo, da se porabijo za pitanje 527.000 oziroma 470.000 prešičev znatne množine koruze. Zdi se mi, da je zgornja številka prej prenizka kakor previsoka.

S tem bi bile večje konzumne postavke izčrpane. Sicer se porabi pšenica, rž ter ko- ruza še marsikako drugače n. pr.: v industrijske svrhe, vendar so te množine razmeroma majhne, zato jih ne bomo vpoštevali. Končno so vpoštevane pri ječmenu in ovsu neka- tere postavke, ki spadajo deloma tudi na to mesto.

Bilanca krušnega žita.

Na Slovenskem pridelamo vsako leto povprečno 1.487 milijona merskih stotov pšenice, rži in koruze, Porabimo pa:

- a) za človeško prehranitev 2,130.000 q žita
 - b) za seme 187.550 " žita
 - c) za pitanje prašičev 360.000 " žita
- Skupaj . . . 2,677.550 q žita

Primanjkuje nam tedaj okroglo 1'2 milijona merskih stotov žita. Ako ostanejo produktivne in konzumne razmere po vojski take, kakor so bile prej, bomo morali uvažati vsako leto 1'2 milijona merskih stotov krušnega žita, to je pšenice, rži in koruze.

Ako razmotrivamo to dejstvo z gospodarsko-političnega stališča, se moramo predvsem vprašati, ali se more dvigniti domača produkcija v toliko, da nam bo rodila domača zemlja dovolj kruha.

Zgoraj se je ugotovilo, da obrodi na enem hektarju obdelane zemlje pšenica 10'5 q, rž 9'3 q ter koruza 13'4 q. Ako bi hoteli iz lastnega pridelka zadostiti krušnim potrebam, bi morali pridelati skoraj še enkrat več kakor sedaj, torej pšenice okroglo 20 q, rži 17 q ter koruze 24 q na vsakem hektarju. V nobeni državi ni bilo mogoče dvigniti poljedelske produkcije tekom par let kar za 100%. Ne moremo si tedaj misliti, da bi pridelali na lastnih tleh namesto 1'5 milijona q krušnega žita že čez par let 2'6 milijona q. Iz strogo tehničnega ozira bi se mogoče dalo to izvesti, sedanji gospodarski in socialni položaj pa tega ne dopušča. Vpoštevati je tudi treba, da smo izgubili vsled vojske nešteto mladih delavnih moči. Na drugi strani so kmetje tekom vojske drago prodajali poljske pridelke ter imeli priliko finančno si opomoči. Seveda velja to samo za srednje in večje kmetije. Ko bodo po vojski padle cene poljskih pridelkov, se bodo kmetovalci raje nekoliko odpočili ter ne bodo prenapeli svojih moči, vsled česar pade produktivnost. Na drugi strani pa bo kmet finančno podprt ter bo mogel nakupovati boljša orodja ter ž njim dvigniti plodnost zemlje.

Ječmen.

Posebno poglavje je namenjeno ječmenu in ovsu, Ječmen, ki je človeška hrana, se rabi obenem tudi kot krma. Od l. 1904. do l. 1913. se je pridelalo v Slovenski deželi povprečno 192.000 q ječmena. Glede porabe ječmena nimamo nikake zanesljive statistike. Po mojem mnenju nismo v zadnjih letih pred vojsko ječmena kupovali v tujini. Kar smo ga rabili za krmo, za kavine primesi ter za kašo, smo pridelali doma. Mogoče, da je bilo par sto vagonov izvoza.

S tem pa še ni rečeno, da je naše gospodarstvo, kar se tiče ječmena, aktivno, akoravno prekorači par sto vagonov ječmena naše meje. Možno pa je, da se vrne ječmen po drugi poti ali v drugi obliki v deželo. Pomislimo samo na pivo.

Leta 1913. se je popilo na Slovenskem 370.000 hl piva, Za produciranje enega hl piva se porabi povprečno 22'5 kg ječmena, torej smo popili v pivu 82.250 q ječmena.

Ječmen se rabi še v drugih industrijskih panogah n. pr.: za izdelovanje škroba, špirlita itd. Sicer porabijo industrije razmeroma malo ječmena, vendar bi morali tudi te zalagati, ako bi hoteli osamosvojiti gospodarstvo.

Pri sedanjih razmerah gre vsled nerazvite industrije par sto vagonov ječmena čez mejo; ako bi se pa na domačih tleh producirali industrielni proizvodi iz njega, kolikor jih rabimo bi bila naša bilanca glede ječmena mnogo manj aktivna. Za seme porabimo okroglo 35.000 q, za pivo okroglo 82.000 q ter za ostale industrije – recimo – 25.000 q, skupno 142.000 q; ker pridelamo 192.000 q, nam bi preostajalo še 50.000 q ječmena. Ta preostanek pa se docela porabi za kašo, kavine primesi, za pitanje kuretine ter druge živali. Ječmena pridelamo tedaj toliko, kolikor ga porabimo.

Oves.

Kakor je razvidno iz zgornje razpredelnice, smo pridelali v desetletju od 1904. do 1913. poprečno 409.000 q ovs a. Oves se rabi v prvi vrsti za konje. Seveda se redi ž njim tudi druga domača živina posebno perutnina; vendar je množina, ki jo ta porabi, razmeroma malenkostna. Lahko rečemo, da je oves namenjen konju.

Sledeča razpredelnica kaže na eni strani množino ovs a, ki je na razpolago za konje, na drugi strani ono množino, ki se potrebuje za konje. Število konj je zaokroženo na tisoč: natančnejši podatki nam ne bi mnogo koristili, ker so se izza leta 1910. do danes razmere popolnoma izpremenile.

	Kranjsko	slov. Štajersko	slov. Koroško	Skupaj	
število konj l. 1910	27.000	23.000	9 000	59.000	
število konj l. 1917	17.000	16.000	6 000	39.000	
potreba ovs a	{ za vsakega konja na dan kg skupno v q na leto (na podl. štev. iz l.1917)	2' -	2'5	3' -	2'4
	124.100	146.000	65.700	335.800	
povprečen pridelek v q	142.000	175.000	92.000	409.000	
za seme se porabi q	22.350	26.250	13.800	62.400	
primanjkljaj (-) ali preostanek (+) q	- 4.450	+ 2 750	+ 12.500	+10.800	

Zadnje štetje se je vršilo leta 1917.; od tedaj do danes so se razmere v marsikaterem kraju izpremenile, vendar spoznamo iz njega razvoj oziroma nazadovanje konjereje. Koliko konj bomo imeli ob koncu vojske, ne vemo, skoro gotovo pa še manj kakor sedaj, in čakati bo treba celo vrsto let, predno dosežemo število izza l. 1910. Normalnim potrebam ne zadostuje število konj, ki se je ugotovilo l. 1917.; ako se zboljša naš finančni položaj, ga bo treba povečati. Takrat se bo porabilo več ovs a, kakor je izračunano v zgornji razpredelnici.

Glede množine ovs a, ki ga porabi vsak konj na dan, ni nikake statistike. Te množine so naznačili veščaki. Na Kranjskem se porabi za vsakega konja najmanj ovs a. Na Štajerskem izvršuje konj posebno težka poljska dela, zato imajo tam tudi težje konje, ki zahtevajo več piče, poprečno 2'5 kg ovs a na dan, na Kranjskem pa samo 2 kg za vsak rep. Na Koroškem imamo deloma pincgavsko pasmo, ki potrebuje mnogo več močne krme kakor druge pasme. Recimo, da porabi vsak konj 3 kg ovs a na dan.

Glede množine semena je treba omeniti, da je velika razlika med setvijo z roko ter s strojem. Ako se seje z roko, se porabi okoli 50 odstotkov zrnja več, kakor pri setvi s strojem. Pri nas pa je v pretežni večini še vedno prvi način v navadi. V zgornji razpredelnici se ceni, da se porabi za vsak hektar poprečno 150 kg ovsa.

Na Slovenskem pridelamo v srednjih letinah približno toliko ovsa, kolikor ga rabimo za sedanje število konj. Ker pa je pričakovati, da se bo po vojski pomnožilo število konj, se bo konzum pomnožil in domača produkcija ne bo več zadostovala. Ako se pomnoži število konj n. pr.: za 20.000, bo znašal letni primanjkljaj okroglo 100.000 q.

S tem bi bil dan kratek pregled o produkciji in konzumu žita. Ker je to prvi poskus, ki ga pozna naša literatura v tem vprašanju, je marsikaj pomanjkljivega in netočnega, vendar je po mojem mnenju slika, ki jo podajem, v bistvenih točkah prava.

Krompir.

Važna hrana je krompir. Glede konzuma krompirja ni statistike. Vemo pa, da ga porabimo obilo, mnogo več kakor moke, ter da je ubožnejšim slojem radi nizke cene bolj važen kakor kruh. Sledeče številke so več ali manj povzete po mnenju strokovnjakov.

V desetletju od 1904. do 1913. se je pridelalo na Slovenskem okroglo na 44.330 hektarjih zemlje 3,654.600 q krompirja, torej poprečno 82'5 q na hektarju.

Bolj težko je preračunati porabo krompirja. Pri tem je treba vpoštevati potrebo za seme, konzum prebivalstva, živino (posebno prešiče), industrijo ter je treba končno odšteti še ono množino, ki normalno segnije ali se drugače pokvari. Strokovnjaki pravijo, da se porabi za vsak hektar poprečno 2000 kg krompirja za seme, torej za 44.300 hektarjev 886.000 metrskih stotov. Glede človeškega konzuma smo navezani samo na cenitev. Gotovo je, da porabi mestno prebivalstvo manj krompirja kot deželsko, ter premožnejše manj kakor revnejše. Težko pa je določiti za vse te postavke primerne številke. Recimo, da porabi posameznik brez razlike ali je meščan ali vaščan, premožen ali reven, poprečno 0'4 kilograma krompirja na dan. Po mnenju veččakov ta cenitev ni nikakor previsoka, ampak mogoče prenizka. Torej bi porabilo naše prebivalstvo, ki šteje okroglo 1,120.000 duš, vsako leto okroglo 1,635.200 metrskih stotov krompirja.

Dalje sledi kot konzument domača živina, predvsem prešiči in potem goveja živina ter končno perutnina. Ker se le v nekaterih krajih poklada krompir govedi in ker so te množine razmeroma malenkostne, pustimo to postojanko v nemar. Tudi poraba perutnine se ne bo vpoštevala. L. 1910. se je naštelo na slovenski zemlji 527.000 prešičev. Ako se porabi za vsakega 150 kg krompirja, bi šlo na ta račun okroglo 790.500 q.

Industrija konzumira pri nas le malo krompirja. Na Češkem, Moravskem in posebno v Galiciji gredo na ta račun ogromne množine n. pr.: za žganje, škrob, lep itd. Pri

nas ne poznamo takih industrij, ali vsaj ne igrajo take vloge, da bi jih bilo treba vpoštovati, kajti za bilanciranja je vseeno, ali se pretvori krompir na domačih tleh v industrijske produkte ali pa se uvozi krompir v obliki špirita, škroba, lepa itd. Recimo, da porabimo v obliki industrijskih izdelkov povprečno 5 kg krompirja na vsako osebo; celotna potreba bi znašala 56.000 q letno.

Vsakemu poljedelcu je znano, da se krompir tekom leta vsuši, ter da čez zimo deloma segnije. Vsušenja ni mogoče tudi v najboljši shrambi zabraniti; sicer pa krompir tem bolje prezimi, čim bolj se vsuši. Poljedelec mora tekom jeseni, zime in spomladi krompir prebrati, slab in gnil krompir mora izločiti. V slabih, posebno vlažnih shrambah krompir močno gnije. Akoravno je to dejstvo poljedelcu dobro znano, vendar si ne more pomagati, ker večina nima primerne shrambe. S to okolščino je treba bodoče računati. Strokovnjaki pravijo, da se v dobrih strokovnozgrajenih shrambah pokvari oziroma vsuši 4 do 6, v slabih pa 10 do 20 odstotkov krompirja. Recimo, da se pri nas na ta način izgubi 10 odstotkov celega pridelka. Ker pridelamo povprečno 3'654 milj. meterskih stotov, bi šlo na račun te izgube okroglo 365.400 q.

Bilanca o pridelku in porabi krompirja obstoja torej iz sledečih postojank:

Pridelek	3,654.600 q
človeška poraba	1,635.000 q
poraba za seme	886.000 q
poraba za prešiče	790.500 q
poraba za industrije	56.000 q
izguba vsled gnilobe itd.	365.400 q
skupaj poraba	3,732.900 q
primanjkljaj	78.300 q

Celotna poraba znaša torej 3,732.900 q, to je 333 kg povprečno na vsako osebo. Na Slovenskem se porabi razmeroma manj krompirja, kakor v celi Avstriji. Na Češkem je krompir vsakdanja hrana kakor kruh; opoldne in zvečer je skoro vsakokrat na mizi. Ubožnejši sloji ga jedo tudi za zajutrak namesto kruha. Pri nas ni te navade. Enako je tudi v Galiciji; tam konzumira vrhutega tudi industrija velike množine krompirja za žgane pijače. L. 1913. je porabila vsaka oseba v Avstriji povprečno 405 kg in ako se odšteje seme, 331 kg krompirja, v Nemčiji pa narodna hrana; v ubožni koči ter v bogati palači pride dvakrat na dan na mizo. Močno razvita prešičjereja – 25 milj. prešičev, to je na vsako tretjo osebo po en prešič – je konzumirala pred vojsko velik del krompirjevega pridelka. Tudi v industriji se podelajo ogromne množine; izdelujejo lep, žganje, kavine primesi itd. Raditega se porabi na Nemškem več krompirja kakor drugod.

Zdi se mi, da konzum, ki je zgoraj ugotovljen, to je 333 kg na osebo, ni previsoko cenjen. Veščaki pa pravijo, da naša dežela ne uvaža tujega krompirja, ampak da izhaja z

lastnim pridelkom. Po mojem mnenju je uradna statistika glede pridelka napačna. Po poročilu poljedelskega ministerstva se pridelala na Slovenskem samo 825 q poprečno na vsakem ha, na Štajerskem še celo samo 76 q, med tem ko v celi Avstriji 1027 q,⁹ na Nemškem 1351 ter na Danskem 170 q.

Pregled.

To je kratek pregled o produkciji in porabi najvažnejših poljskih pridelkov. Naša dežela spada med agrarne; 65 odstotkov vsega prebivalstva se peča z zemljedelstvom. Pričakovati bi bilo, da je aktivna kar se tiče važnejših poljskih pridelkov; v resnici pa je pasivna, kakor se vidi iz sledeče razpredelnice:

	letni pridelek v q	poraba v q	preostanek (+) primanjkljaj (-) v q
pšenica	572.000	—	—
rž	421.000	2,677.550	-1,190.550
koruza	494.000	—	—
ječmen	192.000	192.000	—
oves	409.000	398.200	+ 10 800
krompir	3,654.600	3,732 900	-78.300

Po cenah, ki so bile pred vojsko, bi znašal naš deficit 20 do 25 milj. K. Naša dežela je agrarna dežela in kot taka bi morala izkazati aktivne postojanke v prometu s poljedelskimi produkti. Agrarne dežele morajo izvažati v kompenzacijo za industrijske proizvode žito, ali pa sploh poljedelske produkte. To je bistvo agrarne dežele. Na primer, Nemčija je v mednarodni trgovini industrijska država: izvažata industrijske pridelke, uvažata živež; Anglija je industrijska država, ter obenem posredovalka prekomorskega prometa: izvažata industrijske proizvode ter preskrbuje prevoz blaga iz Evrope v druge svetovne dele ter obratno itd.

Naša dežela, ki je agrarnega značaja, in bi morala biti glede prometa z živili močno aktivna, je pa kakor smo videli, kar se tiče glavnih poljskih pridelkov pasivna. Predno si napravimo definitivno sliko o agrarni bilanci, je treba vpoštevati še ostale kmečke pridelke in sicer: stročje, zelje, korenje, peso, vino, sadje, hmelj, ajdo, proso, lan, konopljo in seno.

9 »Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für dan Jahr 1913,« str. 153.

Stročje.

Leta 1913. se je pridelalo na Slovenskem okroglo 85.000 q stročja, (fižola, graha in leče) na 10,500 ha zemlje, torej približno 8'1 q na vsakem hektarju. Na posameznika bi prišlo 76 kg na leto. To sicer ni dosti z ozirom na znano dejstvo, da se posebno na Kranjskem porabi razmeroma jako mnogo fižola. Vendar se izvažajo še precejšnje množine, tako fižola samo z južno železnico skoro 200 vagonov. Letni izvoz se ceni na 300 do 350 vagonov, v vrednosti od 600.000 do 700.000 K.

Zelje.

Še manj točna poročila imamo glede zelja; po vrstovih in na njivi med drugimi rastlinami je polno zelja; le mali del od tega vpoštevata statistika. V desetletju od 1904. do 1913. je bilo z zeljem obdelanih okroglo 5000 ha, ki so obrodili približno 480.000 q torej na vsakem hektarju povprečno 96 q zelja. Omeniti bi bilo, da so najbolj rodovitna tla na Koroskem, ki obrode čez 130 q na hektar, potem Kranjska s 85 q ter še le na zadnjem mestu Štajerska s 75'5 q.

V zunanji trgovini z zeljem, ne obstoja nikaka statistika; ve se pa toliko, da gre še precejšnja množina preko mej. na jug in sever, tako da je naša bilanca v tej točki aktivna. Po mnenju večjih trgovcev ga izvažamo na leto okroglo 100.000 q po 10 K v skupni vrednosti 1 milijon kron.

Korenje in pesa.

Korenje vspeva posebno na Kranjskem ter deloma na Štajerskem. V desetletju od 1904. do 1913. se je pridelalo v teh dveh deželah okroglo 190.000 q na približno 3.100 hektarjih, na 1 hektarju okroglo 61 q. Korenje se porabi večinoma doma. Ta sad je tedaj glede bilance brezpomemben. Skoro isto velja za peso. Tudi ta ostane v pretežni večini doma ter se porabi bodisi za človeško hrano ali pa za krmo. Obdelalo se je okroglo 39.000 ha ter pridelalo približno 3,200.000 q, to je 82 q na vsakem ha.

Vino.

Važen predmet našega izvoza je vino. Posebno v zadnjem desetletju pred vojno se je izvoz jako dvignil. Poprej je ostal skoro ves pridelek doma le male množine so zapustile domačijo. Pred kratkim pa je prišel naš produkt v tujini do veljave, posebno iz onih krajev, kjer je zgodaj dozorel. Na primer iz Vipavskega in Brd se je izvozilo tisoč in tisoč hektolitrov takozvane rebule.

Plodovitost trte je jako različna. Relativno največ vina se pridelava v Istri, potem na Goriškem, na Štajerskem in končno na Kranjskem.

V letih od 1906. do 1915. se je povprečno pridelalo v Slovenski deželi:

	ploskva vinogradov v ha	skupen pridelek	povprečno na 1 ha
na Kranjskem	9.800	200.500 hl	20'5 hl
Štajerskem	19.368	515.188 hl	26'6 hl
skupaj	29.168	715.688 hl	24'5 hl

Na Kranjskem in Štajerskem bi pridelali torej povprečno 715.668 hl vina na leto, to je 245 hl na ha. Ker pa je statistika nezanesljiva in se mora smatrati, da označi samo najnižjo mejo, lahko rečemo, da pridelamo vsako leto približno 800.000 hl to je 71 litrov na osebo.

Vino spada le do gotove meje med neobhodno potrebne predmete. Mali kmet, ki je prisiljen plačati dolgove in davke z vinom, ali pa kupiti z njim druge potrebnejše predmete, bo oddal razmeroma mnogo večjo množino, kakor bogatejši. Nikdar pa ne bo prodal celega pridelka. Torej izvoz vina je med drugim odvisen tudi od gmotnega položaja kmeta. Nadalje uplivajo na zunanjo trgovino tudi cene in trgovske zveze. Pred okroglo 15 leti je bil izvoz iz naših krajev neznaten. Radi nizke cene na avstrijskem trgu in ker je bil naš pridelek v glavnih konzumnih centrih, kakor na Dunaju, v Pragi ter Pešti nepoznan ter radi konkurence od strani Italije, je šel naš pridelek le v majhnih množinah preko Slovenije. V zadnjem desetletju so se razmere še precej izpremenile. Cene so šle navzgor, zunanji trgi so spoznali prednosti našega vina. Eksport se je močno dvignil.

Koliko vina smo izvažali povprečno na leto pred vojsko?

Kranjska je producirala okroglo 200.000 hl vina to je približno 38 l na glavo. Množina, ki je šla iz Kranjske, se gotovo kompenzira z onim vinom, ki je prišlo od zunaj, posebno iz Primorske in Dalmacije. Po južni železnici se je uvozilo na Kranjsko 6000 hl vina v vrednosti 180.000 K.

Drugače je s Štajersko. Pridelalo se je letno 515.000 hl, to je 109 l na glavo. Recimo, da se je od tega porabilo pet šestin doma in na Koroškem. Tedaj bi se izvozilo iz Štajerske okroglo 85.000 hl na leto. Ako se je prodal hektoliter povprečno po 35 K, smo dobili za vino 2'97 milj. K. Ker je Kranjska nekaj uvažala, je znašal saldo-eksport okroglo 2'8 milj. K.

Hmelj.

Hmelj se prideluje samo na južnem Štajerskem, V zadnjih letih pred vojsko je obdelovanje vsled nizkih cen na svetovnem trgu jako popustilo. L. 1913 se je obdelalo samo 1700 ha, medtem ko v desetletju od 1903. do 1912. povprečno 2.300 ha. Neposredno pred vojsko smo pridelali 10.000 q hmelja, ki se je ves izvozil. S pivom pa ga zopet nekaj uvozimo in sicer okroglo 1.500 q, tako da znaša saldo-eksport 8.500 q.

Svetovne cene hmelja so jako izpremenljive. Včasih stane samo 100 K, malo kasneje 200 K. včasih pa 300 do 500 K. Ako smo prodali hmelj povprečno po 300 K, je bila naša trgovska bilanca za 2,550.000 aktivna.

Sadje.

Južna lega naših dežel ter razmeroma dolgo poletje pospešujeta sadjerejo. Tudi zemlja je za nekatere vrste sadja, posebno za jabolka, jako primerna. Da so naši kraji jako prikladni za sadjerejo, se vidi posebno iz okolnosti, da smo pridelali v desetletju od 1904. do 1913. letno 40 kg jabolk in hrušk na osebo, medtem ko v celi Avstriji samo 17 kg.

V desetletju od 1904. do 1913. se je pridelalo povprečno na leto:

	hrušk in jabolk	črešenj, češpelj itd.	orehov
	v meterskih stotih		
Kranjsko	236.00	130.000	2.000
slov. Koroško	140.000	20.000	1.000
slov. Štajersko	150.000	35.000	—
skupaj	526.000	185.000	3 000

V razmerju s prebivalstvom se je pridelalo največ sadja na Koroškem in sicer okroglo 133 kg na osebo. Računam, da se je izvozilo iz Koroške letno 40.000 q. Na Kranjskem se pridelala 366.000 q, to je okroglo 69 kg na osebo. Tudi ta množina presega domačo potrebo. Cenim, da se je izvozilo 60.000 q na leto. Mnogo bolj revna je Štajerska. Pridelalo se je samo okroglo 185.000 q, to je skoro 40 kg na osebo. Vendar je tudi Štajerska oddala primerne množine. Zdi se mi, da ni preveč, ako rečem, da se je od tam eksportiralo 40.000 q na leto.

Iz Slovenije bi se torej izvozilo pred vojsko okroglo 140.000 q jabolk, hrušk, črešenj, češpelj, marelic itd. Ako se je prodal vsak q samo po 30 K, smo izkupili 4·2 milj. K letno.

V to svoto ni vpoštevan izkupiček za grozdje, razne jagode, kakor maline ter drugo plemenito in neplemenito sadje. Ni mogoče ugotoviti množine, ki je šla čez mejo. Ako smo izvozili tega sadja za 1 milj. K, bi dobili tedaj od zunaj vsega skupaj za sadje 5·2 milj. K na leto.

Detelja.

Z deteljo je bilo posejanih povprečno 39.700 ha, na katerih se je poželo tekom desetletja od 1903. do 1912. povprečno 1,450.000 q, torej na vsakem hektarju 36·5 q. Na Slovenskem, posebno na Koroškem obrodila detelja jako dobro. Tudi deteljno seme uspeva pri nas dobro; povprečno se je pridelalo v celi Avstriji 1·9 q na hektarju, na Slovenskem pa 2·5 q; celotni letni pridelek je znašal pri nas povprečno 3.800 q.

Detelja se porabi sveža že poleti ali pa posušena po zimi. Za izvoz ne pride v poštev: pač pa pridelamo več deteljnega semena, kakor ga rabimo. Ako bi to rastlino bolj kultivirali, bi se izvoz še izdatno dvignil. Posebno na Koroškem uspevata jako dobro detelja ter deteljno seme.

Ostali poljski pridelki.

Med ostalimi pridelki naj navedem:

	obdelana zemlja v ha	letni pridelek v q	
		na 1 ha	celoten
ajda	63.000	5'4	343.000
proso	8 000	10'5	84.000
lan in konoplja	1.000	9' –	9.000
slama	–	–	6,000.000

Ajda se rabi v isto svrhu kakor krušno žito; ker smo pridelali letno 343.000 q, se zmanjša primanjkljaj krušnega žita okroglo na 860.000 q. Proso obrodi na Slovenskem razmeroma dobro: 10'5 q na 1 hektarju, med tem ko v celi Avstriji samo 8'9 q. Nekoliko slabše obrodita lan in konoplja, namreč samo 9 q na 1 ha, v celi Avstriji pa 11'6 q. Nekaj manj kakor eno tretjino pridelka, to je 2500 q smo izvažali. Končno smo poželi letno 6,000.000 q slame in sicer pšenične in ržene, ječmenove ter ovsene. Poraba in izvoz slame sta vpoštevana pod senom.

Seno.

Alpski značaj naših dežel pospešuje plodovitost pašnikov ter senožet. Na prostranih planinah in travnikih uspeva krma vsake vrste in sicer:

	površina travnikov in planin v ha	letni pridelek v 1000 q	povprečen pridelek na 1 ha (v q)
Kranjsko	185.373	4.931	26'6
slov. Koroško	40.000	1.404	35'1
slov. Štajersko	86 147	2.550	29'6
skupaj	311.520	8.885	28'5

Korotan je najplodovitejši. Sploh glede vseh pridelkov, ki pridejo v poštev za krmo, prvači ta dežela. Vsega skupaj smo pridelali v Slovenski deželi na travnikih in planinah 8,885.000 q sena, povprečno na 1 ha na 28'5 q. Tu ni všteto seno oziroma trava, ki jo popase živina na pašnikih.

Mnogo težje pa je vprašanje, koliko krme smo porabili doma. Predvsem je treba ugotoviti stanje naše domače živine.

Leta 1910. se je seštelo v Slovenski deželi 59.000 konj (zaokroženo na tisoč), 506.000 goveje živine, 66.000 ovac ter 19.000 koz.

Ako smo porabili povprečno na dan za vsakega konja 6 kg, za vsako glavo goveje živine 3'5 kg ter za ovce in koze po 1 kg na dan, smo pokrmili letno 8,048.790 q sena,

tako da nam je preostajalo za izvoz 736.210 q. Ako smo prodali metrski stot po 65 K, smo dobili letno okroglo 479 milj. K. Omenim, da se je izvozilo l. 1912. samo po južni železnici 175.000 q sena in slame. Med porabo ter izvozom sena je vpoštavana tudi slama.

Pripomniti je treba, da so tukaj določene dnevne kvote sena sicer premajhne, ako bi se redila živina celo leto samo s senom, treba pa je vpoštovati okolnost, da se živina ne redi celo leto v hlevu, ampak da je čez poletje do pozne jeseni na paši. Vrhu tega se krmi živina tudi z deteljo, potem z zeleno krmo ter z rezanico, peso itd.

Zelenjava.

Na Slovenskem obrodi zelenjava jako dobro. Do sedaj je bila ta kultura še precej zanemarjena. Ako bi se intenzivno pečali z obdelovanjem vrto, bi dosegli mnogo večje uspehe. Pred vojsko se je izvozilo samo po južni železnici 480 vagonov zelenjave v vrednosti 1 milj. K. Cenim, da je znašala vrednost našega celotnega eksporta letno 15 milj. K.

ŽIVINOREJA.

Zadnje zanesljivo štetje živine se je vršilo leta 1910. Med vojsko se je sicer vsako leto pregledovalo stanje živine; rezultat štetja pa je ostal več ali manj tajen.

Stanje živine l. 1910.

Leta 1910. se je seštelo v Slovenski deželi živine (zaokroženo na 1000):

	konj	govedi	koz	ovac	prešičev
Kranjsko	27.000	227.000	5.000	24.000	177.000
Koroško	9.000	64.000	7.000	34.000	57.000
Štajersko	23.000	215.000	7.000	8.000	310.000
skupaj	59.000	506.000	19.000	66.000	544.000

K tej razpredelnici naj pridenem le nekaj pripomb. Med konji niso vštete mule, ker jih je pri nas prav malo. L. 1910. je bilo v Slovenski deželi skupno 59.000 konj, to je 31 na vsakem km², v celi Avstriji pa jih je bilo povprečno 6 na 1 km².

Glede govedi je Štajerska najbolj bogata dežela. Na vsakem km² zemlje se je seštelo 361 glav, medtem ko na celem Slovenskem samo 267, skupaj pa 506.000 (v celi Avstriji 305 na 1 km²). Toliko bolj žalostne so razmere v Istri in Dalmaciji, posebno v zadnji deželi, kjer je prišlo pred vojsko komaj 81 glav goveje živine na 1 km². Razven tega je tam tudi kakovost živine jako slaba.

Tudi v prešičereji je Štajerska na prvem mestu. Na vsakem km² se je seštelo 52 prešičev, v celi Sloveniji pa skupaj 544.000 repov, to je 28 na vsakem km²; v celi Avstriji je bilo 21'4 repov, na 1 km². Korotan in Kranjska sta približno enako bogata kakor povprečno cela Avstrija. Naša sosedna dežela na jugu – Dalmacija – pa je jako revna, kajti ne doseže niti ene četrtine avstrijskega povprečnega števila.

Koz se je seštelo l. 1910. okroglo 19.000, ovac pa 66.000, to je 1 oziroma 3'5 na vsakem km². Toliko bolj bogati sta naši sosednji deželi na jugu, Istra in Dalmacija. V Istri je bilo 64.8 ovac ter v Dalmaciji 119'4 ovac in 29'6 koz na vsakem km².

Na splošno se lahko reče, da je bila l. 1910. živinoreja ter posebno prešičereja najbolj razvita na Štajerskem. Z Avstrijo smo se še precej ugodno kosali, toliko bolj pa smo zaostali za kraljevino Hrvatsko-Slavonijo, kakor je videti iz sledeče razpredelnice:

leta 1910. se je seštelo:				
	konj	govedi	ovac in koz	prešičev
na Slovenskem				
a) na 1 km ²	3'1	26'7	4'5	28
b) na 1000 prebivalcev	53	450	75	485
v kraljev. Hrvatski-Slavoniji				
a) na 1 km ²	18	56	50	60
b) na 1000 prebivalcev	135	430	370	460
v Avstriji				
a) na 1 km ²	6	30'5	12	21'4
b) na 1000 prebivalcev	65	325	130	230

Konjereja je bila pri nas v primeri s kraljevino in tudi z Avstrijo slabo razvita. Na vsakih 1000 prebivalcev je pripadlo komaj 53 konj, na Hrvatskem pa 135. V primeri s površino našega ozemlja pa je bilo na Hrvatskem skoro šestkrat več konj kakor na Slovenskem. Ravno tako prevladuje tudi Hrvatska glede ovac in koz; nič manj kakor 370 glav ima 1000 oseb, pri nas pa samo 75, v celi Avstriji 130. V prešičereji pa smo v primeri s prebivalstvom prekosili kraljevino; isto velja tudi glede goveje živine; v primeri s površino pa je Hrvatska dvakrat bogatejša, to se pravi, da v hrvatski vasi, ki ima isti areal kakor slovenska, je dvakrat več prešičev in goveje živine kakor pri nas.

Izvoz živine

Zadnja leta pred vojsko se je izvozilo iz Slovenske dežele in iz Hrvatske-Slavonije sledeče:

	izvoz iz	
	Slovenske dežele	Hrvatske-Slavonije
konji:		
a) število	–	19.000
b) vrednost v 1.000 K ...	–	9.000
goved:		
a) število	35.000	160.000
b) vrednost v 1000 K ...	10.500	40.000
ovce in koze:		
a) število	–	55.000
b) vrednost v 1000 K ...	–	1500
prešiči:		
a) število	75.000	250.000
b) vrednost v 1000 K ...	6.750	18.000

Slovenska dežela je sicer izvažala tudi konje po južni železnici – čez 1000 na leto – obratno pa jih je uvažala iz Hrvatske. Isto velja tudi glede prometa z ovcami in kozami. Kolikor je bilo možno dognati, smo izvažali 35.000 glav goveje živine v vrednosti 105 ter 75.000 prešičev za 675 milj. K na leto.

Po južni železnici je znašal l. 1912 naš saldo-eksport okroglo 50.000 prešičev. Ob tej progi (brez proge Maribor – Celovec) so bila sledeča eksportna središča: Maribor 10.860, Polčane 11.259, Št. Jur 9.110 ter Brežice 18.241, nadalje Ormož 10.980 prešičev. Za izvoz pa pridejo še druge pokrajine v poštev, kakor Savinjska dolina, Gorenjska in Dolenjska.

Izvoz mleka, masla in sira.

Z mlekom smo zalagali Trst, Reko, Opatijo, Celovec ter deloma tudi Gradec. Cenim, da je šlo iz naših krajev vsak dan 30.000 litrov mleka po povprečni ceni 20 v za liter tako, da smo dobili za mleko 219 milj. K na leto. Koliko sirovega masla smo pridelali in koliko uvozili ter izvozili, je težko dognati. Pred vojsko smo imeli okroglo 200.000 krav, ki so nam dajale približno en milijon litrov mleka na dan. Za 1 kg sirovega masla se porabi povprečno 15 litrov mleka. Ker pa nismo vse smetane podelali v maslo, cenim, da smo napravili dnevno povprečno 40.000 kg sirovega masla. Zalagali smo vsa mesta kakor z mlekom in vrhtega še eksportirali na Dunaj. Dobili smo gotovo par milijonov kron zanj. Natančnejših podatkov pa ni mogoče dobiti. Isto velja tudi za sir. Razlika je samo ta, da se pri nas razmeroma jako malo sira napravi ter da se sir še precej uvažja. Cenim, da smo ravno toliko sira importirali, kakor smo sirovega masla eksportirali.

Perutnina.

Koncem l. 1910. je bilo na Slovenskem okroglo 1,400.000 glav perutnine (kokoši, petelinov, rac, puranov, gosi itd.) Ker se je vršilo štetje ob koncu leta, se je ugotovilo manjše

število, kakor bi se v poletnem času; od spomladi do jeseni je bilo približno trikrat več perutnine, to je 42 milijona glav kakor po zimi. Dve tretjini, to je 28 milijona se porabita tekom enega leta, ostala tretjina (14 milj.) pa ostane za rejo. Ako se ceni vsak kos po 1 K, smo porabili in izvozili letno za 28 milj. K perutnine.

Pred vojsko smo imeli okroglo 12 milj. kokoši, gosij itd., ki so legle jajca. Ako je znesla vsaka po 90 jajc na leto, smo dobili 108 milj. komadov v vrednosti okroglih 648 milj. K (á 6 v). Po južni železnici, (brez proge Maribor Celovec) smo izvozili 24.000 q jajc; eksport iz cele Slovenske dežele cenim na 36.000 q to je okroglo 50 milj. komadov v vrednosti 3 milj. K. Posebno na Štajerskem je cvetel eksport jajc. Nastala so eksportna središča kakor na pr. Pragersko (19.000 q) ter Maribor (13.000 q, istočasno pa se je po južni železnici uvozilo v Maribor 11.000 q jajc).

Čebelarstvo itd.

L. 1914. smo imeli na Slovenskem 140.000 panjev, iz katerih se je pobralo povprečno po 7 kg medu ter po ½ kg voska v skupni vrednosti 12 milj. K. Približno ena petina, to je za 024 milj. K se je izvozila, ostalo pa smo doma konzumirali. Izvažali so se tudi panji oziroma matice posebno iz Gorenjskega na Nemško.

Druge živali, ki smo jih redili, kakor na pr. domači zajci, golobi itd. so nam donesle približno 2 milj. K na leto.

Divjačina sicer ne spada med živinorejo, vendar jo v tem odstavku navajam. Kolikor je bilo mogoče dognati, smo postrelili 17.000 srn, divjih koz in jelenov, 50.000 zajcev, 50.000 jerebic, 10.000 fazanov, 8.000 divjih rac, 6 000 kljunačev ter 25.000 druge divje perutnine kakor divjih petelinov, brinjevč itd. Skupna vrednost vse divjačine je znašala približno 1 milijon K.

Letno dopitanje živine.

Važno je vprašanje, koliko živine se je na leto dopitalo. Recimo da je bila koncem l. 1913. vsa živina vredna 500, koncem l. 1914. pa 550 milj. K. Ako smo tekom l. 1914. zaklali oziroma izvozili živine v vrednosti 100 milj. K, smo tekom l. 1914. dopitali živine za 150 milj. K. S to metodo naj se reši vprašanje o vrednosti živine, ki se letno dopita.

Glavno načelo o produkciji se glasi, da mora biti pridelek najmanj toliko vreden, kolikor znašajo vsi produktivni stroški.

Vrednost letnega dopitanja živine mora biti torej najmanj tako visoka, kolikor je vredna klaja in človeški trud, ki je bil potreben za oskrbovanje živine.

Na ta način se bo dognala vrednost dopitanja konj, goveje živine, ovac in koz. Vse to se krmi s senom, slamo ter z ovsom. Končno pridejo še v poštev detelja, otrobi itd.

V desetletju od 1904. do 1913 smo pridelali na Slovenskem 8,885.000 q sena v vrednosti 57.75 milj. K (á 65 K a q). Od tega je treba odšteti za izvoz 4.8 milj. K, tako da ostane za domačo vporabo 52.95 milj. K. To seno je porabila današnja živina.

Živina pa se poleti in deloma v jeseni pase na pašnikih. Treba je ugotoviti vrednost paše. Na Slovenskem imamo 244.046 ha pašnikov in sicer:

	površina pašnikov v ha	pridelek na 1 ha v q	celotni pridelek v q
Kranjska	155.823	18	2,804.914
Štajerska	64.233	20	1,284.660
Koroška	23 990	26	623.740
skupaj	244.046	19	4,713.314

Na pašnikih je popasla naša živina okroglo 4.7 milj. q sena v vrednosti 30.34 milj. K (á 6.5 K).

Kakor se je že v odstavku o poljedelstvu ugotovilo, so porabili konji približno 400.000 q ovs a v vrednosti 5'6 milj K.

Končno se krmi posebno po zimi rezana slama in sirčje, nadalje dobivajo posebno krave in teleta otrobi. Pred vojsko smo imeli okroglo 200.000 krav, za katere se je porabilo okroglo 730.000 q otrobov v vrednosti 7 milj. K. Ker se je tudi druga živina krmila z otrobmi smo porabili približno 9 milj. K. na leto. Slama, detelja in drugo, kar je porabila živina je bilo najmanj 35 milj. K. vredno.

Vrednost krme za živino to je za konje, govejo živino, ovce in koze je znašala tedaj skupno okroglo 133 milj. K na leto.

V to svoto niso všteti stroški za steljo in hleve ter končno človeški trud za oskrbovanje. Vrednost človeškega truda se ceni na približno $\frac{1}{5}$ vrednosti krme in drugih potrebščin, torej okroglo 27 milj. K, tako da bi produktivni stroški za konje, govejo živino, ovce in koze dosegli okroglih 160 milj. K na leto. Za živino smo rabili steljo, nasprotno pa smo dobivali gnoj, tako, da sta se ti dve postojanki kompenzirali.

Produktivni stroški so navadno nižji nego tržila cena. Da se ugotovi tržna cena, je treba vrednost letnega dopitanja živine primerno povečati; producent hoče imeti dobiček. Recimo, da je naš kmet imel 10 % dobička pri živinoreji, torej skupno okroglo 16 milj. K.

Vrednost letnega dopitanja živine bi znašala tedaj 176 milj. K.

Napačno bi bilo, ako bi se ugotovila skupna vrednost zemljedelskih pridelkov na ta način, da bi se ta svota prištevala skupnemu donosu poljedelstva. Ena in ista gospodarska postavka bi prišla na dveh mestih do veljave, vsled česar bi bila aktivna stran bilance previsoka. Ako pridelal kmet za 1400 K sena, žita za 2000 K ter ako prodal enega vola za 600 K, ni mogoče reči, da znaša vrednost njegovega pridelka 4000 K. Kajti vol, za katerega je dobil 600 K, je porabil še precejšen del sena. Za to se mora napraviti primeren odbitek pri senu ali pa pri živini. Konečno je rabil ostalo seno za živino, ki mu je pomagala pri obdelovanju žita, tako da popolnoma izpade postavka glede sena. Končna vrednost kmetovega pridelka je tedaj sledeča: žito 1800 K in vol 600 K, skupaj 2400 K

in ne 4000 K. Seno je le prehodna postojanka, vsebovana je deloma v žitu, deloma pa v skupičku za vola.

Tudi v svoti 176 milj. K, ki se je zgoraj ugotovila, so vštete ravno tako nekatere postavke, ki so že drugje vpoštevane. Ta končna svota je identična z zneskom 4000 K, ki je naveden v zgornjem zgledu; dognati pa se mora ona številka, ki je istovetna z 2400 K.

Živine nismo redili le za to, da bi jo zaklali ali prodali, ampak smo imeli od nje različne druge dobrine in sicer mleko, maslo, sir, meso, kože, gnoj ter smo jo porabili končno kot vprežno moč. Vse te postavke, razven gnoja in vprežne moči, se niso še nikjer drugje vpoštevale, zato morajo priti v tem odstavku do veljave. Korist, katero imamo od živine kot vprežne moči, pa je že drugje vpoštevana in sicer v poljedelstvu, gozdarstvu, obrti, industriji itd. Ako bi analizirali vrednost pšenice po posameznih produktivnih faktorjih, bi videli, da tvori vprežna moč živine še precejšen odstotek celotne vrednosti. Da smo pridelali pšenico je bilo treba gnojiti, orati (z živino) itd. Na Slovenskem smo imeli pred vojsko 59.000 konj, 140.000 volov in juncev in 210.000 krav. Od teh se je vpregalo povprečno 45.000 konj, 80.000 volov in 15.000 krav. Vrednost sena, druge klaje in človeškega truda, ki je bil potreben za vprežno živino, je treba odšteti od skupne svote (176 milj. K), ker ta vrednost je že všteta med poljedelstvom v pšenici, rži, ječmenu, itd. Lahko se reče, da porabi živina eno petino klaje kot vprežna živina, iz ostalih 4 petin pa dobivamo seno, mleko kože itd. Tudi eno: petino človeškega truda je treba na ta račun odšteti. Namesto 176 smemo navesti med živinorejo samo 140 milj. K, kajti ostalih 36 milj. K smo že vpoštevati pri poljedelstvu.

Letno dopitanje prešičev se izračuni na mnogo bolj enostaven način, Prešiče navadno redimo povprečno po 1 leto. Koncem l. 1910. se je seštelo na Slovenskem 544.000 repov. Približno ravno toliko smo jih zaklali, ali pa prodali izven dežele. Ako je tehtal vsak prešič 75 kg in ako je bila povprečna cena pred vojsko 130 K za q, je veljal vsak prešič 98'50 K, celotna vrednost naše prešičjereje pa je znašala okroglih 54 milj. K.

Bilanca živinoreje.

Letna bilanca naše živinoreje je bila pred vojsko povprečno sledeča:

(v milijonih kron)

	domača produkcija oz. dopitanje	uvoz	izvoz	domača poraba
konji, goveja živina, ovce in kože	140	—	10'5	129'5
prešiči	54	—	6'75	47'25
perutnina	9'28	—	3	6'28
čebelarstvo itd.	4'2	—	0'24	3'96
skupaj	207'48	—	20'49	186'99

Vrednost letnega dopitanja je znašala tedaj 207'48 milj. K. Kakor je že zgoraj omenjeno, je bilo letno dopitanje domače živine (konj, goveje živine, ovac in koz) 176 milj. K vredno in ne samo 140, kakor je v tej razpredelnici navedeno; ostalih 36 milj. K pa ni mogoče tu vpoštovati. Glede uvoza bi bilo omeniti, da smo sicer uvažali in sicer konje iz Hrvaške in plemenito živino iz Švice; obratno pa smo konje tudi izvažali. Nadalje smo eksportirali prekajeno meso, posebno kranjske klobase. Ta izvoz se ni vpošteval, ampak smatram, da se kompenzira z uvozom konj ter plemenske živine. Zunanja trgovina z živino je bila pred vojsko povprečno za 20'49 milj. K aktivna. Doma pa smo porabili za 186'99 milj. K živinorejskih pridelkov.

GOZDARSTVO.

Gozd bi moral biti za nas istega pomena, kakor je na Norveškem in Švedskem. Naša domovina meri 18,667 km², od tega pripade skoro polovica in sicer 8.361 km² na gozd. Važen predmet našega izvoza je les. Do sedaj se je posvečala gozdu, izvzemši na Krasu, majhna pozornost. Naša država pa se bo morala zavedati velikega pomena, ki ga ima gozd ne le za zemljedelstvo, ampak za cel narod sploh.

Gozdni prirastek.

Iz spodnje razpredelnice se vidi letni prirastek gozda ter vrednost drv in lesa, ki vsako leto priraste:

	drva	les	skupaj
letni prirastek: na 1 ha v m ³ ...			2'88
letni prirastek: celoten v m ³ ...	1,085.244	1,328.872	2,414.116
cena v gozdu: za 1 m ³ v K ...	(3'8) 4'9	14'3	10
cena v gozdu: skupna v K ...	5,317.695	10,002.870	24,320.565
tržna cena: za 1 m ³ v K ...	(7'8) 10	20'6	15'8
tržna cena: skupno v K ...	10,852.440	27,434.763	38,287.203

V tej razpredelnici se razlikuje les od drv. Drva so les za kurjavo, med tem ko spada med les stavbinski in drugače vporabljen les. Na Slovenskem je prirastlo povprečno na 1 hektarju gozda 2'8 m³ lesa (vštevši drva). Pod m³ se ne razumeva kubični meter prostornine, ampak kubični meter telesnine. Kakor je razvidno iz razpredelnice na strani 66

imamo najboljši gozd na Štajerskem, kjer prirastejo 3'2 m³ lesa, potem sledi Koroška s 3 m³, Kranjska z 2'7 m³ lesa in povprečno na celem Slovenskem 2'88m³. Ker imamo 836.061 ha gozda, priraste na leto povprečno 2,414.116 m³ lesa (telesnine). Glede prirastka v posameznih pokrajinah glej razpredelnico na strani 129.

Več kakor polovico prirastka odpade na vporabni les, namreč 1,328.872 m³ in 45 odstotkov to je celotno 1,085.244 m³ na drva. Kako se porazdelijo drva in les na posamezne pokrajine je razvidno na strani 129.

Vrednost lesa in drv.

Okoli l. 1910. je stal 1 m³ lesa (za v porabo) 143 K. Ta cena je veljala za posekan in očiščen les v gozdu. Ako se je pa spravil les iz gozda do najbližjega trga, so nastali transportni stroški za nekaj več kakor 6 K, tako da je narasla povprečna tržna cena na 20'6 K za m³. To je bila povprečna tržna cena za les na Slovenskem okoli l. 1910. V zadnjem času pred vojsko, posebno pa med vojsko, je cena neizmerno poskočila. Ker je v gozdu na Slovenskem prirastlo 1,328.872 m³ vporabnega lesa, je znašala njegova tržna cena 19,002.870 K.

Drva se ne merijo v trgovini po m³ telesnine, ampak po m³ prostornine. 1 m³ posekanih in očiščenih drv v gozdu je stal pred vojsko 3'8 K, ali pa, ako se preračuni na m³ telesnine 4'9 K. Transportni stroški do najbližjega trga so znašali povprečno 5 K, tako da je bila tržna cena okroglo 10 K za m³ telesnine, oziroma 7'8 K m³ prostornine. Ves gozdni prirastek drv se ceni na 5,317.695 K v gozdu, oziroma 10,852.540 K na trgu.

Vrednost celega prirastka je znašala tedaj 24,320.565 K v gozdu, oziroma 38,287.203 K na trgu.

Glede porazdelitve na posamezne pokrajine glej razpredelnico na strani 129.

Posest gozda.

Država in pod državno upravo stoječi fondi so imeli 33 895 ha gozda, cerkev 14.662 in fideikomisi 65.243 ha, ostalo pa občine, zadruge in privatniki.

Na Slovenskem nimamo sicer izrazitega veleposestva vendar je še vedno približno ena sedmina vsega gozda v rokah veleposestva, ki obsega več kakor 500 ha. V tej sedmini niso vpoštlevani gozdi, ki so last države ali drugih korporacij, ampak samo fideikomisov in drugih zasebnih veleposestnikov. V teh zadnjih dveh skupinah je 66 veleposestnikov, ki imajo skupno 193.567 ha gozda ter povprečno vsak posamezen 2932 ha.

Glede vrste drevja bi bilo omeniti, da prevladujeta smreka in jelka. Približno 400.000 ha je obraščenih pretežno s smreko in jelko in okroglo 130.000 ha pretežno z bukvo, ostali gozd pa je deloma igličast, deloma listnat.

Natančni podatki o vsem tem so navedeni v razpredelnici na strani 129.

Podatki o vporabi in izvozu lesa, o žagah, o drugih lesnih industrijah, o podelanju lesa ter o drugih dobrinah, ki smo jih dobivali iz gozda, kakor na pr. gobe, maline itd. sledijo v oddelku o industrijah, obrti in trgovini.

STATISTIČNI PREGLED O GOZDU.

(Povzeto iz statističnega letnika. c. kr. poljedelskega ministerstva za l. 1910.)

	Kranjsko	Štajersko	Koroško	skupaj
celotna površina	441.967	255.480	138.634	836.081
državni ali pod državno upravo stoječi gozdi (ha)	28.895	-	5.000	33.895
cerkveni gozdi (ha)	2.895	9.767	2.000	14.662
fideikomisni gozdi (ha)	45.823	10.420	9.000	65.243
zasebna (vštevši fideik.) gozdna posest, ki obsega 500 ali več ha: število posestnih slučajev	28	23	15	66
obseg gozda (ha)	71.387	30.180	32.000	133.567
glavne drevesne skupine: 1. igličast gozd (ha)	137.437	109.098	105.200	351.735
2. listnat gozd (ha)	168.095	84.761	3.200	256.056
3. mešan (igličast in listnat) (ha)	136.435	61.621	30.234	228.290
letni prirastek na 1 ha (m ³) .. skupno (m ³) ..	27 1,180.771	32 817.441	30 415.902	288 2,414.116
od letnega prirastka odpade na:				(1,085.244 m ³)
a) drva	51%	42%	36%	45%
b) les (v % celega prirastka)	49%	58%	64%	(1,328.872 m ³) 55%
l. 1910 se je posekalo:				
a) trdih drv (m ³)	564.550	246.500	47.000	858.050
b) mehkih drv (m ³)	112.730	185.400	185.000	483.130
a) trdega lesa (m ³)	119.950	11.000	1.000	131.950
b) mehkega lesa (m ³)	458.200	271.200	240.000	969.400
Cene drv in lesa l. 1910.				
A: Cene drv in lesa v gozdu:				
1. drva:				
a) trda pro m ³ v K	40	50	32	42
b) meha pro m ³ v K	28	38	25	29
2. les:				
a) listnat pro m ³ v K	120	105	180	120
b) igličast pro m ³ v K	155	133	140	146
B: Tržne cene				
1. drva:				
a) trda pro m ³ v K	85	90	85	86
b) mehka pro m ³ v K	65	65	55	61
2. les:				
a) listnat pro m ³ v K	195	200	220	196
b) igličast pro m ³ v K	220	190	200	206

IZPREMEMBE MED VOJSKO IN REFORME PO VOJSKI.

Zemljedelska bilanca.

Kakor je že v narodno gospodarskem programu ugotovljeno je znašala pred vojno letna domača produkcija poljedelstva in živinoreje 433 milijonov kron. Razmerje z domačo porabo je sledeče:

	domača produkcija	uvoz	izvoz	domača poraba
	vrednost v milj. K			
poljedelstvo	226	22	16	232
živinoreja	207	–	20	187
skupaj	433	22	36	419

K zemljedelstvu spada tudi gozdarstvo, ki se vpošteva v odstavku o drvih, oglju in lesu.

Glasom gornje razpredelnice smo porabili letno za 419 milj. K poljedelskih in živinorejskih pridelkov. To število je treba predvsem popraviti, kajti pod živinorejo so vpoštevane nekatere postavke, ki so vsebovane že v poljedelstvu, in sicer seno, oves, otrobi, zelena krma in slama; razven tega so dvakrat všteti oni poljedelski pridelki, s katerimi so se krmili prešiči. Vse to je bilo vredno (po cenah pred vojsko) 119 milj. K. To svoto je treba odšteti od domače produkcije in porabe. Popravljen bilanca poljedelstva in živinoreje se glasi torej sledeče:

domača produkcija (433–119) .. 314 milj. K
 uvoz 22 „ „
 izvoz 36 „ „
 domača poraba (419–119) 300 „ „

Čista produkcija je bila 314 in poraba 300 milj. K vredna. Uvoz in izvoz sta ostala neizpremenjena; znašala sta 22 oziroma 36 milj. K. Zemljedelska bilanca brez gozdarstva je bila pred vojsko za 14 milj. K aktivna.

Kakor je že omenjeno, smo sicer uvažali živino; ker je bil uvoz neznaten, se je upošteval samo saldo-izvoz.

Celotna domača produkcija znaša 533 milj. K (glej str. 16), na zemljedelstvo pa pride 314 milj. K, to je 58 odstotkov. Iz te gospodarske stroke smo črpali več kakor polovico vseh dohodkov; od njenega prospevanja je bilo odvisno blagostanje nadpolovičnega dela našega naroda: To dejstvo nam mora biti merodajno za naš gospodarski program.

Tekom vojske je zemljedelska produkcija padla. Njive so ekstenzivno obdelane, malo gnojene, pridelki so slabo shranjeni. Za koliko je padla produktivnost poljedelstva tekom vojne je težko dognati. Za naš bodoči program pa ni ta okolnost velike važnosti, ker se bo mogla dvigniti plodovitost polja kmalu po vojski.

Stanje živine v četrtem letu vojske.

Težje pa bo nadomestiti velike izgube naše živinoreje. Značilno je, da prva tri leta vojske ni padlo število glav, izvzemši konj, pač pa se je kvaliteta poslabšala. Voli, pitani in vprežni, so bili decimirani, ostala so teleta, junci, junice in krave. V četrtem letu vojske pa je nastopil velik preobrat. Začelo je tudi število rapidno padati, seveda je istočasno tudi kvaliteta popuščala

Razmerje med posameznimi skupinami je bilo l. 1910. in sredi l. 1918 sledeče:

	skupno število zaokroženo na 1000		v primeri z l. 1910. je padlo število na ...%	gospodarska vrednost je padla na ...%
	koncem l. 1910.	sredi l. 1918.		
konji	59.000	31.000	52	40
teleta po 1 letu	97.000	96.000	99	} 65
junci in junice do 3 let in biki	143.000	138.000	96	
voli nad 3 leta stari	56.000	30.000	53	35
krave	210.000	178.000	84	65
prešiči	544.000	270.000	49	40

Najbolj občutno so prizadeti konji, njih število je padlo skoro na polovico, njih vprežna moč pa še mnogo bolj. Gospodarska vrednost konj se ni manjšala na 52 %, ampak najmanj na 40 %. Število telet, juncev, junic in bikov je ostalo skoro neizpremenjeno. Akoravno se je skušalo štediti z naraščanjem, vendar se je porabil ne-le dorastek, ampak tudi mal del osnovnega števila mlade živine. Samo ob sebi razumljivo je, da je kvaliteta tudi te skupine trpela. Slaba in bolj pičla krma je povzročila, da je postala povprečna teža posamezne glave manjša. Cenim, da je njih gospodarska vrednost padla na 65 % v primeri s stanjem pred vojsko.

Armada je konzumirala neizmerne množine mesa, posebno v začetku vojske so padale hekatombe volov. Pozneje se je bolj varčilo. Vkljub temu je število volov zdržema padalo, tako da se je znižalo do maja l. 1918. na okroglo 30.000, to je na 53 %, njih gospodarska vrednost pa se je zmanjšala na 35 %. Toliko bolj razveseljivo je dejstvo, da je padlo število krav le na 178.000, to je na 84 %. Njih gospodarska vrednost se ceni na 65 %.

Naravno je, da so one pokrajine najbolj trpele, ki so bile neposredno za fronto, oziroma po katerih so se bili krvavi boji. Najbolj prizadeti sta Koroška in Kranjska, najmanj Štajerska. Na Koroškem smo imeli lepo pasmo ter dobro rejeno živino, posebno močne težke konje.

Končno se je seštelo l. 1918. približno 270.000 prešičev, med tem ko jih je bilo pred 8 leti 544.000. Njih teža pa se ni zmanjšala samo na 49 %, ampak na 40 %.

Ostala domača živina, to je osli (mule), ovce in koze ne igrajo pri nas posebne vloge, zato niso posebej navedeni. Omeniti bi bilo, da se je število ovac in posebno koz v četrtem letu vojske povečalo. Pripeljali so jih iz Romunije.

Gospodarska vrednost živine.

Nekaj pripomb h gospodarski vrednosti. Gospodarska vrednost krave se n. pr. določi po vrednosti mleka in telet, katera dobimo od krave. Gospodarska vrednost je navadno nekoliko višja, kakor tržna cena; razlika je majhna.

Recimo, da je znašala pred vojsko povprečna gospodarska vrednost konja 420, teleta 80, junice oziroma junca 250, vola 380, krave 320 in prešiča 70 K. Vsa tu vpoštevana živina bi bila vredna pred vojsko približno 200 milj. K, l. 1918. pa samo 110 milj. (po ceni pred vojsko). Gospodarska vrednost domače živine je znašala torej koncem četrtega leta vojske samo 55 odstotkov vrednosti pred vojsko.

Z gospodarsko vrednostjo se dvigne in pade tudi letno dopitanje živine, katero smo cenili na 188 milj. K. Vrednost letnega dopitanja bi se torej zmanjšala na 55 odstotkov, to je na 103'4 milj. K. V razpredelnici o plačilni bilanci Slovenske dežele (str. 94), se je cenilo letno dopitanje živinoreje (tam se imenuje „domača produkcija“) na 207 milj. K; od te svote pride na konje, govejo živino in prešiče 188, na perutnino, čebelarstvo itd, 19 milj. K. Ako je ostala slednja postavka neizpremenjena, je bilo letno dopitanje živinoreje v četrtem letu vojske vredno 122'3 milj. K (103'4 +19). Ako se ne bo po vojski živinoreja zboljšala, bo vrednost domače produkcije tako nizka, da bo naše splošno gospodarstvo občutno prizadeto. Skrbeti bo treba, da se ta bilančna postavka zboljša ter da doseže vsaj ono visokost kakor pred vojsko.

Kakor stoje sedaj razmere, nam bo mogla edino Hrvatska pomagati. Ona bo zamašila široke vrzeli, ki jih je zadela vojska posebno konje- in prešičjereji. Ali ni tu začrtana gospodarska politika napačna? Se li nočemo združiti s Hrvatsko, ki je še mnogo bolj agrarna, kakor naša dežela? Ali ni nevarnosti, da nastane velika konkurenca med obema deželama? Ali ne bomo mi, ki dražje produciramo, v tem boju podlegli?

Relativna in absolutna produktivnost.

Da se more presoditi konkurenčna zmožnost dveh kmetovalcev, se ne sme gledati samo na relativne produktivne stroške, to je na stroške, ki so potrebni za produkcijo enega meterskega stota žita, ampak v prvi vrsti na absolutno produktivnost zemlje.

Hrvatska producira žito vsled ekstenzivnega obdelovanja relativno z manjšimi stroški. Vendar ne bo zveza z njo škodovala našemu kmetovalcu, ako dvignemo produktivnost naše zemlje. Vzemimo za primer hrvaškega kmeta, ki obdela 10 ha polja s pšenico ter pridelal 130 q; stroški znašajo skupno 1200 K; pro ha 120 K. Slovenski kmet pa bo

pridelal radi intenzivnega obdelovanja na 10 ha zemlje 150 q pšenice; stroški bodo znašali 1560 K, to je 156 K za vsak ha. Produktivni stroški 1 q pšenice bodo znašali pri nas 10⁷, na Hrvaškem pa samo 9² K. Ako se proda pšenica po 20 K., bo skupil hrvaški kmet 2600 K. naš pa 3000 K. Ker znašajo stroški na Hrvaškem 1200 K, ima hrvaški kmet 1400 K, naš pa 1440 K dobička. Kljub temu, da so na Slovenskem produktivni stroški relativno, to je za vsak q, večji, vendar je naše polje bolj dobičkanosno. Naš kmet bo torej uspešno konkuriral s hrvaškim.

Uvoz iz Hrvatske.

Nele za gospodarstvo sploh, ampak tudi za poljedelstvo, bi bila tesna gospodarska združitev s Hrvatsko in Slavonijo blagodejna. Taka zveza bi posredno in neposredno dvignila produktivnost naše zemlje. Posebno v začetku po vojski bomo rabili vprežno živino; konji so iz naše dežele skoraj izginili. Sicer je tudi Hrvatska hudo trpela vsled vojne, vendar ima razmeroma še vedno mnogo več živine kakor mi. Nekaj deset tisoč konj in druge vprežne živine nam bo lahko odstopila.

Prehodna doba bo za poznejši gospodarski razvoj velikega pomena. Prva leta po vojski bomo morali uvažati živež, sirovine in druge pripomočke za intenzivno obdelovanje zemlje. Vse to nam lahko da Hrvatska. Zadnja leta pred vojsko je kraljevina izvažala sledeče zemljedelske pridelke: čez 2 milj. q žita, za 5 milj. K jajc, za 2 ½ milj K perutnine, 160.000 glav goveje živine, 19.000 konj, 55.000 ovac in koz, 250.000 prešičev, razven tega mleko, maslo, velike množine masti itd.

S hrvaško pomočjo bomo mogli napolniti svoje na pol izpraznjene hleve, od tam moramo dobiti krmo, posebno koruzo in živež za delavce.

Hrvaški upliv na reforme.

Hrvatska nas ne bo samo podpirala, ampak indirektno prisilila k agrarnim reformam. Naš kmet bo videl, da ne more konkurirati, ako ostane pri ekstenzivnem obdelovanju. Zgoraj navedeni zgled, v katerem ima slovenski kmet 40 K več dobička kakor hrvaški, bo veljal šele tedaj, ko bodo agrarne reforme vsaj deloma izvedene. Sedaj pa je razmerje sledeče: na 10 ha zemlje pridelal naš kmet 105 q pšenice v vrednosti 2100 K. Izdatki za obdelanje znašajo na vsak ha 120 K, skupaj 1200 K. Ako se pšenica proda po isti ceni kakor poprej, ima naš kmet 1000, hrvaški pa 1400 K dobička. Intenzivno obdelovanje polja bo torej neizogibno in z njim se dvigne produkcija.

Hrvaška konkurenca ne bo uplivala le na produktivnost, ampak tudi na kvaliteto pridelkov. Naš kmet bo kmalu izprevidel, da se pridelajo na hrvaškem, n. pr. žito, koruza, češplje itd. v velikih množinah, ki se tudi izvažajo. Naša zemlja ni prikladna za produkcijo v velikih masah, ampak za intenzivno obdelovanje, pri katerem se mora gledati na kakovost pridelkov.

Hrvatska izvažata med drugim tudi mleko, maslo in jajca. Te produkte izvažamo tudi mi. Ali ne bo naš kmet občutil konkurence, ko so ti produkti na Hrvaškem

ceneji kakor pri nas. Za pridelke imamo naravne odjemalce. Gradec in Trst bosta cel naš izvoz konzumirala. Mleko in maslo ne preneseta radi pokvarljivosti daljšega transporta, zato je naša dežela naravna zalagateljica teh dveh mest. Naša tradicionalna zveza s Trstom in Gradcem nas bo pri tem podpirala.

Ali ne bo Hrvatska onemogočila izvoza drugih zemljedelskih pridelkov, n. pr. klavne živine, prešičev, zelja, stročja in sadja? Ako se bomo ravnali po zgornjem pravilu, da moramo namreč skrbeti za produciranje kvalitetnega blaga, nas ne bo hrvaška konkurenca prav nič prikrajšala. Pred vojsko smo n. pr. izvažali na pol pitano živino na Češko, tamkaj se je opitala ter prodala na Dunaj kot prvovrstna klavna živina. V letovišču v Gradežu so vsi češki hoteli naročevali telečje meso samo na Češkem. Tega niso napravili mogoče iz lokalnega patriotizma, ampak radi tega ker niso dobili pri nas takega blaga, oziroma ker je bilo pri nas dražje.

Glede drugih konkurenčnih predmetov smo še na boljsem. Krajnske klobase so daleč na okoli znane. Zakaj bi izvažali žive ali zaklane prešiče; ali ni bolje, da prodajamo priznane in prvovrstne klobase?

Hrvatska in cene živil.

Politična ekonomija zadnjih let uči, da se konkurenca dveh agrarnih dežel ravna po drugačnih pravilih, kakor konkurenca med industrijskimi državami. Cene industrijskih pridelkov se določijo na svetovnem trgu po cenah one dežele, ki prodaja najcenejše, cene živil pa se ravnajo po oni deželi, ki producira najdražje, ako so njeni pridelki na svetovnem trgu neobhodno potrebni. Ogrska je svoje dni producirala cenejše kakor Avstrija. Kljub temu ni nastopil ogrski kmet kot konkurent proti avstrijskemu, ampak videli smo, da so bili poljedelski pridelki v Avstro-Ogrski le vsled zveze z Ogrsko tako dragi. Sicer nočemo, da bi bili pridelki, ki so vsakdanja hrana širokih mas, dragi, ampak ti predmeti morajo biti po ceni ter v dovoljnih množinah na razpolago.

Hrvatska bo podpirala našo industrijo.

Zveza s Hrvatsko bo še na drugi način podpirala naše zemljedelstvo. Hrvatska je industrijsko manj razvita, kakor naša dežela. Naša industrija je pozvana, da zalaga Hrvatsko z industrijskimi izdelki; industrializiranje naših pokrajin bo le v tej zvezi možno in plodonosno. Z industrializacijo se posredno in neposredno dvigne tudi zemljedelstvo. Kaj pomeni sladkorna industrija za poljedelstvo in živinorejo, nam more povedati Češka. Polje se mora intenzivno in s stroji obdelovati, z odpadki in melaso se lahko pitajo cele črede prvovrstne klavne živine. Na sličen način pospešujejo zemljedelstvo tudi pivovarne. Industrična dežela nudi stotero prilik za intenzivno izrabi zemlje. Industrijsko delavstvo rabi zelenjavo in drugo vrtnarstvo. Naš kmet bo imel priliko, da spravi vse pridelke v denar.

Nikakor pa ne smemo pričakovati, da nas bo že združitev v Jugoslaviji rešila vseh gospodarskih neprilik, da bomo že iz te zveze črpali toliko sokov, da se popolnoma

restavriramo. Združitev z drugimi jugoslovanskimi deželami bo le temelj, na kateri naj se zgradijo velike preosnove. Zemljedelstvo je najizdatnejši vir naših dohodkov, ki pa se morajo še zelo dvigniti. Tu moramo nastopiti z obširnimi reformami.

Zemljedelske kulture.

Radi boljšega razumevanja agrarnih reform, naj navedem porazdelitev naše zemlje na posamezne zemljedelske kulture. Iz spodnje razpredelnice se zrcali površina posameznih zemljedelskih kultur cele Slovenske zemlje, nadalje povprečna posest posamezne zemljedelske osebe in končno vrednost letnega pridelka. Ker obstoja zemljedelska rodbina povprečno iz 5'4 oseb, je treba spodaj navedeni obseg posamezne kulture s 5'4 množiti, da se dobi povprečni obseg posamezne kmetije.

Poljedelske kulture so v Slovenski deželi zastopane sledeče:

	njive, vinogradi, vrt v ha	travniki, planine, pašniki v ha	gozdi v ha	neobdačeno zemljišče (neproduktivno zemljišče, stavbišče itd.) v ha	skupaj v ha
Kranjska	164.808	341.196	441.967	47.418	995.389
Štajerska	163.269	150.380	255.480	25.496	594.625
Koroška	46.380	63.990	138.634	27.849	276.853
skupaj	374.457	555.566	836.081	100.763	1.866.867
posamezna zemljedelska oseba ima povprečno..ha	0.512	0.761	1.146	0.138	2.557
vrednost povprečnega pridelka enega hektarja v K	337		45	—	

Na Slovenskem ima tedaj vsak zemljedelec ali bolje rečeno vsaka oseba, ki pripada k zemljedelstvu, povprečno 2'557 ha zemlje, to je njiv, vinogradov, vrtov, travnikov, planin, pašnikov, gozdov in neobdačenega zemljišča. Povprečni obseg posamezne kmetije bi znašal torej okroglo 14 ha zemlje. Nekaj manj kakor polovica te zemlje je poraščena z gozdom; vsaka oseba ima namreč povprečno 1'146 ha gozda ali pa vsaka kmetija nekaj čez 6 ha. Nekaj čez 1/2 posestva obsegajo travniki, pašniki ter planine. Na posameznega poljedelca pride 0'761 ha, oziroma na vsako kmetijo 4'1 ha travnikov, pašnikov in planin. Nekaj manj kakor 3 ha njiv, vinogradov in vrtov ima vsaka kmetija, oziroma 0'512 ha posamezna oseba.

Ako primerjamo naše razmere z dalmatinskimi, ima naš kmet približno dvakrat več zemlje kakor dalmatinski. Obseg češke kmetije je nekoliko manjši. Na Češkem ima vsaka oseba, ki pripada k zemljedelstvu, povprečno samo 2'145 ha, oziroma vsaka kmetija povprečno 12 ha. Vendar je češki kmet mnogo na boljšem kakor slovenski. Ne

glede na to, da je njegova zemlja bolj rodovitna ter da se mnogo bolj intenzivno obdeluje, je vrhtega na Češkem sestava kultur mnogo ugodnejša kakor pri nas. Tam obstoja posamezna kmetija iz več kakor polovice njiv in vrtov, med tem ko obsega gozd komaj eno tretjino, ter končno travniki in planine komaj nekaj več kakor eno desetino.

Kljub temu, da je na Češkem veliko bolj razširjeno veleposestvo kakor pri nas, je vendar naš kmet gospodarski mnogo šibkejši. Naš kmet ima povprečno več sveta kakor češki; torej mora biti vzrok slaše gospodarske situacije, kje drugije in v obsegu zemlje. En vzrok je že naveden, namreč da obsoja slovenska kmetija skoraj do polovice iz gozda, na Češkem pa samo iz ene tretjine. Gozd je razmeroma manj plodovit kakor njiva ali pa travnik.

Povprečna kmetija po nacionaliziranju posestva.

Kljub tej neugodni porazdelitvi kultur bi bil naš kmet bolje situiran, ako bi bila zemlja tako razdeljena, da bi užival izključno on nje dobrine. Vemo pa, da je velik del naše zemlje, posebno gozdov v tujih rokah. V programu se je postavila zahteva, da se mora zemlja nacionalizirati, to je da se mora oni svet, ki pripada vsled zgodovinske zavisnosti še vedno tujcem, razdeliti med naše kmete. Ako bi naš kmet imel toliko sveta, kolikor mu ga je narava odmerila, to je povprečno 14 ha, bi brezdvomno dobro izhajal.

Ena med prvimi nalogami našega reformnega dela bo nacionaliziranje posestev. Na ta način ustvarimo podlago, da bo posedoval pretežen del kmetij 10 do 15 ha zemlje, to je oni obseg, ki zadostuje, da preživi pri intenzivnem obdelovanju srednje kmečko rodbino. Povprečna kmetija v obsegu 14 ha bi obstojala iz 7 ha njiv, vinogradov, travnikov, planin in pašnikov, iz 6'2 ha gozda in 0'8 ha neobdačenega zemljišča. Ako bo ostala produktivnost zemlje ista kakor pred vojsko, bo letni dohodek povprečne kmetije sledeči:

1. njive, travniki itd. po 337 K na ha, skupno 2359 K
2. gozd po 45 K na ha, skupno279 K

Letni dohodek kmetije, obstoječe iz 5'4 osebe bo znašal torej 2638 K ali pa vsake zemljedelske osebe 488 K (po cenah pred vojsko).

Nikakor pa se ne bomo smeli zadovoljiti z nacionaliziranjem zemlje. Ta nam bo ustvarila le podlago za uspešno agrarno reformo, nikakor pa je ne bo izčrpala. Še-le od tu naprej se bo pričelo pravo delo.

Po razgovoru z raznimi veščaki, ki poznajo naše kraje, podam nekaj misli o agrarni reformi, ki naj se izvede.

Pridelek zemlje in narod.

Med vojsko so nastale nove ideje o lastnini zemljedelskih pridelkov. Država je kratkoma dekretila, da je ves pridelek last države; kmetu je prepustila le toliko,

kolikor je nujno rabil. Ostalo je moral vse izročiti javni upravi po cenah, ki jih je vlada določila. Kmetovalec ni bil faktično nič drugega kakor upravitelj svoje zemlje. Vsled teh naredb je nastalo med kmečkim prebivalstvom neko čustvo skupnosti; kmet čuti sedaj, da nima izključno le on pravice do svojega pridelka. To čustvo je treba izrabiti, ga poglobiti in razširiti.

Med vojsko je kmet prosto obdeloval svojo zemljo, pridelek pa je moral izročiti. Po vojski bo treba ravno nasprotno doseči: Kmet ostane izključni lastnik svojih pridelkov, narod pa bo zahteval od njega, da obdeluje zemljo kar najbolje, tako da obrodi kar največ sadu.

Narod ima naravno pravico zahtevati, da se obdeluje zemlja na najracionalnejši način. Sledeči vzgled dokazuje to pravico. Vzemimo si vas s 500 prebivalci. Vse polje spada deseterim veleposestnikom, ki ga obdelujejo s pomočjo sovaščanov ter jim plačajo zaslužek s pridelki, tako da izhaja cela vas. Čez nekaj časa pa prepovejo veleposestniki obdelovati zemljo. Polje ne rodi ničesar in vsi sovaščani ostanejo brez kruha ter se morajo izseliti. Ako bi se to zgodilo v celi deželi, bi moral pretežen del naroda zapustiti domovino. Ali ne bi bila v tem slučaju vlada primorana, da zapove in prisili veleposestnike, da se zemlja obdeluje?

Naveden slučaj je nekoliko drastičen, vendar značilen. Naše polje rodi, ne sicer vsled neobdelovanja, ampak radi slabega obdelovanja le 9 q krušnega žita na 1 ha. Raditega se je moralo čez 100.000 pridnih fantov in deklet izseliti iz domovine. Naša zemlja bi rodila lahko 15 q, ako bi se racionalno obdelovala, in izseljevanje bi postalo nepotrebno. Ali ni narod opravičen zahtevati, da se polje tako obdeluje, da bo kar največ obrodilo, da se ne bodo morali izseljevati otroci našega naroda? Zdi se mi, da z vso pravico. Ta zavest, zavest, da je dolžnost vsakega poljedelca, da dobi iz zemlje kar največ dobrin, mora prepojiti ne le kmečko ljudstvo, ampak cel narod. To zavest je treba vzbujati, jo razširjati, poglobljati ter jo označiti kot človeško in državno dolžnost.

Poljedelec bo moral obdelovati polje po strokovnjaških navodilih. Narod mora imeti pravico, da predpiše kmetu način obdelovanja. Vse to bo hasnilo v prvi vrsti kmetu in šele posredno narodu. Ta pravica naroda ima samo ta smoter, da povzdigne produktivnost zemlje. Da doseže narod ta smoter, se morajo izvršiti tri naloge:

1. ugotoviti produktivna svojstva posameznih pokrajin našega ozemlja,
2. pripraviti potrebna semena, gnojila, orodje in druge potrebščine,
3. podučevati kmeta o umnem kmetijstvu.

Te tri naloge so izvrševale že dosedaj zadruga, kmetijske šole ter druge slične institucije. Njih delokrog pa je bil preozek ter je imel več ali manj le akademičen značaj.

Ugotovile so, da bi bilo tako ali tako obdelovanje uspešneje, niso pa mogle prisiliti kmetov, da bi se ravnal po predpisih. Naša zemljedelska uprava mora postati organična, to je, mora imeti sredstva, da se bodo izvrševali strokovnjaški predpisi. Državni in družabni interes na uspevanju zemljedelstva mora biti tudi potom zakonodaje dokumentiran.

Zadruga.

Podlaga in temelj zemljedelske organizacije bi bile zadruge. Tako kakor obstoja politična država iz samostojnih občin, tako naj bi naša zemljedelska uprava slonela na zadrugah. Zemljedelska uprava bo občevala z zadrugami, te bodo posredovateljice med posameznim poljedelcem in državo. Vsak zemljedelec bo moral biti član zadruge. Vsi, ki obdelujejo zemljo ali se pečajo z živinorejo na enem zaokroženem ozemlju, morajo biti člani pristojne zadruge. Ni treba, da bi se ozemlje zadruge vjemalo s politično občino; pri določitvi mej bi bili merodajni gospodarski, posebno prevaževalni oziri.

Najvažnejše naloge zadruge bodo sledeče:

1. objavljati poduke in ukrepe zemljedelske uprave ter nadzorovati, da se bodo člani ravnali po predpisih,
2. prevzemati blago od zemljedelske uprave za svoje člane ter opravljati denarne posle,
3. oskrbovati stroje, ki so za skupno vporabo.

Tudi te naloge, ki naj jih izvršuje zadruge, niso v bistvu nove; agrarna reforma pa zahteva, da bodo vsi kmetovalci obdelovali zemljo tako, kakor jo sedaj izobražen in umen kmetovalec. Nova je samo oblika. Vsak kmetovalec bo moral biti član pristojne zadruge, bo moral racionalno in intenzivno obdelovati zemljo ter intenzivno izkoriščati živinorejo.

Na Slovenskem smo imeli l. 1915 približno 1000 zadrug, od teh je bilo okroglo 900 poljedelskih s približno 140.000 člani. Člani zadrug niso sicer samo zemljedelci, ampak tudi rokodelci, vendar jih je razmeroma malo. Ker je na Slovenskem približno 150.000 kmečkih rodbin, se lahko reče, da je že sedaj devet desetih zemljedelcev včlanjenih v zadrugah. To dejstvo nam bo agrarno reformo jako olajšalo. Podlaga, na kateri naj zida zemljedelska uprava svojo veliko stavbo, je že ustvarjena. Zadruge imajo po svojih pravilih isti namen kakor zemljedelska uprava, manjkajo jim samo sredstva. Dežela se mora za izvedbo agrarne reforme poslužiti že obstoječih zadrug. Zadruge morajo postati organ zemljedelske uprave.

Obstoječe zadruge se lahko reformirajo, da bodo mogle sodelovati. Zadrugiški zakon bo treba v nekaterih točkah prilagoditi novemu delokrogu. Zadruge bo imela dva delokroga in sicer dosedanji, ki naj se imenuje lasten in drugič oni, ki ji ga odkaže

zemljedelska uprava, to je prenešen delokrog. Lastni delokrog ostane skoro docela neizpremenjen, samo oni posli, ki se bodo uvrstili v prenešen delokrog se morajo izločiti iz prvega.

V prenešen delokrog zadruge spadajo tri zgoraj navedene naloge.

Zadruga bo torej izvrševalni organ deželne uprave. Ona bo pripravila sredstva za nakup potrebnega blaga, semena, gnojil, orodja itd.

Pokrajinski uradi.

Neposredno nadzorstvo nad zadrugo oziroma nad njenim prenešenim delokrogom bodo imeli pokrajinski uradi. Voditelj takega urada mora biti akademično izobražen agronom. Pokrajinski urad bo obsegal približno teritorij sedanjega okrajnega glavarstva. V nadzorstvo posameznega pokrajinskega urada bo spadalo povprečno 50 zadrug; vsega skupaj bo torej kakih 20 pokrajinskih uradov. Med tem ko je zadruga izvrševalni organ, bo slednji proučeval zemljedelske razmere svojega okraja, stavil predloge glede obdelovanja zemlje ter poučeval zemljedelca. Ta urad bo znanstveni, izobraževalni in upravni organ zemljedelske uprave.

Na podlagi strokovnega raziskovanja bo stavil predloge v sledečih vprašanjih:

1. o najmanjši množini gnojil, ki naj se porabi za posamezno kulturo,
2. o načinu obdelovanja zemlje in oskrbovanja živine,
3. kateri sadovi naj se pospešujejo in kateri naj se radi prenizke rentabilnosti opuste.

Zemljedelska uprava bo dobila od vseh pokrajinskih uradov vsakoletno taka poročila; na njih podlagi se napravi zemljedelski načrt, ki bo predložen zakonodavcu. Ako se potrdi, bo obvezan za vse zemljedelce. Kakor že omenjeno, ne bode ta načrt naložil kmetu bremen, ampak ga bo samo primoral posvečati večjo pozornost zemlji ter jo racionalno in intenzivno obdelovati.

Druga važna naloga pokrajinskih uradov bo izobraževanje kmetovalca. Nove metode obdelovanja bodo potom časopisja, strokovnih listov, brošur itd. poljudno tolmačili ter nazorno poučevali kmetovalce svojega okraja. Potovanje ter stik s kmetom bo njih važna naloga. Oni bodo izvedli izobraževalni del zemljedelske reforme.

Posledice reforme.

Naravno je, da se ne bodo pokazale posledice reforme kar čez noč. Kakor že omenjeno, bodo pretekla. mnoga leta, predno se upostavi naša živinoreja. Hitrejši uspehi dosežemo v poljedelstvu, ako se resno oprimumo agrarne reforme. Že v prvih 2 ali 3 letih se bodo pokazali sadovi, ki bodo postajali vedno obilnejši. Naše polje bi lahko dvakrat več rodilo in kmet bi imel manj truda kakor dosedaj. Vsa težka dela, kakor oranje, žetev in mlatitev bi opravljali stroji. Obdelovanje bi postalo razmeroma tudi ceneje.

Pri nas se seje žito z roko ter se porabi za vsak hektar 200 kg, s strojem pa samo 150 kg. Že pri setvi bi prihranili na leto najmanj 70.000 q žita. Sploh moramo obdelovanje zemlje reformirati tako, da bo tudi mali kmet obdeloval zemljo pod istimi pogoji in z istimi stroški kakor veleposestnik ter da bo deležen vseh prednostij, ki jih ima slednji. Zadruga, v kateri bodo združeni vsi kmeti, jim bo dala potrebna sredstva na razpolago. Prezgodaj bi bilo, ako bi že sedaj govorili o konkretnih uspehih; na vsak način pa nam mora agrarna reforma dvigniti produktivnost zemlje in z njo dohodke kmeta ter po socialnih načelih porazdeliti sadove našega polja. Strokovnjaki trdijo, da bomo mogli z radikalno agrarno reformo ne le nadomestiti veliko izgubo, ki jo trpimo na živinoreji vsled vojske, ampak da bomo dvignili vrednost zemljedelskih pridelkov vsaj za 80 milj. K na leto – vse to predno poteče prvo desetletje. Kasneje bodo dohodki vedno večji.

II. DEL.

B. INDUSTRIJA, OBRT IN TRGOVINA.POMEN INDUSTRIJE, OBRTI IN TRGOVINE V SVETOVNEM
GOSPODARSTVU.

Preden začnem popisovati položaj industrije, obrti in trgovine na Slovenskem, naj omenim s par besedami vlogo, ki jo igrajo ti činitelji v modernem gospodarstvu ter posebno politično-gospodarskem življenju.

Zlasti industrija se je v zadnjih dveh desetletjih nenavadno hitro razvijala ter postala končno tako važen faktor javnega življenja, da je bil med drugim tudi njen položaj eden izmed vzrokov svetovne vojske ter bo tudi odločilen pri sklepanju miru. Zgodovina zadnjih desetletij nas nadalje uči, da so se vsled industrializacije takorekoč preustrojile socialne razmere, da so nastopile nove socialne skupine, da se je ustvaril delavski stan kot politični činitelj ter da so istočasno izgubili svoj vpliv nekateri sloji, ki so prej veliko veljali v javnem življenju. Parlamenti so izpremenili približno od sedemdesetih let sem do danes svoje lice.

Sicer nimam namena slikati upliv industrije na svetovno-politični razvoj, vendar naj opozorim na nekatere važne posledice, ki jih ima industrija na zunanjo trgovsko politiko. Kajti pri natančnem opazovanju se vidi, da je bila industrija – ali pravzaprav oni činitelji, ki so predpogoj močne svetovne industrije – os, okoli katere se je sukal še precejšen del zunanje politike.

Boj za sirovine in trg.

Gospodarski boj zadnjih desetletij pred svetovno vojsko se je vršil v znamenju dveh stremljenj. Prvo: Države so si hotele zagotoviti sirovine in sicer industrijske in poljedelske. Anglija se je hotela polastiti sirovin svojih kolonij oziroma dežel, ki so ji politično in gospodarsko priklopljene: Avstralije, Kanade, Indije itd. Šla je nadalje preko svojih kolonij ter poskušala pridobiti zase zalagatelje v Združenih državah, v južni Ameriki, na Kitajskem itd. Isti smoter je zasledovala Nemčija. Ker ni imela dovolj železne rude,

oziroma ker je imela preslabo rudo, se je vsidrala v Pirenejih ter na Švedskem. Nastopila je tudi kot nevaren konkurent Anglije na žitnem trgu v Severni Ameriki in na Ruskem. Drugo: Države so si morale ustvariti primerno obširen trg za prodajo svojih industrijskih proizvodov. Nemčija in Anglija – naj ostanem pri teh dveh državah, ki sta takorekoč zastopnici novega proizvodnega reda – nista mogli najti na lastni zemlji dovolj odjemalcev za svoje industrijske produkte. Treba je bilo iskati trgov v tujini in ti so se mnogokrat našli le po hudih bojih. Značilno je bilo za te boje, da se ni bilo treba boriti z odjemalci, ki bi prevzemali blago trgu. Anglija in Nemčija sta bili, kakor znano, v neprestanem boju, kar se tiče pridobivanja odjemalcev. Ta boj se je tako poostril ter postal tako splošen, da ni bilo večjega svetovnega trga, kjer ne bi nastopila oba nasprotnika kot konkurenta. Rusija, Amerika, Kitajska, Japonska ter angleške kolonije so uživale vse ugodnosti onega, kupovalca, ki ima istočasno več ponudnikov. Ta boj je posegal tako daleč, da ni bila Nemčija varna pred Anglijo na lastnih tleh ter obratno. Zadnje leto pred svetovno vojsko (1913.) je Nemčija izvažala na Angleško blaga za 1438 milj. Mark ter obratno Anglija na Nemško za 876 milj. Vršil se je torej trdovraten boj v pridobivanju odjemalcev.

Treba se je vprašati, zakaj sta tekmovali na vse pretege ti dve državi – kakor tudi ostale, v katerih se je razvila industrija – v pridobivanju sirovin ter v okupiranju primerno obširnih trgov za svoje proizvode. To vprašanje je tembolj važno, ker je bilo to trgovinsko nasprotje eden glavnih vzrokov svetovne vojske. Zakaj so se pulile države za sirovine ter zakaj so hotele si prisvojiti kolikor možno velik krog odjemalcev za svoje industrijske produkte?

Proizvajalna metoda.

Da se more odgovoriti na to vprašanje, je treba pred vsem ugotoviti razliko med proizvodanjem sirovin na eni ter industrijskih produktov na drugi strani. Sirovine, posebno kovinske rude, premog itd., ki so bile središče svetovnega gospodarskega boja se proizvajajo v ogromnih množinah in sicer navadno neposredno s človeškimi rokami, tako da sodelujejo stroji razmeroma le malo. Tudi spretnost in iznajdljivost posameznega delavca ne igrata posebne vloge. Potrebna je večinoma samo moč mišičevja. Opaža se nadalje, da je vrednost produciranega blaga v primeri s svoto, ki se plača delavcem na mezdi, jako nizka. Na primer l. 1913 je izkopal na Štajerske 3290 delavcev železne rude za 163 milj. K torej vsak delavec je izkopal okroglo za 5000 K rude. Mnogo višja pa je vrednost proizvodov posameznega delavca tam, kjer se vporablja za proizvodanje tehnični pripomočki, kakor stroji itd. Na primer na Štajerskem je izlilo 1000 delavcev za 484 milj. K sirovega železa, torej vsak delavec za 48.000 K. Če bi nadalje zasledovali tehnični razvoj, bi videli, da se dvigne vrednost proizvodov posameznega delavca, čim številčnejših in dovršenejših tehničnih priprav se poslužuje.

Nadalje pride pri tehnično dovršenih in visoko stoječih proizvodjalnih metodah spretnost in iznajdljivost delavca do veljave. Tovarne delijo premije onim delavcem, ki izumijo kako izboljšanje stroja ali pa sploh metode proizvodjanja; večja podjetja plačujejo visoke svote inženirjem, ki nimajo drugega posla, kakor da delajo poizkuse ter da iščejo novih cenejših metod proizvodjanja. Koder je uvedena finejša tehnika in kjer igra mišična sila delavca podrejeno vlogo, se mora razvijati človeška iznajdljivost in spretnost. Radi tega pa je vrednost produkcije posameznega delavca mnogo večja kakor tam, kjer pride večinoma mišičnost v poštev.

Predstavljamo si dve deželi: v eni se proizvaja samo z rokami – koplje se ruda, premog, obdeluje se polje – v drugi pa se izdelujejo fini, tehnično dovršeni produkti, seveda s pomočjo strojev. V prvi deželi dobi delavec toliko, kolikor zasluži s svojima rokama v drugi najprej to, kar zasluži z rokama, vrhu tega pa se mora nagraditi njegov duševni trud, to je njegova spretnost in iznajdljivost. Delavec v tej deželi mora torej dobiti večjo plačo, kakor delavec v prvi.

Približno tako razmerje vlada med industrijno deželo in med ono deželo, ki proizvaja in izvažajo sirovine oziroma živila. Narodnogospodarska zgodovina zadnjih desetletij potrjuje mnenje, da uživajo veliko prednost industrijne države pred drugimi ter dopušča trditev, da blago, ki ga izvažajo industrijne države, nima tolike vrednosti, ali pa – da se izražam po Marksovi teoriji – da ni v tem blagu toliko človeških moči vtelesenih, kakor v oni množini sirovin, ki si jo nabavi industrijna država za isti denar v industrijno nerazviti državi. Radi tega so industrijne države skušale spraviti kolikor mogoče veliko sirovin iz tujine, jih izpremeniti v industrijske produkte ter jih potem v tej novi obliki izvažati. Pri tem so se seveda morale boriti na inozemskih trgih s konkurenti.

Narod in moderna tehnika.

Torej že iz strogega privatnega interesa, ali recimo, iz dobičkaželjnosti, bi moral vsak narod ustvariti predpogoje za razvoj industrije. Tekom zadnjih desetletij so bili privatni podjetniki oni faktor, ki je – seveda v prvi vrsti ali pa skoro vedno iz dobičkaželjnosti – ustvarjal nova industrijna podjetja. V državah, kjer so se čutile vlade primorane poseči vmes ter na javne stroške gojiti industrijo, so se taki poizkusi večinoma izjalovili, ali pa vsaj niso nosili toliko in takega sadu, da bi bil primeren žrtvam. Na Ogrskem n. pr. so se trošili v ta namen ogromni milijoni iz državnega zaklada, a do sedaj so bili uspehi razmeroma majhni. Narod, ki nima v sebi one ustvarjajoče duševne moči, ki ni pridne in iznajdljive narave, ne more ustvariti take industrije, ki bi se kosala s svetovno. Saj smo ravnokar spoznali, da so v enem delu onega dobička, ki se izkupi vsled izvažanja industrijskih pridelkov, eskomptirane iznajdbe tehnikov, kemikov, potem pa tudi spretnost delavstva sploh. Narod, ki nima teh zmožnosti, ne more konkurirati na svetovnem trgu. Industrija takih narodov lahko prevladuje v mejah lastne dežele, to pa tudi le tedaj, ako

je dežela zavarovana z visoko carino pred navalom tujega blaga. Nikakor pa ne more izvrševati one važne naloge industrije, da se namreč proizvodi izvažajo ter bolj drago prodajajo, kakor je vredno v njih vteleseno človeško delo.

Pomnoževanje naroda in produkcija.

Nadalje podpira oziroma omogočuje industrija v mnogih ozirih razvoj gospodarstva ter ustvarja končno novo podlago, na kateri se razvija telesno in duševno življenje naroda. Spisati bi se dale o teh posledicah obširne knjige, tukaj naj samo omenim upliv industrije na pomnoževanje naroda.

Poljedelstvo je vezno na površino zemlje. Tekom zadnjih 50 let se je poljedelska produkcija posebno na Nemškem vsled intenzivnega obdelovanja znatno povečala. Pred 30 leti se je na Nemškem produciralo okoli 8 do 10 q rži na ha zemlje, l. 1913. pa 19 q, torej dvakrat več. Ni izključeno, da bi se mogla v bodočnosti še nadalje dvigniti relativna produkcija. Intenzivno obdelovanje, umetna gnojila, osušenje in namakanje zemlje bo gotovo še mnogo pripomoglo k temu. Splošno mnenje pa je, da je dosežen za enkrat višek relativnega pridelka ter da pride doba, ko se ne bo dal več povečati plod enega hektarja zemlje. Vrhutega pa pride v poštev še druga okolnost. Politično-ekonomski učenjaki trdijo, da se more pomnožiti plodovitost zemlje, ako je dosegla gotovo stopinjo, samo z relativno vedno večjimi stroški. Na pr. ako stane obdelovanje zemlje, ki rodi 12 q rži in 150 kron in ako se hoče dvigniti plodovitost z intenzivnejšim obdelovanjem samo za $\frac{1}{3}$, torej na 16 q, tedaj ne bo stalo obdelovanje samo za eno tretjino več, to bi bilo 200 K, ampak približno 230 K. To je takozvani »zakon o pojemajoči plodnosti zemlje«.

Plodnost zemlje je sicer možno povečati, vendar dosedANJI poizkusi kažejo, da so dane temu razvoju jako ozke meje in poleg tega, da je treba pri intenzivnem obdelovanju zemlje relativno več žrtvovati kakor pri ekstenzivnem. Vsled teh naravnih zakonov se je plodnost zemlje v celi Evropi ali pa tudi celega našega planeta tekom zadnjega četrstoletja le malo dvignila.

Vse druge lastnosti in prednosti ima industrija. Pred vsem se ne briga industrija takorekoč prav nič za obsežnosti površine zemlje; na enem in istem prostoru recimo na enem km² se lahko pomnoži industrijska produkcija tisoč in tisočkrat. Vzemimo deželo, ki ima 10.000 km². Plodnost zemlje se more z intenzivnim obdelovanjem dvakrat, recimo trikrat povečati, produktivnost industrije pa takorekoč nešteto krat.

Končno bi bilo treba omeniti še eno prednost industrije pred poljedelstvom. Pri poljedelstvu velja zakon o pojemajoči plodnosti zemlje. Pri industriji pa je ravno nasprotno. Čim večji je obrat, čim več se producira na enem in istem prostoru, tem manjši so relativni produktivni stroški.

Ker se industrijska produkcija na enem in istem prostoru poljubno pomnoži, ustvari predpogoj, da se tudi prebivalstvo v dogleđnem času podvoji, potroji itd. V agrarni deželi pa je ta razvoj mnogo bolj počasen.

Značilnost naše zunanje trgovine.

Izmenjava narodno-gospodarsko manj vrednih dobrin z več vrednimi ter možnost, da se skoro brezmejno poveča industrijska produkcija, ki je ustvarila predpogoj za pomnožitev naroda – to so bili bistveni vzroki gospodarskega svetovnega boja zadnjih desetletij, ki se je vršil v znamenju izvolevanja ugodnih predpogojev za razvoj industrije. Naša domovina je spadala cel čas med one dežele, ki niso imele lastne industrije, ki so dajale sirovine v zameno za industrijske proizvode. Dobivali smo torej v zunanjem trgovstvu manj vrednost, kakor smo jih dajali. Bilanca zunanje trgovine z industrijskimi pridelki je bila pri nas od nekdaj pasivna. Le malo industrije smo imeli, mala podjetja so bila redko posejana, produciralo se je tedaj malo. Sicer smo nekatere proizvode izvažali, kakor usnje, lesne produkte itd.; na drugi strani pa je bil uvoz industrijskih produktov tako ogromen, da je daleč prekašal izvoz.

Obseg raziskovanja.

Ako hočemo reševati industrijsko vprašanje moremo predvsem dognati, ali je naše ozemlje tako bogato industrijskih činiteljev, da bi mogli ž njim ustvariti tako industrijo, ki bi dovolj producirala za naše potrebe. Treba je torej najprej pregledati sedanje stanje naše industrije, obrti in trgovine, nadalje ugotoviti, ali imamo dovolj naravnih in socialnih faktorjev, ki bi mogli ustvariti tako industrijo, da bi zadostovala vsaj našim potrebam. Ti faktorji so sirovine, gonilna moč ter proizvodjalna človeška sila.

Razne tekoče je bilo treba premagati pri raziskovanju tega vprašanja. Do sedaj nimamo namreč še nobene knjige, ki bi nam nudila pregled o naši industriji in obrti; tudi monografije na tem polju so jako pičle. Uradna statistika je skušala ugotoviti marsikateri faktor, ta pa ni zadostna. Razen tega so se v zadnjem času stvari tako izpremenile, da ni mogoče jemati za podlago razmer, ki so vladale pred vojno.

RUDARSTVO, PLAVŽARSTVO IN KOVINARSTVO.

ŽELEZNA RUDA IN ŽELEZO.

Industrija se naseli največini v onih krajih, koder ji nudi narava največ ugodnosti, to je tam, kjer se nahajajo potrebne sirovine in gonilna moč. S stroji ter z različnimi napravami se dvigajo skriti darovi iz notranjosti zemlje, se toliko časa predelujejo, dokler ne nastanejo iz njih človeku potrebni in koristni predeti. Ker so torej skoraj vedno prirodni darovi predpogoj za razvoj industrije, je treba predvsem vedeti, koliko in kake darove skriva naša zemlja.

Produkcija rud in kovin.

Med takimi darovi zavzemajo rudo jako važno mesto. V tesni tehnični ter večino- ma tudi gospodarski zvezi z rudokopstvom je plavžarstvo. Radi boljšega pregleda je treba združiti opis teh dveh industrijskih panog.

V naslednji razpredelnici je navedena produkcija rjavega premoga in rud na Sloven- skem v letu 1913. (v tisočmeterskih stotih):

Ruda	Koroško	Kranjsko	Štajersko	skupaj
rjavi premog	1.180	4.250	13.380	18 810
železna ruda		10		10
živosrebrna ruda		1.306		1.306
svinčeva ruda	178		3	181
cinkova ruda	295			295
antimonova ruda		12		12
ruda za mineralne barve ...	10		7	17
manganova ruda		8		8
skupaj ..	1.663	5.586	5.586	20.639

Nadaljna razpredelnica kaže produkcijo plavžarstva tekom leta 1913.:

Kovina	slov. Koroško v q	Kranjsko v q	slov. Štajersko v q	skupaj v q
živo srebro		8.200		8.200
svinec	133.571	24.251		157.822
cink			43.433	43.433
mineralne barve	10.000			10.000
skupaj	143.571	32.451	43.433	219.455

Prazni predeli prve tabele govore razločno, da je naše rudarstvo jako revno. Edino premog ter živosrebrna ruda se nahajata v primerni množini, ostale posebno železna ruda pa so neznatne. Naj začnem z železno rudo.

Železna ruda.

Niti na Kranjskem, niti na Štajerskem se ni zasledila železna ruda v taki množini, da bi se izplačal obrat večjega podjetja. Rudarstvo spada na Kranjskem takorekoč le v zgodovino. L. 1913. je začela sicer Kranjska železno-rudninska družba (Krainger Eisen- nerzbergbaugewerkschaft) s sedežem na Dunaju kopati železno rudo (rdečo železno rudo) pri Mokronogu z dosedaj nepovoljnim uspehom. Na vsak način pa bi se moralo delo nadaljevati, preiskati bi se morali pa tudi drugi kraji, kjer se upa na uspeh.

Na nemškem Koroškem je večji rudnik, v katerem se je izkopal leta 1913. okroglo 616.000 q železne rude (glej str. 160). Ta rudnik je v Hüttenbergu na severnem Koroškem, vzhodno od Brež. Produkcija je zadnja leta znatno poskočila, zakaj pred 10 leti je znašala še manj kakor 200.000 q. Ruda je še precej dobra. Na Koroškem so bili svoje dni še drugi rudniki v obratu, ki so pa bili opuščeni vsled male produktivnosti in ker se niso rentirali.

Tehnika modernega plavža.

Ako se znatno ne dvigne produkcija železne rude, se ne bo izplačala na Slovenskem zgradba niti enega plavža. Za velik moderen plavž je treba razpolagati na leto vsaj z enim milijonom merskih stotov železne rude. Na Štajerskem so n. pr. plavži, ki podelajo na leto po 3 milijone q rude. V Avstriji je produciral na leto vsak plavž povprečno 586.000 q sirovega železa ter je porabil v to okroglo 1,500.000 q rude.

V zadnjem času se širi govorica, da se nahajajo močne žile z železno rudo pri Vrhnikih. Tam so baje tudi neizmerne množine dobrega premoga.

Moderna tehnika je povzročila pravcato revolucijo v proizvodnji sirovega železa. Poglejmo si nekoliko stroj velikega modernega železnega podjetja, da bomo lažje presodili, pod kakimi pogoji se lahko ustvari železna industrija in da bomo končno mogli presoditi, ali se more razviti ta industrija v doglednem času na Slovenskem. Spoznali bomo nadalje, da je morala železarska obrt, ki je cvela svoječasno posebno na Gorenjskem, podleči svetovni konkurenci, ter skoro docela izginiti iz Slovenskega.

Odkar je zavladata v svetovnem gospodarstvu ona smer tehnike, ki nudi velike ugodnosti edinole v velepodjetju, se je železna industrija hipoma koncentrirala.

Koncentracijsko gibanje v velikem obsegu je pričelo okoli leta 1900. Ta koncentracija se ni opirala na epohalne iznajdbe, ampak na nešteto manjših iznajdb, posebno v kemiji. Poglejmo si na primer velik plavž za topitev sirovega železa. Plini, ki prihajajo iz plavža (Gichtgase), se vodijo po raznih ceveh v veliko tvornico, kjer so raznovrstni stroji. Ko so se odtegnile plinu razne snovi, se uporabi plin končno za proizvodnjo toplote, s katero se gonijo veliki motorji za elektriko. Pri modreno urejenem velikem plavžu se da proizvajati s plinom toliko električne sile, da goni vse stroje, ki predelujejo sirovo železo ter izdelujejo produkte. S plinom enega plavža se pridobi toliko gonilnih sil, da morejo goniti vse one našteje stroje, ki so potrebni, da se napravi iz sirovega železa trdno valčno jeklo. Strokovnjaki so mnenja, da bo s časom napredovala tehnika še bolj ter da bodo končno plini iz plavža več vredni kakor sirovo železo.

Umevno je, da se dajo napraviti taki ogromni, dragi in mnogobrojni stroji le tam, kjer se obratuje v velikanskem obsegu in kjer se dela noč in dan. Drugače se ne izplača investicijski kapital. Ta okolnost je bila za koncentracijo obratov jako važna in v mnogih slučajih odločilna.

Kje se koncentrira industrija? Če uplivajo na njeno koncentracijo samo proizvajalni činitelji, se preseli v one kraje, kjer je produciranje najcenejše. Zato vidimo, da so plavži izginili iz Kranjske ter se preselili na Zgornje Štajersko, deloma pa tudi v Trst. Na Štajerskem so namreč bogati rudniki z železno rudo. Sicer ni tam v bližini nič takega premora, ki bi bil sposoben za plavž. Vendar plavži sledijo železni rudi in ne premogu. Kajti za topitev sirovega železa se porabi približno trikrat več železne rude nego premoga. Štajerska železna ruda ima okoli 36 odstotkov železa; pri topitvi ene tone sirovega železa se porabi komaj ena tona koksa in tri tone rude. Naravno je tedaj, da se naseli podjetje tam, kjer se nahaja železna ruda in ne tam, kjer je premog.

Plavži v Trstu.

V Trstu so veliki plavži za sirovo železo, ki so last Kranjske, industrijske družbe. Železna ruda se uvaža po morju iz Grške, Španije, Ruskega, Alžira, Italije ter iz Bosne. L. 1913. se je porabilo tam 1'9 milj. Q železne ter 340,000 q manganove rude. Razven tega se je pridjalo 45.000 q žlindre ter 180.000 q različnih rud, ki vsebuje železo. Končno se je porabilo za kurivo 1'2 milj. koksa. Produciralo se je 1'1 milj. sirovega železa v vrednosti 11'2 milj. K. Le radi tega, ker je transport po morju jako po ceni in ker se je importirala le izvrstna ruda, so mogli plavži v Trstu uspevati. Ruda je vsebovala približno 45% železa, med tem ko se dobiva drugod ruda s povprečno 30 do 35%.

Poraba železa.

Ali bi zadostovalo sirovo železo, ki se producira v Trstu, našim razmeram? Statistike o množini železa, ki smo ga porabili na Slovenskem, nimamo. Treba se je poslužiti drugih pripomočkov. Poraba železa se ravna po konjunkturi: l. 1907. je porabila vsaka oseba v celi Avstriji 45'8 kg železa (preračunjeno v sirovo železo), l. 1908. pa 55'8 ter l. 1911. samo 44'7 kg. V zadnjih letih pred vojsko se je porabilo povprečno letno na osebo 44'8 kg železa (to je sirovega železa). Ako bi bili tržaški plavži naši, bi nam preostalo še 650.000 q sirovega železa za nadaljnje podelanje in za izvoz.

Produkti železne industrije so tako raznovrstni, da je mogoče zasledovati njih uvoz in izvoz samo tedaj, ako se vodi statistika. Take pa nimamo. Drugi pripomočki so več ali manj problematičnega značaja. Vendar naj navedem množino železa, ki se je prevažala po Južni železnici po Kranjskem ter slovenskem Štajerskem,

Po južni železnici in sicer od Maribora do Senožeč se je l. 1913 naložilo oziroma razložilo:

Izvozili smo torej 31.301 ton, med tem ko smo uvozili 36.545 ton železa ter železnih produktov, torej znaša saldo-uvoz 5.244 ton. Brez sirovega in starega železa znaša saldo-izvoz 7.087 ton, kajti naložili smo 30.651, razložili pa samo 23.474 ton. Potemtakem bi bila naša trgovina z železom aktivna, Ako si natančneje ogledamo zgornjo razpredelnico, vidimo, da je bilo pod točko 3 mnogo več železnega blaga naloženega

kakor razloženega. V Štorah imamo namreč veliko železno podjetje, ki izdeluje žice, traverze, železne palice itd. Iz Štor se je izvozilo l. 1913. skupaj 8.644 ter iz Celja, ki je središče za železno trgovino po celi Savinjski dolini, 12.992 ton železnih produktov.

Predmet	naloženo (izvoz v tonah)	razloženo (uvoz v tonah)
1. sirovo in staro železo	740	13.071
2. železno in jekleno blago v polsirovem stanju	2.636	7.656
3. železno ter jekleno izdelano blago (traverze, žice itd.)	24.681	11.251
4. železo za železnice	822	1.104
5. stroji ter deli strojev	1.604	2.000
6. ostalo železno blago	818	1.463
skupaj	31.301	36.545

Iz vsega tega se vidi, da nimamo železne rude, da producira Trst veliko več sirovega železa, kakor ga rabimo, da se izdelujejo pri nas nekateri železni produkti kakor na pr. žice, traverze itd. v velikih množinah, da pa nam manjka železna industrija, ki bi izdelovala finejše produkte kakor stroje itd.

Veliko železno podjetje imamo tudi na Jesenicah, kjer je produciral Kranjska industrijska družba l. 1917. približno 460.000 q »martinovega« jekla ter ga nadalje podelala. Oba veleobrata v Štorah in Jesenicah sta uvozila približno 800.000 sirovega oziroma starega železa ter produciral približno 600.000 q železnih izdelkov. Sirovo železo je stalo pred vojsko povprečno 12'5 K, izdelki teh pa so se prodajali po 30 K merskih stot. Uvoz teh dveh podjetij bi znašal 10, izvoz pa 18 milj. K.

Manjša podjetja, ki se pečajo z nadaljnim podelanjem železa, imamo v Kropi, kjer izdeluje žebljarska zadruga in druga privatna podjetja žeblje, v Beli peči, Tržiču, Ljubljani in Kamniku, Mariboru, Trbižu, Beljaku itd. V Borovljah imamo tovarno, ki izdeluje orožje. Produkcija v vseh teh podjetjih se ceni na 3 milj. K letno.

Kakor sem že zgoraj omenil, smo porabili pred vojsko vsako leto povprečno 450.000 q (sirovega) železa. Iz te množine se je dobilo približno 330.000 q dogotovljenega železa, to je traverz, žic, žebeljev, železnih pločevin, strojev in vsakovrstnega blaga iz železa oziroma jekla. Izdali smo za vse to blago približno 16 milj. K na leto.

Bilanca z železom in z izdelki iz njega je bila pred vojsko sledeča:

domača produkcija	(18+3=)	21	milj. K
saldo-uvoz	(10+16=)	26	" "
saldo-izvoz		18	" "
domača poraba	(10+3+16=)	29	" "

Ta bilanca je v tehničnem oziru pravilna, iz gospodarskega stališča pa napačna in sicer radi tega, ker je vrednost sirovin (sirovega železa itd.) dvakrat všteta, kot surovina in pa kot del izdelanega blaga. Gospodarska bilanca železa bi bila sledeča:

domača produkcija	21	milj. K
uvoz	16	" "
izvoz	18	" "
domača poraba	19	" "

PREMOG.

Produkcija premoga.

Rjavi premog se nahaja v raznih krajih naše domovine, na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem. Predvsem je treba povdarjati, da ni njegova kakovost preveč dobra. Imamo večinoma premog najnovejše formacije. Ta premog se ne more rabiti v vseh tovarnah posebno ne v onih, kjer se rabi močna toplota. Tudi lokomotive ni mogoče kuriti ž njim. Mnogo boljši je premog v Kočevju in še boljši v Zagorju.

Leta 1913 se je produciralo v Št. Janžu 453.000 q, na Kočevskem 1,460.000 q ter v Zagorju 2,460.000 q rjavega premoga. Razven tega se trdi, da je na Kranjskem, posebno na Dolenjskem še mnogo premoga, ki je do danes nedotaknjen in ki čaka podjetnega kapitala. O tem priča dejstvo, da je bilo l. 1913. v okolišu ljubljanskega rudarskega urada 2971 prostosledov, od tega na premog 1564.

Na Štajerskem, v onem kotu, kjer začne Sava tvoriti mejo med Štajersko in Kranjsko, se nahajajo trije znani premogovniki: Trbovlje, Ojstro ter Hrastnik, ki so last Trbovljske premogovne družbe. L. 1913. se je izkopal 9,288.000 q rjavega premoga in sicer največ v Trbovljah (6,861.000 q). Ta družba se je ustanovila že pred leti s francoskim kapitalom. V začetku se je kopal tam, kjer je bilo največ premoga in kjer je bil najboljši. Še le kasneje se je začelo racionelno gospodariti s tem, da se je tudi slab neuporabljiv material čistil.

Drugo večje podjetje je pri Velenju v okolišu Slovenjega Gradca. V tem premogovniku se je izkopal leta 1913. približno 1,985.000 q rjavega premoga. Nadalje imamo v celjskem revirju manjše premogovnike in sicer v Zabukovci pri Celju (305.000 q), pri Konjicah (217.000 q) ter v Globokem pri Brežicah (40.000 q). Manjši premogovnik je tudi v Rajhenburgu.

Razen tega imamo še stare rove, ki so se radi preslabega ali prepičlega materiala opustili. Ali se bo izplačalo jih obuditi še enkrat k življenju, to bo pokazala šele

bodočnost. Omenim naj le, da so se posebno na Nemškem v zadnjem desetletju pred vojsko zopet izkoriščali stari že davno opuščeni premogovniki. Novi stroji so omogočili obrat, oziroma napravili toliko cenejše kopanje, da se je začelo zopet posezati po teh slabših virih.

Končno naj bo še omenjeno, da se le počasi dviga produkcija v celjskem revirju. Že pred več kakor 10 leti – leta 1904. – se je tu produciralo skoro 9 milj. q rjavega premoga; približno do leta 1912. je stagnirala produkcija in še le od tedaj naprej se je polagoma dvignila na 11'2 milj. q.

Na nemškem delu Štajerske je več premogovnikov. V Voitsbergu in Köflachu se je produciralo leta 1913. približno 7,590.000 q rjavega premoga. Najizdatnejši rovi so last c. kr. priv. »Graz-Köflacher Eisenbahn- u. Bergbaugesellschaft.« Ostali pa so last mnogih drugih družb. večjih in manjših. V Ivici, malo severno od naše meje je družba z. o. z., takozvana »Eibiswalder Glanzkohlenbergwerke« producirala l. 1913. čez 1,220.000 q rjavega premoga. Nadalje obstoja manjše podjetje v Travniku (Wies), ob železnici, ki se odcepi pri Lipnici od glavne južnoželezniške proge.

Končno Koroška. Gorata dežela skriva neizmerno množino rude v svojih visokih hribih. Že od nekdanje je cvela tu industrija ter obrt, seveda večinoma v maloobrnem okvirju. Zato so posegle tudi v to deželo posledice moderne tehnike, posledice koncentracije. Še pred nedavnim časom je bilo na Koroškem 17 premogovnikov. Danes so komaj 3 v obratu ali pravzaprav dva, kajti eden je le privesek kemične tovarne v Treibach-u.

Največji premogovnik je v Št. Štefanu nad Velikovcem, kjer se je l. 1913. izkopal približno 800.000 q premoga. Polovico manjši je oni na Lešah ob Dravi blizu koroško-štajerske meje, kjer se je izkopal komaj 387.000 q premoga.

Tudi na Koroškem je produkcija tekom zadnjih let pred vojsko malo napredovala. L. 1913. se je izkopal komaj 1,274.000 q te rude; približno ravno toliko leta 1915. (1,130.000 q).

Videli smo torej, da se razširjajo močne žile rjavega premoga predvsem ob kranjsko-štajerski meji: Zagorje, Trbovlje, Ojstro in Hrastnik. Potem sledi na severu revir Voitsberg-Köflach. Nato pride na Srednjem Štajerskem Travniki-Ivca ter proti zapadu Velenje, kojega žile segajo tja čez deželno mejo proti Lešam na Koroško. Končno je na jugu Kočevje, Št. Janž ter na skrajnem severu Št. Štefan nad Velikovcem.

Primorska, ki je revna na rudah, ni imela vsled svojih apnenskih sestavin predpogojev za razvoj premogovnikov. Sicer so se razširjali tod nekdanje mogočni gozdovi, vendar se niso mogle nakopičiti visoke plasti lesa, ki bi se tekom tisočletij izpremenile v premog. Vendar imamo tukaj mal premogovnik, iz katerega se dobiva boljši premog kakor v Slovenski deželi. L. 1913. se je izkopal v Karpanu v Istri 1,301.000 q dobrega črnega premoga. Ta premogovnik je last Trboveljske premogovne družbe.

Do tukaj so podatki natančni in točni. Uradna statistika, katero izdaja ministerstvo za javna dela, obdeluje to stvar jako municiozno. Na Slovenskem (brez Istre) smo

producirali l. 1913. okroglo 18,810.000 q rjavega premoga. Produkcija se sicer izpreminja od leta do leta; ravna se po industrijskih konjunkturi. Na splošno pa se lahko smatra, da je bila produkcija l. 1913. normalna.

Poraba premoga.

Mnogo bolj težko je vprašanje, v kakem razmerju stoji produkcija z domačo potrebo. Ali zadostuje množina, katero pridelamo, našim potrebam oziroma ali nam še preostaja? S pomočjo uradne statistike ni mogoče tega konstatirati, ker se ne vodijo nikaki pregledi o tem, koliko posamezna kronovina producira in porabi. Treba je tedaj poseči po drugih statističnih pripomočkih.

V celi Avstriji se je porabilo letno okroglo 440 milijonov q premoga (rjavega in črnega), torej bi prišlo na posamezno osebo povprečno 15 q. V Slovenski deželi bi porabili po tem ključu približno 16'8 milijonov q premoga. Pri nas pa se porabi manj premoga kakor povprečno v celi Avstriji. Nimamo težke železne industrije in tudi druge industrijske panoge so pri nas manj razvite kakor na pr. na Češkem, Nižje-Avstrijskem itd. Na Angleškem in v Nemčiji se porabi približno ena tretjina vsega premoga v podjetjih za železo. Pri nas pa gredo le neznatne množine v to svrhu. V drugih deželah se kuri ne-le v mestu, ampak tudi po deželi vsaj deloma s premogom, med tem ko se rabi za kurivo, posebno na Kranjskem, skoro izključno les. Gotovo je, da porabijo Češka, Moravska, Šlezija ter Nižje-Avstrijska sorazmerno s številom prebivalstva mnogo več premoga neko slovenske dežele. Na drugi strani pa je treba vpoštevati, da so posebno Galicija, Bukovina ter Dalmacija daleč za nami. Ako se vse te okoliščine pretehtajo, se lahko reče, da se porabi pri nas za vsako osebo okroglo 10 q na leto. Slovenska dežela je porabila torej letno približno 11'2 milj. q premoga. Ker pa produciramo 18,810.000 q, nam ostane za izvoz približno 7.6 milijonov meterskih stotov. Vkljub temu pa ni mogoče trditi, da ne bi bilo treba uvažati nikakega premoga iz tujine. Kakor že omenjeno, je naš premog nove geološke formacije, zato je njegova kurilna moč razmeroma majhna. V nekaterih industrijskih panogah, kakor v plinarnah, pri železni industriji, parobrodstvu itd. se rabi edino le dober črni premog. Tako kvalitetno kurivo bode treba i nadalje uvažati, vendar razmeroma v majhnih množinah tako, da se ne zmanjša znatno naš saldo-izvoz.

Pred vojsko je stal metrski stot premoga 120 do 130 vin., le oni v Karpanu se je prodajal po 180 vin. L. 1913. smo tedaj producirali premoga (brez Istre) v vrednosti okroglih 23'5 milj. K ter doma porabili za 14 milj. K (po povprečni ceni 125 vin. za met. stot.). Z izvozom (7'6 milijonov q) smo dobili iz tujine okroglo 9'5 milj. K.

Produksijske razmere so se tekom vojske še precej izpremenile. Vsled pomankanja delavskih moči ter materiala so se dobre žile kolikor možno izkoriščale, med tem ko so se slabe zanemarjale. Treba bo mnogo dela, predno se popravijo škode, ki so vsled tega nastale.

Naša dežela krije velike množine rjavega premoga, ki sicer ni prve vrste ter se ne

more nikakor primerjati s premogom iz Cardiffa na Angleškem, vendar je njegova kvaliteta kolikor toliko povoljna. Razen že znanih premogovnikov smemo upati, da se bodo zasledile v prihodnjosti še nove žile. Pred kratkim se je začel kopati na Vrhniki jako dober premog, ki ima baje 8000 kalorij, med tem ko ima ves drugi premog na Slovenskem samo 4000 do 5000. Govori se, da so na Vrhniki močne in bogate žile.

ŽIVO - SREBRNA RUDA IN ŽIVO SREBRO.

V znanem rudniku v Idriji se koplje dragocena živosrebrna ruda. Pogrešamo sicer najpotrebnejše rude, zato pa nam je priroda privrgla to luksuriozno blago. Zdi se, kakor da bi se obdarilo priprostega človeka z zlatnino mesto s kruhom in obleko. Vsled tega je ostal ta rudnik tuj slovenskemu življenju. Tuj kapital se je polastil njegovih rovov, s tujim kapitalom se je delalo; slovenski narod je pošiljal tja samo priproste delavce, ki so dobivali krvavo zaslužene novice in več kakor toliko nismo dobivali iz tega bogatega zaklada svoje zemlje. Ves produkt je šel iz domačije. Torej našemu narodu je prinesel ta rudnik le malo dobrote. Nastalo je sicer tam malo mestece; drugače bi se ne naselilo prebivalstvo v tiste kraje; vemo pa tudi, da je tam globoko pod zemljo v idrskih rovih ognjišče vsakovrstnih bolezni ter da so delavci v poznejših letih slabotni in bolehn.

Inženirji ter boljše plačani uradniki prihajajo iz tujih krajev ter se preselijo po končanem službovanju v tujino ter tam uživajo pokojnino.

Produkcija.

L. 1913. se je v idrskih rudnikih izkopalo 1,306.000 q živosrebrne rude v vrednosti 3,175.000 K. Glede množine živosrebrne rude prekaša našo deželo samo še Španije in Kalifornija. Ruda se je spraznila v živo srebro in sicer v Idriji. Kakor znamo, se nahajajo v Idriji peči, v katerih se dobiva iz živosrebrne rude dragocena kovina. L. 1913. se je dobilo 8.200 q živega srebra v vrednosti 3,878.000 K.

Akoravno je živo srebro luksuriozen predmet ter je našemu narodu le v neznatnih množinah potrebno, vendar tvori Idrija veliko postojanko naše gospodarske bilance. Vsled izvažanja živega srebra si pridobimo izven domačih mej terjatve, s katerimi bomo plačevali dolgove oziroma blago, ki se bo uvažalo. Živo srebro, ki se je produciralo l. 1913. (8.200 q) in ki se je izvozilo; je bilo vredno, kakor omenjeno okroglo 3,878.000 K; za to svoto se pomnoži aktivna stran naše trgovske bilance.

SVINČEVA RUDA IN SVINEC.

Na severozapadnem delu našega ozemlja se nahajajo mnogovrstne rude med njimi tudi svinčena. Tam imamo tri znatne revirje za svinčeno rudo in sicer: 1. v Črni, kjer se

je izkopalno l. 1913. čet 87.000 q rude; 2. v Pliberku in v Rovtih (Kreuth) s 59.000 q ter 3. v Rablju s 30.000 q rude.

Največ svinčene rude je producirala Pliberška rudniška unija (Bleiberger, Bergwerksunion), ki je izkopalna l. 1913. čez 147.000 q, ter ima rudnike v Pliberku, v Rovtih (Kreuth) in v Črni. Poleg te pridejo v poštev rudniki grofov Henkel v Rablju s 18.000 q ter erarični rudniki ravno tam z 12.000 q svinčeve rude. Pliberška rudniška unija je torej lastnica več kakor 4 petin cele vse produkcije.

Svinčeva ruda, ki se je izkopalna l. 1913., je bila vredna okroglo 4,500.000 K, vsak metrski stot povprečno 25 K 39 vin. Ruda je dobra.

Važno je nadalje dejstvo, da se nahajajo na Koroškem topilnice za svinec. V prejšnjih časih so obratovala tudi manjša podjetja; bilo jih je vsega skupaj z velikimi vred šest; l. 1913. pa so štiri počivala in le dve sta bili v obratu in sicer Pliberška rudniška unija, ki je stopila 113.000 q svinca ter državno podjetje v Rablju z 20.000 q. Prvo podjetje ima velike plavže v Mižici, kjer se je produciralo 70.000 q svinca ter manjša v Pliberku, Rovtih in na Zilici. Erar pa ima plavže pri rudokopih v Rablju, kjer se je stopilo 20.000 svinca. Produciralo se je tedaj vsega skupaj okroglo 134.000 q svinca v vrednosti 6,405.000 K.

Le en del tega svinca se je podeloval na Koroškem in sicer okroglo 50.000 q; ostane pa 77.000 q, se je izvozil v druge dežele, na Nižje-Avstrijsko ter deloma tudi na Štajersko, kjer je veliki plavž. Na Koroškem se producira iz svinca beloba, rdečica kroglice ter svinčeva žindra.

Svinčeva ruda se ne koplje nikjer drugje na Slovenskem. Sicer obstojajo še nekateri rudniki, ki so pa skoro popolnoma opuščeni. Na Štajerskem pri Celju se išče svinčeva ruda; rezultati pa so neznatni. Sicer se dobi nekaj rude, a ta je mešana s cinkovo rudo.

V Litiji je velik plavž za topitev svinčeve rude. L. 1913. se je tam produciralo 24.500 q svinca v vrednosti okroglih 1,200 000 K. Ta plavž obstoja samo radi tega, ker se je pred leti kopala v Litiji in drugod po Kranjskem svinčeva ruda. Dandanes bi ga gotovo ne gradili v Litiji ali pa tudi drugje na Kranjskem, ker pri današnji tehniki se morajo nastaniti plavži le v okolici rudnikov. Seveda je mnogo slučajev, ki se ne ravnavo po tem pravilu, kakor n. pr. veliki plavži v Trstu, to pa radi izredno ugodnih transportnih sredstev, katere ima Trst.

Natančnejši statistični podatki o produkciji svinčeve rude ter svinca so na razpredelnici na strani 161.

CINKOVA RUDA IN CINK.

Nadalje imamo na Slovenskem cinkovo rudo. Na Kranjskem se je kopala v davni preteklosti in obrat se je pri tedanjih malenkostnih razmerah izplačal, tako na pr. na

Dolenjskem v Trebelnem, v Benici in Jablanici ter v Korošici pri Sv. Ani v Ljubelski dolini. Danes pa so vsi ti rudniki opuščeni. – Še pred nedavnim časom smo imeli v Zagorju in Krmelju plavže za topitev cinkove rude. V Zagorju se je produciralo letno 4.200 q cinka, to ni nič manj, kakor ena četrtnina celega avstrijskega produkta. L. 1906. se je ustavila obrt in počiva do danes.

Vendar je Slovenska dežela bogata cinkove rude. Na Koroškem smo producirali, kakor je razvidno iz razpredelnice na strani 146, l. 1913. nič manj kakor 295.000 q, med tem ko je dosegla produkcija cele Avstrije komaj 343.000 q. Opomniti je treba, da ni obstojala nobena družba, ki bi se pečala samo s kopanjem in topitvijo cinkove rude, ampak obrat je združen s svinčevo rudo. Cinkova ruda je še precej dobra, ker vsebuje 25 odstotkov cinka.

Od teh 295.000 q se je izkopal v Rablju 275.000 q in v Pliberškem okraju približno 19 000 q. Največ cinkove rude je pridobilo državno podjetje v Rablju, namreč 163.000 q, potem 111.000 q podjetje grofov Sazy-ja, Artur in Edgar Henkel-a pl. Donnersmark-Beuthen istotako v Rablju ter končno ostalih 20.000 q Pliberška rudniška unija.

Na Koroškem ne obstoja noben plavž za topitev cinkove rude. Državno podjetje je spravilo cinkovo rudo v državne plavže pri Celju, Pliberška rudniška unija pa v Galicijo in Nemčijo. V Celju oziroma v Gaberjah, se nahaja velik plavž, ki je tudi državna last, ter obenem edini na Štajerskem. Tu se je produciralo l. 1913. okroglo 43.500 q sirovega cinka v vrednosti kakih 2 300.000 K. Naj še omenim, da se ves svet ta sirov cink še nadalje podeluje v državni cinkarni v Celju in sicer so se izdelovali rafiniran cink in cinkove plošče.

Na Štajerskem imamo sicer nekatere rudnike, kjer se koplje cinkova ruda; tamošnja produkcija pa je neznatna, vrhutega je ruda jako slaba.

Cinkova ruda je stala povprečno 8 K metrski stot; iz Slovenske dežele smo izvozili približno 125 000 q v vrednosti 1 milj. K. Ostalih 170 000 q smo podelali v Celju. Letna produkcija te cukrarne je bila okroglo 35 milj. K vredna.

MANGANOVA RUDA.

Nadalje se koplje na Slovenskem tudi manganova ruda, ki se dobiva samo na Kranjskem v južnem pobočju Begunjščice nad Mostami na Gorenjskem blizu Radovljice. L. 1913. se je izkopal 8.300 q v vrednosti 11.600 K. Nekdaj, pred okroglo 15 leti je ta industrija cvela. Takrat je znašala letna produkcija čez 50.000 q; od tedaj naprej pa je leto za letom padala. Takrat je bilo šest podjetij, danes pa je samo eno in sicer se peča s tem Kranjska industrijska družba. Rudo prevažata družba v Škedenj pri Trstu, kjer jo rabi za primes pri topitvi sirovega železa.

Na Kranjskem se nahaja ta ruda na mnogih krajih in sicer ob Begunjščici, na Belščici in v Pukljah pri Javorniku, pri Kropi, Železnikih, Zelenem Logu, Stražišču pri Kranju ter pri Škofji Loki in na Mirni na Dolenjskem.

Vkljub temu pa se ni moglo razviti nikjer veliko ali pa vsaj tako podjetje, ki bi danes moglo igrati tako vlogo v manganski industriji. Najbrže, da so žile premalo izdatne mogoče pa, da so tudi produkcijski stroški previsoki, da je posebno prevoz vsled hribovitega sveta jako otežkočen in radi tega predrag. Dejstvo je, da je tudi ta industrija v zadnjih desetletjih nazadovala ter da je sedaj skoro izginila. Tudi tukaj se nam kaže isti pojav, kakor pri drugih kovinah in rudah. Ker se ne more razviti velepodjetje, se opuste male delavnice, ki spadajo že med tradicijo. Mogoče, da se najdejo izdatnejše žile, mogoče je tudi, da bodo nove tehnične iznajdbe zmanjšale produkcijske stroške v toliko, da se bode izplačalo delo v že davno zapuščenih rovih. Tak proces se je izvršil na Nemškem v Alzaciji. Tam so bili pred desetletij veliki rudniki za železno rudo, ki pa so se opustili vsled prenizke rentabilitete. V zadnjem desetletju pred svetovno vojsko pa so se uvedle take tehnične nove naprave, da se je izplačal obrat v teh zapuščenih rovih.

Manganova ruda je v Avstriji jako redka prikazen, vsled česar se je mangan od nekdaj uvažal. Ta kovina je potrebna za primes k železu, da postane bolj trdo. Na ta način strjeno železo se rabi posebno pri motorjih, avtomobilih ter sploh pri finejših železnih izdelkih, ki morajo biti rezistentni. Posebno tekom vojske se je jako občutilo pomankanje mangana v municijskih tovarnah.

Ako bi se hotelo ugotoviti, ali produciramo na svojih tleh dovolj mangana, oziroma manganove rude, bi se moralo operirati z jako kompliciranimi tehničnimi in statističnimi računi, za kar pa primanjkujejo podatki. V tržaških plavžih se je pridjalo 340.000 q manganove rude ter produciralo 11 milj. q sirovega železa. V Trstu pa se dobiva večinoma kvalificirano železo in jeklo, vsled česar se je primeslo razmeroma mnogo žlahtne rude. Ker porabimo na Slovenskem okroglo 450.000 q sirovega železa, bi morali razpolagati z nekaj čez 100.000 q manganove rude, ki jo bo treba, ko bodemo imeli lastno plavžarstvo, skoro docela uvažati.

ANTIMOM IN RUDA ZA MINERALNE BARVE.

Končno naj omenim še dve rudi, ki sta bolj redki. Antimonova ruda se je nekdaj kopala na Koroškem v Lešniku, vzhodno od Sv. Mohorja, kjer pa počiva delo že dolgo let. Pač pa se je na Kranjskem izkopal v Izlakah (pri gradu Gallenegg) 12.500 q v vrednosti 6.250 K.

Radi popolnosti naj še omenim, da je na Kranjskem neka posebna takozvana bohinja ruda (beauxit), to je čista glinica, ki se nahaja v Bohinju ob obronkih Rudnice

med starimi Fužinami in Stodvorom in med Bohinjskim jezerom in Bohinjsko Bistrico ter v Kamniških bistriški dolini. Služi v izdelovanju glinskih preparatov in aluminija.

BILANCA RUD IN KOVINARSTVA.

Razmerje med rudami in industrijo sploh.

Moderna industrija rabi posebno: črni premog, rjavi premog, železo, svinec, baker, cink, cin ter žveplo. To so le važnejši predmeti. Izmed zgoraj navedenih imamo rjavi premog, svinec ter cink; manjka nam črni premog, železo, baker, cin ter žveplo. – Kolikor poznamo geologično sestavino naše domovine lahko rečemo, da ne bomo zasledili žile črnega premoga; treba ga bode torej tudi v bodoče uvažati. Rjavega premoga produciramo dosti. Tudi njegova kakovost je še precej povoljna. Vrhutega je še mnogo nedotaknjenih podzemeljskih skladišč rjavega premoga. – Skeleča rana naše industrije pa je pomanjkanje železne rude. Na Koroškem, na nemških tleh, na severovzhodu, v Hüttenbergu, je sicer rudnik z železno rudo dobre kvalitete. Že zgoraj se je pa povdarjalo, da ta množina ne zadostuje za obrat velikega modernega plavža. Na Kranjskem so bili stari rudniki in sicer na Gorenjskem pri Kropi, v Železnikih itd. ter na Dolenjskem. Ti so se pa opustili vsled neproduktivnosti. Tudi tu čaka inženirje in veščake težka naloga, da doženejo, ali se nahaja železna ruda v dovolj velikih množinah.

Jako razveseljiv je položaj glede svinca in cinka. Imamo obilo rude ter tudi toliko plavžev, da se more vsa ta ruda v domačih plavžih stopiti. Svinčeva ruda je izvrstna. Metrski stot te rude stane 25'40 K. Cinkova ruda ni tako dragocena, stane samo približno 6 K metrski stot ter vsebuje nekaj čez 25% cinka.

Ostale rude in kovine, ki so potrebne za moderno industrijo, to je baker, cin in žveplo pa nam manjkajo. Sicer smo imeli na Kranjskem v Podplečah pri Škofji Loki bakreni rudnik, ki je že davno postal brezpomemben ter ni več v obratu.

Da bi nas priroda vsaj nekoliko odškodovala radi tega, ker nam je dala premalo potrebnih rud in kovin, nas je obdarovala z bogatimi idrskim rudnikom. Vsaj to dragoceno kovino bomo izvažali v zameno za blago, ki je potrebno vsakdanjemu življenju.

Bilanca rud.

Kakor že zgoraj ugotovljeno, smo izvažali pred vojsko samo cinkovo rudo v večjih množinah. Naobratno pa ni zadostovala svinčena ruda našim plavžem.

Promet z rudami je vpoštevati v bilanci o kovinarstvu.

Bilanca kovinarstva.

Sledeča razpredelnica nam kaže končni rezultat celega prometa s kovinami. Ker je s to skupino ozko spojen tudi premog, je tudi ta vpoštevati. Rude so le sirovine za kovino,

radi tega je tudi vrednost kovin v teh številkah vsebovana.

Pred vojno je bila bilanca te industrijske skupine sledeča:

	železo	premog	živo srebro	svinec	cink, baker in druge kovine	skupaj
v milijonih kron						
domača produkcija	21	23'5	3'85	7'6	7	62'95
uvoz	26	–	uvoz vpoštevan v skupni cink itd.		4	30'00
izvoz	18	9'5	3'85	7'6	3'5	42'45
domača poraba	29	14	domača poraba vpoštevana v skupni cink itd.		7'5	50'50

Številke o bilanci železa, premoga, živega srebra in svinca so že zgoraj razložene. Med domačo produkcijo cinka, bakra itd. je všteta vrednost cinka, ki se je v Celju produciral, in sicer 3'5 milj. K ter izvožena cinkova ruda v vrednosti 1 milj. K, skupaj 4'5. Ostali znesek 2'5 milj. K pripade na drugo kovinarsko podjetništvo, ki podeluje baker, cin, medenino ter končno tudi srebro ali zlato. Naj omenim zvonarno v Ljubljani. Izvozili smo cink iz celjske cinkarne ter dobili zanj 3'5 milj. K.

Cenim končno, da smo porabili pred vojno živega srebra, svinca, cinka, cina, bakra, medenine, srebra, zlata itd. oziroma blaga iz teh kovin vsako leto za 7'5 milj. K.

Naša bilanca glede rudarstva, plavžarstva in kovinarstva je bila pred vojno za več kakor 12 milj. K aktivna. Izvažali smo za 42.45 ter uvažali za 30 milj. K. Doma pa smo porabili za 50'5, producirali za 62'95 milj. K.

Pogled v bodočnost.

Skoraj vsa veleindustrija, ki spada v to skupino, je v tujih rokah. V gospodarskem programu smo postavili načelo nacionaliziranja industrije. Takoj v pričetku naše države bo treba dobiti ta podjetja v lastne roke. Na ta način preprečimo, da nepojde dobiček iz teh obratov v tujino. Samo ob sebi umljivo je, da mora priti finančno vodstvo v naše področje; tudi v tehnično vodstvo morajo priti naši ljudje. Na ta način preskrbimo marsikomu iz svojega naroda dober zaslužek.

Druga naloga naše države pa bo nekoliko težja. Treba bo povečati produkcijo. Hrvatska, Bosna ter sploh naše zaledje na jugu bodo naši naravni odjemalci posebno za obične predmete n. pr. žice, žeblje, železo v palicah, končno za navadno poljsko orodje n. pr. srpe in kose. Do sedaj smo producirali železnega blaga za 21 milj. K na leto. V svoji državi bomo imeli zasiguran trg, vsled česar bodo nastala nova podjetja. Mislim, da se bo mogla domača produkcija železnega blaga v kratkem dvigniti vsaj na 30 milj. K. Končno smemo upati, da bo tudi eksport premoga živahnejši. Italija, Istra, Dalmacija in Hrvatska-Slavonija bodo naši odjemalci. Z malim trudom bomo zamogli povečati izvoz vsaj za 5 milj. K.

Statistične razpredelnice.

Predno preidem k drugemu odstavku, naj podam statistični pregled o množini ter vrednosti produkcije rudarstva in plavžarstva na Kranjskem ter v celi kronovini Štajerski in Koroški. Tu so navedeni po možnosti vsi produkcijski kraji, množina in vrednost produkcije in število delavcev, podjetij ter plavžev, ki so bili l. 1913. v obratu. Živo srebro, mineralne barve in grafiti niso vpoštevani.

**PRODUKCIJA PREMOGA NA ŠTAJERSKEM, KOROŠKEM,
KRANJSKEM IN PRIMORSKEM L. 1913.**

produkcijski kraj	produkcija v 1000 q	vrednost v 1000 q	povprečna vrednost za q v k	število delavcev	vsak delavec je produciral letno		število podjetij	
					q	vrednost v k	sploh	v obratu
a) Štajersko:	31.640	29.000	0'92	14.015	2.256	2.077	68	37
1. Ojstro, Hrastnik, Trbovlje	9.300 ¹							
2. Voitsberg, Köflach	7.650 ²							
3. Fohnsdorf, Knittelfeld	4.850 ²							
4. Seegraben	4.800 ²							
5. Wies, Eibiswald	2.150 ¹							
6. Velenje	1,380 ¹							
7. Göriach	880 ²							
8. Zabukovca	300 ¹							
9. Stranice- Konjice	210 ¹							
10. Fehring	80 ²²							
11. Brežice	40 ¹							
skupaj na Slovenskem ozemlju	13.380							
b) Koroško:	1.274	1.019	0'80	780	1.637	1.311	17	4
1. Sv Štefan nad Velikovcem	800 ¹							
2. Leše	380 ¹							
3. Sonnberg skupaj na slovenskem ozemlju	94 ² 1.180							
c) Kranjsko:	4.250	3.350	0'79	1.742	2.440	1.923	18	7
1. Zagorje	2.460							
2. Kočevje	1.340							
3. Št. Janž	450							
č) Istra: Karpan	1.301	2.022	155	960	1.386	2.154	1	1
skupaj na Slovenskem brez Istre	18.810							

1 na Slovenskem

2 na nemškem ozemlju

PRODUKCIJA ŽELEZNE RUDE IN ŽELEZA NA NEMŠKEM
ŠTAJERSKEM IN KOROŠKEM TER V TRSTU L. 1913

Železna ruda:								
produkcijski kraj	produkcija v 1000 q	vrednost v 1000K	povprečna vrednost pro q v K	ruda vsebuje povprečno procentov kovine	Število delavcev	Število podjetij		Število plavžev v obratu
						sploh	v obratu	
a) Štajersko in sicer:	19.500	16.208	0'83	35'8%	3.290	16	3	
1. Innerberger-Erzberg	15.930							
2. Vordernberger-Erzberg	3.570							
b) Koroško:	616	545	0'85		309	9	1	
1. Hüttenberg	616	545	0'85		309	9	1	
skupaj	20.116	16.753			3.599	25	4	
Sirovo železo:								
a) Štajersko in sicer:	6.000	48.380	8'5		1.000	4	2	8
1. Donawitz	4.000	31.550	7'88		507			3
2. Vordernberg	1.000							
3. Eisenerz	500							
4. Hielflau	500							
b) Trst	1.100	11.173	10'16		340	1	1	3
skupaj	7.100	59.558			1.340	5	3	11

PRODUKCIJA SVINCA IN CINKA NA KRANJSKEM, KOROŠKEM
IN ŠTAJERSKEM L. 1913

Cinkova ruda:							
produkcijski kraj	produkcija v 1000 q	vrednost v 1000 q	povprečna vrednost pro q v k	ruda vsebuje povprečno... procentov kovine	število delavcev	število podjetij	
						sploh	v obratu
a) Koroško in sicer :	295	1.740	5'9 1	25 %	?	3	3
1. Rabelj	275 ¹					2	2
2. Pilberg- Rovte	20 ¹					1	1
b) Štajersko in sicer:	5	29'6		—	190	3	2
1. Haufenreith	4'9 ²	28'8			123		
2. Rabenstein							
skupaj	300	1.770				6	5
Sirov cink:							
a) Štajersko: Celje	43'4 ¹	2.484	57'62		252	1	1
b) Kranjsko: Trebelno						1	
skupaj	43'4	2.484	57'62		252	2	1
Svinčena ruda:							
a) Koroško in sicer:	178	4.508	25'39	65%	2.942	29	8
1. Pilberg – Rovte	59 ¹						
2. Rabelj	30 ¹						
3. Črna	87 ¹						
b) Štajer.: Haufenreith	3 ²	30	10 %		9	7	1
skupaj	181	4.538	25'07		2.951	36	9
Svinec:							
a) Koroško in sicer:	134	6.405	47'95		225	6	3
1. Pilberg – Rovte	44 ¹						
2. Rabelj	20 ¹						
3. Črna	70 ¹						
b) Krajnsko: Litija	24	1.187	48'96		79	4	1
skupaj	158	7.592	48'05		294	10	4

1 na Slovenskem

2 na nemškem ozemlju

DRVA, OGLJE IN LES.

V odstavku o gozdarstvu se je ugotovil samo letni prirastek lesa oziroma drv; ves ostali promet, podelanje, izvoz in uvoz, bilanca lesa, kakor tudi dohodki iz dragih sadov, ki jih dobivamo iz gozda n. pr. gob, malin itd. spadajo v ta odstavek.

Drva in oglje.

Pred vojsko smo izvozili približno 50.000 m³ (telesnine) drv v vrednosti 650.000 K., to je 13 K za m³.

Važen predmet našega izvoza je bilo oglje. Po Južni železnici smo ga uvozili nič manj kakor 140.000 q; iz cele Slovenske dežele se ceni izvoz na 200.000 q. Večja središča za eksport so bil n. pr. Sv. Peter na Krasu, Škofja Loka, Sevnica, Rajhenburg in Rimske toplice.

Za 200.000 q oglja se je porabilo približno 133 000 m³ (tesnine) lesa. Vrednost oglja, ki se je izvozilo, je znašala skoraj 2 milj. K. Pred vojsko smo izvozili torej za 25 milj. K drv in oglja. Ako preračunamo oglje v les, smo eksportirali 183.060 m³ lesa. Ker je znašal letni pridelek okroglo 1,085.000 q drv, smo porabili doma 902.000 m³.

Les.

Kakor se je že v odstavku o gozdarstvu ugotovilo, je znašal prirastek lesa povprečno 1,329.000 m³, ki se je deloma porabil doma, deloma pa eksportiral. Iz njega smo napravili tramove, deske in pohištvo ter vsakovrstne lesne izdelke. Industrija in obrt, kakor tudi trgovina z lesom je bila pred vojsko jako razvita. Imeli smo raznovrstna podjetja, ki so se pečala tudi z najfinejšimi podelanjem lesa; na splošno pa smo imeli iz lesne industrije in trgovine premalo dohodkov. Vzrok je bil, ker se je le malo podelal ter v na pol podelanem stanju izvažal. Bolj obširna izvajanja sledijo kasneje, sedaj pa preidemo k posameznim obratom.

Žage.

Na Slovenskem imamo mnogo vodnih sil, ki so še precej sorazmerno porazdeljene po celi deželi. Vodne sile so omogočile, da so se ustanovile mnogoštevilne žage kakor je razvidno iz sledeče razpredelnice:

	vodne žage	rezila	cirkularji	parne žage
Kranjsko	786	2.171	311	11
Štajersko	1.188	1.394	285	21
Koroško	303	437	141	3
skupaj ..	2.277	4.002	737	35

Štajerska ima največ žag, ki so pa večinoma primitivne; imajo samo po eno rezilo; pri vseh skupaj se je seštelo l. 1910. 285 cirkularjev (obločnih žag) in 21 parnih žag. Lesna industrija je posebno razvita v Savinjski dolini, kjer se izdelujejo posebno deske, ki se izvažajo po Savinji na Hrvaško. Nekdaj, pred 20 in 30 leti, je ta trgovina jako cvela, v zadnjem času pa je že precej ponehala, ker se je začela tudi Hrvaška glede lesne industrije osamosvojovati. Na Kranjskem imamo sicer manj žag, za to pa večje; vsaka ima povprečno 3 rezila in skoro vsaka druga tudi cirkular. Cela Gorenjska ter pokrajine ob Južni železnici in Kočevska so znane radi svoje lesne industrije. Na Koroškem smo imeli pred vojsko 303 žage; na vsako je pripadlo povprečno poldrugo rezilo in na vsako drugo po en cirkular. Obrati so bili na Koroškem povprečno manjši kakor na Kranjskem, večji pa kakor na Štajerskem.

Glede žaganja lesa se lahko reče, da nimamo velike lesne industrije, pač pa imamo jako razvito obrt, ker se popolnoma vjema s tehniko tega obratovanja. Ker se je sekal les, se je ustanovila žaga, da se je prihranil transport težkega in neobdelanega lesa. Obrati, ki se pečajo z žaganjem lesa, niso združeni z nadaljnim podelanjem. Žage se nahajajo v gozdu, mnogokrat v težko dostopnih krajih, zato je razumljivo, da se v teh oddaljenih krajih izvršujejo samo najnujnejša dela ter da se potem les v večjih podjetjih nadalje podela.

Tovarne za lesovino.

Na Slovenskem imamo 8 tvornic za lesovino (Holzstoff). Največja tovarna je v Rebrcah pri Železni Kaplji na Koroškem, kjer se je podelalo letno 22.000 m³ lesa. Druga največja tovarnica je v Medvodah, ki porabi letno 9.000 m³ lesa ter ima dve žagi in 15 kamnov. Manjše tovarne imamo v Sv. Katarini pri Trziču, Gorjah, Rovtah in Prevalju na Koroškem ter v Višnjeviku pri Celju in Crkašu (mariborski okraj). Vse te tovarne za lesovino so podelale letno 47.000 m³ lesa.

Čreslovina.

Posebno na Koroškem imamo jako mnogo stop za čreslo in sicer v Mačah pri Borovljah, Trbižu, Pod Rožici, na Reki, pri Sv. Jakobu, v Pliberku in Bajtišah pri Borovljah. Na Kranjskem se pečajo z izdelovanjem čreslovine trije obrati in sicer v Kresnici, Zagorju in Sv. Martinu pri Litiji.

Mizarstvo in pohišstvo.

Mizarje imamo skoro v vsaki vasi. Obrati teh obrtnikov so po večini majhni. Vrednost njihovega dela se bo v končni številki lesne industrije vpoštevala. Večja mizarstva podjetja imamo posebno v Ljubljani, kjer je jako razvito pri stavbeno mizarstvo, nadalje v Rogu pri Straži, Suhi, Zgornji Šiški, Kandiji in Novemu mestu ter v Kamniku in Mariboru, kjer imamo večja stavbena podjetja.

Pohištvo izdelujejo tudi mali mizarji, ki pa se ne bodo naštevati. Vrednost njih dela je vpoštevana v skupnem rezultatu lesne industrije.

Podjetja, ki se pečajo z izdelovanjem pohištva v večjem obsegu so v Selcah pri Škofji Loki, Sv. Martinu pri Litiji, Novem mestu, Kandiji in Bregu. Nadalje imamo veliki mizarški zadrugi na Viču in v Št. Vidu.

Izdelovanje pohištva je koncentrirano na Kranjskem.

Vrednost produkcije in izvoz mizarških izdelkov in pohištva se boste kasneje vpoštevata.

Ostala lesna obrt in industrija.

Naravno je, da ne izdelujemo samo pohištva in priprostih mizarških izdelkov, ampak da smo se poprijeli tudi nadaljnjega in finejšega podelanja lesa. Na Kranjskem imamo parketne tovarne v Ljubljani, na Vrhniki, v Trebnjem, Škofji Loki in Duplici. Nadalje imamo mnogo podjetij, ki se pečajo z izdelovanjem zabojev in sodov za prevažanje. Taka podjetja so v Trati, Sv. Katarini in Pristavi pri Trziču, v Rudnem, Jaršah ter Peklu pri Slovenski Bistrici. Sodariska podjetja imamo v Ljubljani, Šmarci in Selcah pri Škofji Loki. Sodariska zadruga je v Češnjici pri Selcah in v Tacenu. Večje tovarne, ki izdelujejo upognjeno pohištvo so v Zbelovem pri Konjicah, Poljčanah in Mariboru. V slednji tovarni se izdelujejo večinoma stoli. Stolarstvo je nadalje razvito v Bregu pri Borovnici, Ljubljani in Vel. Laščah. Čevljarska kopita se producirajo v Loki pri Laškem in v Sevnici. Pragovi za železnice ter brzojavni koli se impregnirajo v Spodnji Šiški, v Podgorju, pri Sv. Jakobu na Koroškem in v Sinči Vesi pri Velikovcu. Lesna volna se izdeluje v Beli Peči, Žrečah pri Konjicah ter v Suhem dolu pri Slovenjem Gradcu. Iz Polzele pri Vranskem in iz Slov. Gradca dobivamo merila in drugo lesno drobnarijo.

Že iz tega se vidi, da je naša lesna obrt in industrija jako raznovrstna. Izdelujemo prilično vse predmete, ki se dobivajo iz lesa. V pospešitev lesne obrti in industrije so se ustanovile obrtne šole in sicer v Kočevju, Beljaku in Malborgetu, ki se pečajo z raznovrstnimi lesnimi izdelki.

Omeniti bi bilo še, da imamo v Rušah pri Mariboru tovarno vžigalic. Tam se izdelujejo tudi ledenice.

Lesna industrija in obrt je razvita posebno na Kranjskem; središča so na Gorenjskem in Notranjskem; na Dolenjskem je razmeroma malo podjetij. Velika središča za izdelovanje lesnih produktov so Kočevje, Ljubljana in Trzič. Na Koroškem se je razvila močna industrija na zapadnem delu okrog Beljaka, jako malo pa okrog Velikovca. Na Štajerskem imamo pomembna podjetja okrog Maribora, v Konjicah ter ob Južni železnici od Celja do Brežic.

Izvoz lesa.

Med najvažnejša vprašanja naše zunanje trgovine spada izvoz lesa in njegovih izdelkov.

Leta 1913. smo izvozili iz Kranjskega po Južni železnici 113.000 ton stavbenega in žaganega lesa. Iz cele Kranjske pa, kolikor je bilo mogoče dognati, 280.000 ton, to je 466.000 m³. Pred vojsko je stala tona stavbenega ali žaganega lesa povprečno 75 K. Za les, ki se je izvozil iz Kranjskega, smo dobili torej 21 milj. K na leto.

Glasom statistike je znašal letni prirastek lesa na Kranjskem okroglo 1,180.000 m³. Od tega je pripadlo 49% na les, to je 578.200 m³, ostalo pa na drva. Ako smo izvozili 466.000 m³, bi nam ostalo za domačo porabo samo 112.000 m³ lesa. Ta množina pa najbrže ni zadostovala. Po mojem mnenju rabita kmet in podjetnik za domače stavbe in druge potrebščine tudi takšen les, ki se navadno prišteva med drva in ki zaradi tega ni sposoben za eksport.

Kolikor je bilo mogoče dognati, se je izvozilo iz Štajerske zadnja leta pred vojno 130.000 ton stavbenega in žaganega lesa, to je 215.000 m³. Letni prirastek na Štajerskem je znašal čez 450.000 m³. Izvozili smo torej nekaj manj kakor polovico prirastka. Razlika med izvozom iz Štajerske na eni strani ter iz Kranjske na drugi strani si moramo razlagati na ta način, da se uporabi jako mnogo lesa v velikih hrastniških in trboveljskih premogovnikih.

Za les, ki ga je izvozila slovenska Štajerska, je dobila pred vojno 975 milj. K.

Koroška je izvozila letno 75.000 ton stavbnega in žaganega lesa, to je 125.000 m³ in je dobila zanj 5,775.000 K.

Pred vojsko smo izvozili torej vsako leto 806 tisoč m³ stavbnega in rezanega lesa v vrednosti 36'525 milj. K.

Naš glavni odjemalec je bila od nekdaj Italija. Izvažalo se je po železnici čez Pontebo in Kormin ter po morju čez Trst. Kranjski les je šel večinoma čez Trst, deloma tudi čez Kormin in Pontebo, koroški pa večinoma čez Pontebo. Med drugim nam je delal konkurenco v Italiji tudi bosanski les. Južna železnica je namreč postavila jako nizke tarife za eksport bosanskega lesa v Italijo.

Važen eksportni trg za naš les je bila razven Italije Grška, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra in končno Ogrska.

Izvoz finejših lesnih izdelkov.

Kolikor je bilo mogoče dognati, smo porabili na Slovenskem za izdelovanje finejših lesnih izdelkov, kakor za pohištvo, sode, parkete, rezbarije, zobotrebce, lesno volno itd. okroglo 70.000 m³ lesa na leto. Iz tega se je napravilo okroglo 30.000 ton dogotovljenega lesnega blaga. Izvozili smo 7000 ton, ostalih 23.000 ton pa porabili.

Izvozna cena finejše podelanega lesnega blaga je bila pred vojno 1500 K za tono. Izvoz tega blaga nam je tedaj donášal na leto 10'5 milj. K. Lesni izdelki, ki so ostali doma,

so bili razmeroma manj vredni. Računa se, da je stala ena tona samo 1000 K, tako da smo porabili pohištva in drugih lesnih izdelkov za 23. milj. K na leto.

Bilanca lesa.

Bilanca naše lesne industrije, obrti in trgovine je bila torej pred vojno približno sledeča:

	Drva in oglje		stavbeni in žagani les		podelani les		skupaj	
	v 1000 m ³	v milj. K	v 1000 m ³	v milj. K	v 1000 m ³	v milj. K	v 1000 m ³	v milj. K
domača produkcija	1085	12	1259	545	70	335	2414	100
uvoz	—	—	—	—	—	—	—	—
izvoz	183	25	806	365	16	105	1005	495
domača poraba	902	95	453	18	54	23	1409	505

Vrednost produkcije lesa je znašala 100 milj. K. V to vsoto je vpoštevan tudi donos našega gozda, torej tudi letni prirastek lesa. Radi tega se ne sme v skupni bilanci vseh naših dohodkov gozdarstva bilancirati. Izvozili smo za 495 milj. K drv in lesa, oziroma izdelkov iz njega ter porabili za 505 milj. K. V te vsote niso všteti drugi dohodki, ki jih imamo iz gozda, n. pr. gobe, maline itd. Ti sadovi so nam donašali letno okroglo 4 milj. K, od tega smo izvažali za 1 milj. K. Končna bilanca je bila torej sledeča:

domača produkcija	104	milj. K
uvoz	—	" "
izvoz	50,5	" "
domača poraba	53,5	" "

Bodočnost lesne industrije, obrti in trgovine.

Dosedaj se je že marsikaj napravilo za povzdigo gozdnega prirastka. Po vojski se bo treba še bolj intenzivno pečati s tem vprašanjem. Reforme, ki se bodo uvedle za povzdigo poljskih pridelkov, bodo morale priti tudi glede gozda v poštev. Dosedanji letni gozdni prirastek znaša 28 m³ na 1 ha. V državnih gozdih na Nemškem priraste na leto 414 m³. Upajmo, da bo tudi naš gozd v kratkem obrodil vsaj 35 m³.

Naša država bo morala skrbeti tudi za eksportne udobnosti. Italija je naš največji odjemalec. Ž njo bo treba skleniti ugodno trgovinsko pogodbo ter skrbeti za dobre trgovske zveze ter cenena eksportna sredstva. Preko Trsta bo šel tudi v bodoče velik del našega eksportnega blaga. Tam moramo imeti kar največ udobnosti za skladišča, za nakladanje in razkladanje. Za eksport lesa v Dalmacijo nam mora nuditi iste udobnosti

Reka. Ker bo v prvih letih po vojski še precejšnje pomankanje lokomotiv, bo treba zopet vpostaviti brodarstvo po Savinji, Savi in Dravi.

Upajmo, da se bo eksport lesa že takoj po vojski močno dvignil. Pri vseh gospodarskih potezah se bomo morali ozirati na posledice, ki jih bodo imele za zunanjo lesno trgovino. Ako bi eksport lesa ponehal ali se še celo popolnoma ustavil, bi nastala huda kriza v lesni industriji, katero bi občutilo celo naše gospodarstvo. Naš kmet ne bi mogel več prodajati gozda, oziroma le po jako nizkih cenah. Nastala bi splošna gospodarska kriza.

Do sedaj smo dobivali za eksportirani les približno 50 milj. kron na leto. Iz razpredelnice o letni bilanci (na str. 166) sledi, da smo komaj 16.000 m³ lesa porabili za finejše lesne izdelke, ki so se eksportirali. Naša industrijska politika bo morala stremiti z vsemi močmi za tem, da se bo v bodoče podelala večja množina lesa. Ena tona fino podelanega lesa stane približno 1500 kron, ena tona stavbnega ali žaganega lesa pa samo 75 K. Ako se bomo le količkaj potrudili, dvignemo eksportno trgovino najmanj na 75 milj. K letno.

TEKSTILNA INDUSTRIJA.

Vrednost produkcije.

Nimamo slovenske tekstilne industrije. Na našem ozemlju je sicer nekaj tovarn, ki so pa v tujih rokah. Imamo samo še precej znatne vrvarne, manjša podjetja za izdelovanje platna ter čipkarstvo v obliki domače industrije; ostalo je skoro vse v tujih rokah. Velika predilnica v Litiji je podelala letno okroglo 16.000 q bombaževine. Zadnja leta pred vojsko se je uvažalo v Slovensko deželo približno 25.000 q sirove bombaževine ter bombaževih odpadkov, volne, lanu in konoplje v vrednosti okroglih 3·7 milj. K. Te sirovine so se pri nas podelale in blago, ki se je izdelalo, je bilo vredno približno 6·5 milj. K. Produkt se je izvažal.

K večjim podjetjem se sme prištevati predilnica v Litiji, nadalje v Tržiču in Ljubljani. Imamo manjša tekstilna podjetja kakor v Ljubljani in Mariboru. Pri nas je posebno vrvarstvo (v Ljubljani) razvito; njegove izdelke še celo izvažamo. Da se ugotovi vrednost celotnega pridelka na domačih tleh, je treba še vpoštevati delo krojačev in šivilj. V Slovenski deželi smo imeli približno 7.6000 krojačev, šivilj in krznarjev. Njih delo je bilo vredno okroglo 8 milj. K. V to vsoto ni vračunjeno blago in pritikline, ki jih dajo ti obrtniki. Končno je pri nas čipkarstvo kot domača industrija dobro razvito. Letna vrednost čipkarstva (ne všteti vrednosti blaga) ter sličnih obrti cenim na 1 milj. K.

Vrednost tekstilnega blaga, ki se je pri nas produciral, je znašala torej 15·5 milj. K.

V Slovenski deželi ne uspeva bombaž, tudi volne pridelamo tako malo, da ne bi mogli alimentirati ž njo niti enega velikega podjetja. Torej tudi v bodoče bo treba uvažati sirovine.

Poraba tekstilnega blaga.

Radi mnogovrstne porabe tekstilnega blaga je težko ugotoviti množino, katero smo letno konzumirali. L. 1913. smo porabili v celi Avstriji 1,047.000 q sirove bombaževine, to je 3'61 kg na osebo, ki je stala približno 5'40 K. Blago iz bombaževine, ki ga je izvažala Avstrija, je stalo povprečno 5'02 K za 1 kg. Cena 1 kg niti iz bombaža je bila povprečno 215 K. Ako smo porabili ravnolično bombaževga blaga (obleke in perila) kakor povprečno v celi Avstriji, smo izdali za vsako osebo 18'12 K ali pa na celem Slovenskem skupno 20,294.400 K.

L. 1913. smo porabili povprečno 0'66 kg volnenega blaga na osebo v vrednosti 6 K. Cela Slovenska dežela je izdala 6'72 milj. K za volneno blago. Volna, ki smo jo pridelali doma, je všteta med živinorejo.

Nadalje smo porabili povprečno na vsako osebo letno 4'52 kg konoplje, lana ter jute v sirovem ali podelanem stanju. Iz teh sirovin se izdelujejo vreče, vrvi, niti, platno itd. Povprečna cena 1 kg vreč je bila 1'30 K, platna pa 7'40 K. Doma smo izdelovali platno ter posebno vrvi, uvažali pa smo drugo izdelano blago ter tudi sirovine, to je lan, konopljo ter juto.

Cenim, da je blago, ki smo ga uvažali, stalo povprečno 1'30 K za 1 kg; ker je porabila vsaka oseba 4'52 kg. je izdala skupno 5'88 K ali 6,585.600 K cela dežela. Od te vsote je treba odšteti vrednost lana in konoplje, ki smo ga na Slovenskem pridelali, to je okroglo 500.000 K ter samo plačali tujini okroglo 6,085.600 K na leto.

K tekstilnemu blagu spada še izdelana obleka, perilo ter klobuki. Tu je treba vpoštovati samo ono obleko, perilo in klobuke, v kolikor so se že izgotovljeni uvažali. Koliko izdelanih sukenj, hlač, srajc itd. smo uvozili? Statističnih podatkov o prometu s temi predmeti nimamo; treba se je zadovoljiti s cenitvijo. Mislim, da ne sežem previsoko, ako rečem, da je vsak moški, ki nosi konfekcijsko blago, to je 500.000 oseb, kupil na leto povprečno za 14 K izdelane obleke in perila; skupna vrednost bi znašala 7 milj. K.

Ravno tako smo uvažali za 500.000 oseb po en klobuk na leto v skupni vrednosti 1'5 milj. K. Radi popolnosti naj omenim še svilo ter blago iz nje. Cenim, da smo ga uvozili letno za 1 milj. K.

Za tekstilno blago bi torej plačevali letno tujini:

1. za blago iz bombaževine	20'30	milj. K
2. za volneno blago	6'72	" "
3. za lan, konopljo in juto ter blago iz njega	6'09	" "
4. za konfekcijsko blago	8 50	" "
5. za svileno blago	1'-	" "
skupaj	42'61	milj. K

To svoto bi plačali, ako bi kupili blago po cenah svetovnega trga. Znano pa je, da ima vsaka ekspanzivna industrija tendenco, kolikor mogoče dvigniti cene na domačem trgu, obratno pa na svetovnem trgu prodajati kolikor mogoče po ceni. Z velikimi dobički, katere ima pri blagu, prodanem doma, hoče kriti eventuelne primanjkljaje, ki nastanejo vsled forsiranega izvoza. Avstrijska industrija je zasledovala dosledno to tendenco. Zato je bilo manufakturno avstrijsko blago dražje v Ljubljani kakor v Carigradu. Seveda je moralo v Carigradu konkurirati z nemškim, angleškim, francoskim itd., v Ljubljani pa ni bilo take konkurence, ker je avstrijsko industrijo ščitila carina. Računam, da smo plačali za tekstilno blago skoraj 10 odstotkov čez eksportno ceno. Pred vojsko smo torej plačali tujini okroglo 46 milj. K za tekstilno blago. K temu je treba prišteti še izdatke za krojače in šivilje v znesku 8 milj. K. Skupni izdatki za obleko, perilo itd. so znašali torej 55 milj. K na leto.

Pogled v bodočnost.

Tekom vojske so izpraznili zaloge veletržci kakor tudi najmanjši kramar na deželi. Le pičli preostanki se še dobijo, blago, ki se malo rabi ter luksuriozne reči. Trgovci so prodali devet desetih svojega inventarja. Vsi, ki so imeli le količkaj znatne zaloge, so obogateli. Denarja imajo v preobilici. Po vojski si bo hotel vsak zopet nabaviti blago. Vendar jih bosta strašila dva pomisleka: prvič bode morala cena prej ali slej pasti in drugič prebivalstvo ne bo moglo nakupovati toliko kakor pred vojsko. Končno se ne bo moglo v prvih časih dobiti blaga v dovoljnih množinah. Tako nenaravno razmerje pa bo trajalo samo par let. Potem pa ga bomo dobili dovolj.

Naše gospodarske razmere pa bodo slabe, vsled česar bo treba tudi na obleki štediti. Le najpotrebnejše se bo kupilo. Cenim, da bo poraba padla za eno četrtno, torej bo znašala namesto 55 samo 43 milj. K.

Predvsem bo treba v smislu nacionaliziranja industrije spraviti tekstilne tovarne v slovenske roke. Potem pa bomo morali dvigniti domačo produkcijo. Sicer ni misliti, da bi se mogli kdaj popolnoma osamosvojiti v tekstilnih potrebščinah. Tudi ne bi bilo gospodarski. Produkti tekstilne industrije so tako mnogovrstni, da bi morali imeti nešteto različnih tovarn, ako bi hoteli proizvajati vse vrste tekstilnega blaga. Morali se bomo omejiti na produkcijo nekaterih vrst blaga. Najbolj priporočljivo bi bilo izdelovanje priprostege perila, obleke itd., kar se rabi v velikih množinah. Že domači konzum bi dal dovoljno garancijo, da bi se taka podjetna rentirala. Vendar bo treba tudi izvažati, kajti naša dežela ne porabi toliko, kolikor producira eno veliko podjetje. Hrvatska, Slavonija, Bosna in Hercegovina ter Dalmacija so naše naravne odjemalne dežele. Mislim, da bo mogoče razširiti dosedanja, oziroma ustanoviti nova podjetja, tako da bodo podelala letno najmanj za 6 milj. sirovin; produkt bo vreden okroglo 15 milj. K.

Cenim, da se bo tudi izvoz dvignil od 6'5 na 15 milijonov kron letno.

STAVBENIŠTVO.

V tem spisu se hoče ugotoviti bilanca slovenskega gospodarstva, to je, koliko pridelamo, uvozimo in izvozimo ter koliko porabimo. Od tega se mora strogo razločevati inventar, to je vrednost premoženja, ki ga imamo ob sklepu vsakega poslovnega leta. To dvojno si je treba predočiti v odstavku o stavbeništvu.

V stavbeništvu spadajo hiše in druga poslopja ter stavbeni material vsake vrste. Predvsem si je treba ustvariti jasno sliko, ali spadajo nove stavbe, ki so se zgradile v poslovnem letu, v bilanco. Poglejmo si sledeči primer: Industrijsko podjetje producira letno blaga za 1 milj. K; ker hoče povečati produkcijo, sklene zgraditi novo poslopje, ki stane 200.000 K. Produkcija se dvigne vsled tega na 1'3 milj. K. Ali more podjetje izkazati v bilanci, da je znašala vrednost produkcije 1'5 milj. K (1'3+0'2)? Nikakor ne, ker vrednost novega poslopja (200.000 K) ne spada med produkcijo, ampak med produktivna sredstva in torej ne v bilanco o produkciji, ampak v inventar.

Ako bi se v tem slučaju vpoštevala v bilanci vrednost zgradbe, bi bila slednja dvakrat všteta, kajti poslopje ni nič drugega kakor produktivno sredstvo.

Isto velja tudi glede gospodarskih poslopij. Ako si kmet sezida hlev, v katerem dopita letno na pr. tri vole, ne more prištevati primerne dela vrednosti hleva k vrednosti volov. Tudi v tem slučaju je hlev le produktivno sredstvo, ki je vpoštevano v končnem produktu, to je v volih. Skednji, shrambe za poljske pridelke in drugi živež spadajo tudi v to skupino. Ravno tako tudi vsa poslopja, ki služijo posredno ali neposredno v produktivne ali sploh gospodarske namene. Le oni del zgradb bi se moral postaviti v bilanco, ki nima tega namena, torej ki služi izključno udobnosti človeškega življenja.

Nimamo nikakoršnih statističnih podatkov, s katerimi bi se moglo vsaj približno ugotoviti, koliko stavb se mora prištevati med eno in koliko med drugo skupino. Gotovo pa je, da je prva skupina nerazmerno večja kakor druga, posebno pri nas Slovencih, ki smo razmeroma reven narod. V tej točki mora ostati bilanca netočna. Zgradbe se sploh ne bodo vštete v bilanco.

Še na eno netočnost moram opomniti. V odstavku o lesu je vpoštevana v bilanci skupna vrednost lesa, torej tudi stavbenega. Les, ki se je porabil doma v takozvane produktivne ali gospodarske zgradbe, bi se ne smel navesti kot samostojna točka domače produkcije. Domača produkcija pri lesu je bila vsled tega nekoliko previsoko cenjena, stavbe pa bodo pre nizko; na ta način se pogrešek zmanjša. Ako bi bili te dve postavki enaki, bi se zjednačil končni rezultat bilance.

Vsekakor pa se mora vpoštevati oni del stavbnega materiala, ki se je importiral ali pa eksportiral.

Cement

Ob progi Južne železnice imamo dve cementarni in sicer v Zidanem mostu in v Trbovljah. Nadalje imamo še malo portlandsko cementarno v Kamniku ter veliko cementno tovarno v Dovju.

Pred vojsko smo porabili razmeroma malo cementa. Manjkala nam je takozvana »težka industrija«, ki porabi neizmerne množine stavbenega materiala. V Avstriji je vladala kakih deset let akutna nadprodukcija cementa, tako da so cene padle na polovico in še manj, na 3 do 4 K za 1 q. Po vojski bo treba veliko graditi, pri čemur pride cement do veljave; naše cementarne, posebno pa če se všteje še velika dalmatinska tovarna bodo producirale dovolj materijala.

Produkcija se mora še znatno dvigniti, tako da bomo lahko, ako bo trg dopuščal, izvažali znatne množine.

Pri graditvi cementarn bo treba vpoštevati sledeča navodila: Cement se rabi v razmeroma velikih množinah. Ker mora biti dober kup, ne prenese večjih transportnih stroškov. Zato se morajo cementarne naseliti kolikor možno v bližino večjega konzumnega središča ali pa morajo imeti na razpolago cenena transportna sredstva, na pr. ladje.

Apno.

Domača produkcija apna krije popolnoma naše potrebe ter še vrhu tega smo izvažali primerne množine. Male ali večje apnenice se nahajajo skoraj povsod. Na Kranjskem in v Korotanu, ki imata obilo lesa in apnenca, se lahko postavi še mnogo apnenic. Glede teh velja še bolj kakor glede cementa navodilo, da se mora produkcija decentralizirati. Apnenica naj se zgradi tam, kjer se rabi apno.

Po Južni železnici, brez proge Maribor–Sp. Dravograd, smo eksportirali okroglo 250.000 q apna. Ker se po drugih progah izvažala malo apna, cenim, da je znašal celoten eksport 300.000 q apna v vrednosti okroglih 600.000 K.

Opeka.

Tudi opeko produciramo v večjih množinah, kakor jo rabimo. Povsod po deželi imamo opekarne, posebno v bližini večjih mest, kjer se rabi obilo stavbenega materijala.

Za izvoz opeke so prišli sledeči ob Južni železnici ležeči kraji v poštev: Maribor, Pragersko, Trbovlje in Ljubljana. Značilno je, da so ravno največja mesta obenem eksportna središča za opeko.

Vsega skupaj smo eksportirali po Južni železnici (brez proge Maribor–Sp. Dravograd) 2.500 vagonov opeke. Tudi v drugih krajih, ki ne leže ob Južni železnici, je opekarstvo še precej razvito, na. pr. v ptujskem okraju, v Ribnici, v Metliki, Novem mestu, Radomljah itd. Cenim, da smo iz cele Slovenije izvozili 3500 vagonov opeke v vrednosti okroglih 800.000 K.

JESTVINE IN PIJAČE.

V ta odstavek ne spadajo vsa jedila oziroma pijače, ampak samo one, ki še niso dosedaj vpoštevane, to je blago, ki se izdeluje industrijskim ali obrtniškim potom ter ono, ki se docela uvaža.

Pivo.

Znano je, da naše pivovarne niso mogle konkurirati z velikimi, ki se nahajajo na Štajerskem, Nižjem Avstrijskem ter Češkem. Obrat v naših pivovarnah je majhen in vrhutega ima produkcija oziroma prodaja piva več ali manj sezonski značaj. Na Češkem ali na Nemškem se prodaja pivo enakomerno celo leto, pri nas pa se porabi pozimi prav malo piva, le poleti posebno ob vročih dneh se ga mnogo popije. Radi tega morajo naše pivovarne napraviti večje zaloge za poletje, med tem ko je prodaja piva v zimskem času minimalna.

Vrhutega pa so morale naše pivovarne prenašati hudo konkurenco od strani nemških posebno graških. Nemški pivovarnarji so si znali priboriti odjemalce na Slovenskem posebno na ta način, da so zaposlili najspretnjše agente slovenske narodnosti.

Zadnja leta pred vojsko se je produciralo v Slovenski deželi povprečno 215.000 hl piva. Sedem pivovaren je prišlo v poštev: dve v Mariboru, ena v Ljubljani, ena v Mengšu, ena v Žalcu, ena na Vrhniki in ena v Senožečah. Od teh pivovaren so tri v slovenskih rokah, ki so producirale približno od 70 – 80.000 hl, ostale pa so v nemških rokah. Domača produkcija nam ni zadostovala, ampak uvažali smo približno 155.000 hl na leto in sicer največ iz štajerskih pivovaren (Puntigam in Reinighaus pri Gradcu ter Goos v Ljubnem). Češka nam je dajala približno 25.000 hl na leto. Celotni konzum je znašal 370.000 hl na leto, to je 33 l na osebo. V celi Avstriji je popila vsaka oseba povprečno 68 l ter na Nemškem 102 l. Pri nas se konzumira več vina in žganja.

Produktivni stroški (brez konzumnega davka) 1 hl piva so znašali na Češkem in v nemških deželah od 11 – 15 K, povprečno 13 K. Naše pivovarne so pridelale 215.000 hl piva, torej v vrednosti okroglih 2'8 milijonov kron. Pripomniti bi bilo, da so bili izdatki naših pivovaren večji kakor 2'8 milijonov kron in sicer radi tega, ker so te tovarne, kakor že zgoraj omenjeno, dražje producirale kakor veletovarne na Zgornjem Štajerskem ali Češkem in sicer jih je stal vsak hektoliter 16 – 20 K; za importirano pivo smo morali plačati več kakor 13 K za vsak hl, ker smo morali kriti transportne in prekupčevalske stroške ter vrhu tega primeren odstotek kot dobiček. Pivo, katero smo dobivali od zunaj, je stalo povprečno po 20 kron, torej smo izdali 3'1 milijonov kron.

Za produciranje 1 hl piva se porabi povprečno 18 kg sladü, to je 22'5 kg ječmena; za 370.000 hl bi porabili tedaj vsako leto 73'250 q ječmena. Dosedaj se je vporabljal večinoma moravski posebno hanaški ječmen; najboljši veščak za pivovarstvo, ki ga imamo na Slovenskem, pa pravi, da bi bil hrvaški ječmen ravno tako sposoben za slajenje kakor moravski.

Tekom vojske so morale vse pivovarne vsled pomanjkanja sirovin znatno skrčiti produkcijo, vsled česar je padel konzum. Posebno na Slovenskem se je prebivalstvo v zadnjih letih še precej odvadilo piva. Iz tega razloga in ker spada pivo med več ali manj luksurižno blago, se ga bode po vojski mnogo manj porabilo kakor do sedaj. Končno je treba vpoštevati, da se bode vžitninski davek znatno zvišal, vsled česar se bode konzum še bolj skrčil. Računa se, da se bo po vojski porabilo približno 200.000 hl piva na leto. Tovarne, ki se nahajajo na našem ozemlju, bodo tedaj popolnoma zadoščale. Pripomniti bi bilo, da bodo mogle naše pivovarne v slučaju potrebe producirati namesto 215.000 hl kakor dosedaj, čez 300.000 hl na leto. Upajmo, da ga bodo tudi izvažale na jug in jugovzhod.

Naša država bo morala skrbeti, da prepreči uvoz. Z nizko carino in z visokim uvoznim tarifom se bo to doseglo. Vendar ne bodo smele tovarne izrabiti te okolnosti v samolastne namene ter povišati cene. Carina in druga sredstva ne smejo imeti drugega smotra, kakor da zasigurajo našim pivovarnam domači trg. Carina bo imela torej vzgojevalni značaj. Ko se pivovarne ojačijo in so zagotovijo domači trg, odpade carina.

Za kvalitetno pivo, kakor pizensko, se bo moral predpisati jako visok vžitninski davek, ker to blago spada med luksus.

Kava in kavine primesi.

Leta 1913. se je uvozilo v Avstrijo 483.000 q kave, to je na osebo 1'66 kg. Na Nemškem je porabila vsaka oseba 2'44 kg. Ako je konzumirala v Slovenski deželi vsaka oseba 1'66 kg kave, smo morali uvažati 18'592 q Importna cena, to je cena, ki jo mora plačati prekmorski trgovec v Trstu ali na Reki, je znašala povprečno 1'50 K za 1 kg. Temu je treba dodati prekupčevalske in transportne stroške, ležarino itd. tako, da je stala kava našega malega trgovca okroglo 1'90 K. Vsled tega smo porabili za kavo 3'5 milijonov kron (ne vštevi vžitninski davek).

Kavine primesi so razmeroma po ceni. Kar produciramo na Slovenskem, zadošča našim potrebam. Tovarni za kavine primesi imamo v Ljubljani in Mariboru. Vrednost produkcije je znašala približno 0'2 milj. kron na leto.

Po vojski (kakor tudi že sedaj) bo spadala kava, posebno prekmorska kava, med luksus. Nje konzum se bo skrčil. Cenim, da bo padla najmanj na dve tretjini, to je na 12.000 q na leto. Ako bode cena ista kakor pred vojsko, bodemo izdajali za kavo 2'28 milijonov kron. Poraba kavinih primesi se ne bo znatno izpremenila. Kavine primesi so razmeroma po ceni, vsled česar se bode posegalo raje po njih kakor po prekmorski kavi.

Sol.

Pred vojsko smo konzumirali letno 11 kg kuhinjske soli na osebo. V to množino ni všteta ona sol, ki se porabi v industriji, obrti in zemljedelstvu. V te namene je šlo letno 44.800 q, to je 4 kg na osebo. Celotna poraba je znašala tedaj 168.000 metrskih stotov, to je 15 kg na osebo.

Kuhinjska sol se je prodajala na drobno povprečno po 24 v. ter industrijska po 10 vin., torej smo izdali nekaj več kakor 3'5 milj. K. Ta svota pa ni šla docela iz dežele, kajti en del je ostal našemu trgovcu, drugi pa je šel na račun državnega vžitninskega davka. Za 1q kuhinjske soli, ki se je uvažala iz inozemstva, je plačala Avstrija samo 1'k K; stroški za 1 q soli, katero je produciral avstrijski državni monopol, so pa znašali 5'3 K. Mi smo morali plačevati slednji znesek in vrhutega še transportne stroške iz Galicije ali iz Gornje Štajerske in Solnograške, tako da so narastli produktivni in transportni stroški približno na 8 K. Slovenska dežela je tedaj plačevala okroglo 1'34 milj. K na leto za sol.

Po vojski se bo treba ozreti nekoliko po svetovnem trgu, tako da dobimo sol vsaj po 4 K za q. Ker se bomo bavili z živinorejo bolj intenzivno, se bode porabilo skoraj dvakrat več industrijske soli kakor do sedaj. Potrebovali bomo tedaj 11 kg kuhinjske soli, 8 kg industrijske soli za vsako osebo, to je skupno 212.800 q, ki nas bo stala približno 850.000 K.

Riž, olje, južno sadje itd.

Trgovina z rižem, oljkinim oljem, južnim sadjem, inozemskimi začimbami ter kakaom in čajem je šla preko Trsta. Naši mali in večji trgovci so dobivali tam blago od veleimporterja. Kakor se vidi iz spodnje razpredelnice, smo uvažali pred vojsko tega blaga za 6,750.000 K na leto:

	letni uvoz oz. domača poraba pred vojsko		posamezna oseba je porabila
	množina v 1000 q oz. hl	vrednost v 1000 k	
kakao in čaj ...		400	0'35 K
inozemске začimbe		200	0'17 K
južno sadje	93 q	3000	8'3 kg
oljkino olje ...	11 hl	1000	1 liter
riž	67 q	2150	6 kg
skupaj		6750	

Po vojski se bodo razmere vsled varčnosti v toliko izpremenile, da bomo uvažali ono blago, ki spada več ali manj med luksuz, v manjših množinah. Kolikor je mogoče naprej videti, bodo naši izdatki za kakao in čaj padli približno na 200.000 K. Začimbe se rabijo navadno v tako malih množinah, da se njih konzum najbrž ne bo zmanjšal. Vsekakor pa bo padel uvoz južnega sadja vsaj za polovico. Vpoštevati je treba možnost, da se bo naša sadjereja oplemenitila in na ta način kolikor toliko nadomestila južno sadje. Tekom vojske se je odvadilo naše ljudstvo oljkega olja, vsled česar se bo tudi po vojski vsaj nekaj časa konzumiralo manj olja kakor do sedaj. Cenim, da se bode uvoz zmanjšal na 750.000 K. Tudi riž je prišel v zadnjih letih popolnoma iz navade. Na njegovo mesto je

stopilo proso, kaša itd. Ker je pa riž jako izdatna hrana in razmeroma jako cena, bo treba podpirati uvoz, tako da se bo uvažalo najmanj za 1,800.000 K riža.

Pred vojsko smo izdali za to blago približno 6,750.000 K, po vojski pa bode konzum padel; ako bi ostale cene neizpremenjene, bomo izdali najbrž samo 4,450.000 K.

Žganje in druge žgane pijače.

L. 1913 je bilo na Krajnskem 5838 dovoljenj za kuho žganja, to je na vsakih 90 oseb po eno dovoljenje, med tem ko v celi Avstriji le na vsakih 8700 oseb. Po uradni statistiki so pridelali poljedelci iz lastnih sirovin ter za lastno potrebo 1100 hl žganja (preračunjenega v 100 odstotni alkohol; normalno ima žganje samo 25 – 30% alkohola, torej dobilo se je 4400 hl žganja). Dejanski pa je kmet pridelal mnogo več kakor 1100 hl, kakor ga uradna statistika izkazuje; lahko se reče, da trikrat več, to je 3300 hl. Razven tega se je produciralo na Krajnskem v večjih žganjarnah, ki plačujejo vžitninsko ali produktivno davščino, 1100 hl. Skupna produkcija je znašala 4400 hl (100 odstotnega alkohola).

Ta množina pa ni zadostovala za konzum. Dve veliki tvrdki V Ljubljani sta uvažali letno 8000 – 9000 hl alkohola (100 odstotnega). Razven teh je nešteto drugih trgovcev in zasebnikov dobivalo žganje iz tujine. Na Kranjsko se je importiralo letno najmanj 12.000 hl žganja in drugih žganih pijač. Porabilo se je tedaj skupno 16.400 hl (100 odstotnega) žganja in žganih pijač, to je 3'1 litra na osebo, v celi Avstriji pa približno 3'4, na Nemškem le 2'8 litra. V tej množini ni upoštevan oni alkohol, ki se je porabil v industrijske namene. Ta je vštet pri posameznih industrijskih strokah.

Na Koroškem se je popilo razmeroma ravno toliko žganja in likerjev kakor na Krajnskem, torej 3'1 l na osebo. Na Štajerskem pa se pije veliko več vina in nekaj manj drugih opojnih pijač. Cenim, da se je porabilo samo 2'5 l žganja (100 odstotnega alkohola) na osebo in leto.

Skupna poraba je znašala torej okroglo 32.000 hl žganih pijač ali pravzaprav sto odstotnega alkohola na leto v vrednosti približno 10. milj. K.

Kakor zgoraj ugotovljeno, smo na Krajnskem pridelali letno 4400 hl žganja (oz. sto odstotnega alkohola); na Koroškem in Štajerskem se razmeroma ravno toliko producira in sicer 7000 hl, skupno 11.400 hl, tako da smo uvažali 20.600 hl. Ker se je pri nas produciralo po večini žganje in le malo špirita, ki je v razmerju z odstotki alkohola mnogo bolj po ceni, je bil domači pridelek 6 ter uvoz 4 milj. K vreden. V te svote so vračunjeni samo produktivni stroški, faktični izdatki za žganje in likerje pa so bili mnogo večji. Prišteti bi bilo vžitninsko davščino ter dobiček producentov in trgovcev tako, da se pomnožijo izdatki za tri do štirikrat.

Po vojski bomo morali skrbeti, da se uvoz alkohola popolnoma prepreči, da se na ta način izboljša naša bilanca za 4 milijone K. Domača produkcija in izvoz se bosta morala podpirati, domača poraba pa iz socialnih in zdravstvenih ozirih kolikor mogoče omejiti.

SLADKOR.

Poraba sladkorja.

V celi Avstriji je porabila vsaka oseba povprečno 15 kg sladkorja na leto. V to množino je všteti ves sladkor, ki se porabi v kuhinji, za produciranje likerjev, drugih opojnih ali sladkih pijač itd. Na Slovenskem se porabi približno ravno toliko sladkorja, kakor povprečno v celi Avstriji. Torej smo ga uvozili zadnja leta pred vojsko povprečno 168.000 q.

Tržna cena na debelo je bila okroglo 85 K za 1 q. V to svoto je vračunjen vžitninski davek, ki je znašal 38 K. Za sladkor smo izdali tedaj skupno 14,280.000 K, tako da so znašali čisti izdatki za sladkor 7,896.000 K letno.

Po vojski se bo konzum sladkorja skrčil najbrže na okroglo 10 kg na osebo, to je skupno na 112.000 q v vrednosti 5,264.000 K (po ceni pred vojsko).

Sladkorna industrija.

Na Slovenskem nimamo nobene sladkorne tovarne. Ves sladkor uvažamo iz čeških in nemških dežel. Pred nekaj leti, 1912, pa se je ideja o ustanovitvi slovenske sladkorne industrije zopet pojavila in bi se tudi realizirala, ako je ne bi ovirali politični momenti. Pl. Šuklje je izdal takrat pomembno brošuro, v kateri je strokovnjaško dokazal, da bi imela sladkorna pesa na Kranjskem še več sladkorja kakor na Češkem. Dokazal je tudi, da bi imel kmet, ki bi obdeloval sladkorno peso, veliko več dobička kakor ga ima dandanes od svojega polja. Rentabiliteta sladkornega podjetja je bila dokazana. Strankarska zagrizenost pa je preprečila krasno započetje. Načrt se ni realiziral – in mi smo nadalje kupovali sladkor od nemškega kartela.

Načrt pl. Šukljeta pa se bo realiziral v Jugoslaviji. Ne bomo si prihranili le onih 5,264.000 K, katere bi morali plačevati za sladkor, ampak ga bomo tudi eksportirali na jugovzhod.

PETROLEJ, BENCIN, SVEČE, MILO ITD.

Petrolej in njegovi produkti.

Na Slovenskem nimamo nobenega petrolejskega vrelca. Ves petrolej, ki smo ga porabili ter produkte iz njega smo morali uvažati in tudi v bodoče bomo navezani na import. Le tedaj bi se mogel izboljšati naš položaj, ako bi ustanovili petrolejsko rafinerijo, uvažali sirovo mineralno olje ter iz njega producirali petrolej, bencin, stearin, mazilna olja itd.

Pred vojsko smo porabili na osebo približno 7 litrov petroleja za razsvetlavo, torej vsakoletno skupno 78.400 hl. Vseh produktov, ki se dobivajo iz sirovega mineralnega olja (nafte), to je petroleja, bencina, mazilnih olj, stearina, parafina itd. pa smo porabili

približno 15 kg na osebo in leto (izraženo v nafti). Celotni import nafte, oziroma produktov iz nje, je znašal torej 168 000q na leto.

Najbližnji vrelec nafte je v Galiciji. Pri vrelcu je stala nafta zadnja leta pred vojsko 5 K za 1 q; množina, ki smo jo porabili, to je 168.000 q, bi bila vredna 840.000 K. K temu je treba prišteti še rafinerijske in transportne stroške, ki so znašali približno 15 K za 1 q, tako da smo plačali za 1 q nafte približno 20 K. Skupni stroški za petrolej, bencin, mazilna mineralna olja, parafin itd. so znašali torej 3'36 milj. K.

Trgovska središča za te predmete so bila posebno sledeči kraji: Maribor, Celje, Zidani Most, Ljubljana, Postojna, Kranj in Novo Mesto.

Margarina, ceres itd.

Promet z margarino, ceresom ter drugo umetno vegetabilno mastjo je bil pri nas neznaten. Doma nismo producirali teh predmetov, ampak smo jih uvažali. Celotni uvoz je znašal okroglo 12.000 q v vrednosti približno ½ milj. K. Po vojski bo uvoz teh predmetov najbrže več ali manj izostal.

Sveče in milo.

Produkcija teh predmetov je enostavna. Sveče in milo lahko izdeluje vsaka hišna gospodinja. Sirovine imamo deloma doma, deloma pa bi jih morali uvažati; med slednje spadajo: stearin, parafin in kemikalije. Na Slovenskem imamo svečarne in obrti, ki se pečajo z izdelovanjem mila. Svečarne dobivajo sirovine iz tujine, deloma pa jih sami pridelamo kakor na. pr. vosek. Vrednost voska je že na drugem mestu vpoštevana. Tu bi se moral vpoštevati le zaslužek pri izdelovanju. Ker je majhen, naj izpade. - Domača obrt je producirala le mal del tega, kar smo porabili. Z malimi stroški in z enostavno trgovsko organizacijo bomo zadostili lastni potrebi z lastno produkcijo.

Leta 1913. smo uvozili po Južni železnici okroglo 18.000 q sveč in mila ter izvozili za 6.500 q, tako, da je znašal saldo-import po tej progi 1500 q. Cela Slovenska dežela pa je uvozila vsako leto približno 24.000 q tega blaga. Povprečna cena 1 kg sveč ali mila je bila pred vojsko 80 vin., tako da smo izdali za to blago skupno 1,920.000 K.

Po vojski se bodo, ako bomo v svoji državi zasledovali narodno industrijsko politiko, razmere toliko spremenile, da bode import dogotovljenega blaga odpadel ter bomo dobavljali sirovine, ki jih ni pri nas. Produciranje pa se bo moralo izvršiti na domačih tleh. Izdatki za sirovine pa bodo padli približno na 1 milijon kron.

STEKLARSTVO IN LONČARSTVO.

Steklo in blago iz stekla.

V naših rudniških revirjih se je ustanovila znatna steklarska industrija. V Zagorju in Hrastniku imamo velike steklarne. L. 1913 se je uvozilo iz Hrastnika 21.000 in

Zagorja 14.900 q stekla. V teh steklarnah se je izdelovalo samo nekaj vrst stekla; ker pa se rabi steklo v najrazličnejših oblikah, smo večino blaga, ki se je pri nas faktično porabilo, dobivali od zunaj. Naobratno pa je šla naša produkcija skoro docela izven dežele.

Celoten import stekla je znašal pred vojsko okroglo 55.000 q ter eksport okroglo 35.000 q. torej saldo import 20.000 q v vrednosti 1'1 milj. K (a 55 K). Vrednost domače produkcije se ceni okroglo na 2 milj. K.

Lončarstvo.

V Slovenski deželi imamo še precej razvito domačo industrijo z lončarskimi izdelki. Pred vojsko nismo sicer izvažali teh izdelkov v taki množini, da bi prišla v poštev, pač pa smo krili domačo potrebo. Finejše in dražje blago iz porcelana pa smo morali uvažati. Izvažali pa smo fine izdelke iz cementa. Za eksport je prišla posebno v poštev Ljubljana, Rajhenburg in Maribor. Ti predmeti so se izdelovali v Ljubljani, kjer je cvela posebno cementna industrija (v to skupino spada samo fino blago; cement, umetni kamen itd. spada pod stavbeništvo), nadalje v Mali Bukvici pri Ilirski Bistrici in Kamniku.

Po vsej priliki je vrednost importirane lončevine, porcelana in finega cementnega blaga odvagala eksport. Domača poraba je bila približno 1'5 milj. K vredna.

TOBAK.

V zadnjih letih pred vojsko se je izdalo v celi Avstriji za nakup tobaka ter za produciranje povprečno 103 milj. K. L. 1913. pa je imela tobačna režija 331 milj. K dohodka, čisti dobiček je tedaj znašal 228 milj. K. vsaka oseba v celi Avstriji je izdala torej za tobak povprečno 11'41 K na leto. Poljedelsko prebivalstvo puši mnogo manj kakor industrijsko, mestno več kakor podeželno. Raditega se je na Slovenskem porabilo manj tobaka kakor povprečno v celi Avstriji, recimo da letno samo 7 K na osebo, to je skupno 7,840.000 K. Od te svote pripada 2'4 milj. K na produktivne stroške ter 5'44 milj. K na državne pristojbine. Med domačo porabo se sme vpoštevati samo svota 2'4 milj. K; ostali znesek ni nič drugega kakor indirektni davek, katerega je morala naša dežela prispevati k skupnim državnim izdatkom.

V Ljubljani imamo veliko tobačno tovarno, v kateri se je podelalo letno približno 40.000 q sirovega tobaka. Tovarna je sicer državna last, vendar so delavske moči, izvzemši voditeljev, iz naše dežele. Pretežen del denarja, ki se izplača delavcem in uradnikom, ostane v naši deželi. Končno je treba še vpoštevati, da so tudi trafikantinja iz našega naroda. Zdi se mi, da od svote 2'4 milj. K, katero smo izdali na produkcijskih stroških tobaka, je ostalo v deželi približno polovica, okroglo 1'2 milj. K; ostala polovica je šla izven dežele za nakup sirovin itd.

Po vojski se bo tobačni konzum zmanjšal. Že tekom vojske se je marsikdo odvadil kajenju ali pa dnevni kvantum znatno restringiral in ta lepa navada bo do neke mere

tudi nadalje ostala, sicer ne radi pomanjkanja materiala, ampak iz ekonomičnih ozirov. Za koliko se bo poraba zmanjšala, bo pokazala bodočnost; recimo, da bo padla za eno četrtnino. V tem slučaju bi porabili za produkcijo tobaka okroglo 1'8 milj. K na leto. Ta svota bo ostala do cela doma, ker bomo tudi sirov tobak na svojem ozemlju pridelali.

KEMIKALIJE, ZDRAVILA ITD.

Pred vojsko sta bila produkcija in promet s predmeti, ki spadajo v to skupino, približno sledeča:

	vrednost v milj. k			
	domače produkcije	uvoza	izvoza	domače porabe
žveplo	–	0'24	–	0'2
umetna gnojila	–	3	–	3
vžigalice in razstrelivo	0'5	1'5	–	2
kislina in ekstrakti	1	1	1	1
zdravila in dišave	0'4	1	0'3	1'1
modra galica	–	0'4	–	0'4
barve in barvila	1'5	2	0'6	2'9
različno	1	2	1	2
skupaj	4'4	11'14	2'9	12'64

Žveplo.

L. 1913 smo uvozili v Avstrijo za 3'1 milj. K žvepla, to je na osebo za 11 h. Na Slovenskem pa smo porabili več žvepla, kakor povprečno v celi Avstriji; naša industrija ga sicer malo rabi, zato pa toliko več vinoreja. Cenim, da smo ga porabili na osebo za 20 h, to bi bilo skupno za 244.000 K na leto.

Po vojski se razmere gleda žvepla znatno ne izpremene.

Umetna gnojila.

Pred vojsko se je porabilo na Slovenskem povprečno za 3 milj. K umetnih gnojil. Naš kmet se je razmeroma šele kasno seznanil z umetnimi gnojili ter jih ne zna še prav ceniti. Do sedaj smo premalo posegali po njih. Sicer pravi narodno-gospodarski zakon, da zemlja obrodi relativno manj, čim intenzivneje se obdeluje. Ta zakon pride praktično v poštev pa še le tedaj, ako je doseglo obdelovanje gotovo intenzivnost. Mi pa nismo še dosegli te meje.

Nemčija je pred vojsko izvažala okroglo 20 milj. q umetnih gnojil. Tekom vojske je producirala še več, vendar ni nič izvažala, ampak vse porabila doma; dvignila je z umetnimi gnojili plodnost zemlje ter se na ta način preživela skoro samo z lastnim pridelkom.

Da bomo primerno dvignili produktivnost slovenske zemlje, bo treba po vojski uvažati umetnih gnojil najmanj za 16 milj. K. O tem vprašanju glej agrarno reformo.

Vžigalice itd.

Poraba drugih predmetov, ki spadajo v to skupino, bo po vojski povprečno nekoliko padla. Vžigalic in razstreliva smo pred vojsko porabili okroglo za 2 milj. K na leto, v bodoče bomo morali vsled varčnosti, ki nam jo bodo diktirale razmere, izhajati z 1'5 milj. K. Na domačih tleh smo producirali nekaj smodnika v Kamniku ter vžigalice v Rušah. Za izdelovanje vžigalic se rabi pred vsem les, tega imamo v izobilju. Produkcija je enostavna in razprodaja ni združena z nikakimi težkočami. Na vsak način bomo morali po vojski tako razširiti produkcijo vžigalic, da bomo krili svoje potrebe ter da bomo še vrhutega izvažali. Hrvatska, Istra Dalmacija in Bosna bodo v bodoče vezane na import. Z lahkoto bomo dvignili vrednost domače produkcije na 2 milj. K, tako da bomo izvažali najmanj za 0'5 milj. K vžigalic.

Nasprotno pa bo treba gledati, da se dvigne uvoz kislin in ekstratov. Industrijska podjetja se bodo na Slovenskem razširila ter bodo porabila večje množine takih pripomočkov kakor do sedaj. Industrije, ki producirajo kisline ter ekstrate so najraznovrstnejše ter morajo imeti velik obrat in nastopiti s svojimi produkti na svetovnem trgu. Ne moremo misliti, da bi se posebno glede produkcije ekstratov osamosvojili.

Kisline se izdelujejo v velikih množinah v Hrastniku, Ljubljani in Celju. Produkcija je znašala pred vojsko (l. 1912) 13.000 ton v vrednosti približno 1 milj. K, ki se je skoro docela izvažala, obratno pa smo uvažali druge kisline in skoro vse vrste ekstratov v približno isti vrednosti.

Uvoz zdravil in dišav bo padel po vojski vsled varčnosti za okroglo 200.000 K. Modra galica, ki se rabi posebno za škropljenje trt, pa se bo morala uvažati v bodoče v približno isti množini kakor do sedaj.

Barve in barvila.

Glede produkcije barv in barvil je treba omeniti kemično tovarno v Hrastniku, kjer se producira razven žveplene kisline tudi kromova sol, kalijev salpeter, ter in sulfati. L 1913. se je izvozilo iz Hrastnika skupno 18.140 q barv in sirovin za barve. Ti predmeti pa so bili razmeroma po ceni. Iz tujine moramo dobavljati dogotovljene razmeroma drage barve v vrednosti okroglo 2 milj. K. Po vojski se bo produkcija najbrže dvignila na 2 in domača poraba na 3 milj. K.

VPORABA VODNIH SIL ZA ELEKTRIZACIJO.

Kranjska dežela je začela pred vojsko izrabljati vodne sile na Gorenjskem. Od Završnice, prve podeželne elektrarne je že napeljana električna moč po velikem delu

Gorenjske. Vojska je prekinila to veliko delo, vendar je temelj postavljen in po vojski je upati, da se omrežje započete podeželne centrale dovrši.

Take podeželne centrale, kakor ona ob Završnici, koristijo kmetu in meščanu za razsvetljava ter malemu podjetniku kot gonilna moč. Naša industrijska politika mora pospeševati tudi mala podjetja, ki izrabljajo naše naravne dobrine. Koliko malih obrtnih podjetij, ki bi konservirale sadje, bi lahko nastalo! Naš les gre večinoma le na pol podelan v tujino; ako bi bila povsod po deželi motorna moč na razpolago, bi se tudi ta obrt razvila. Kovinarstvo je dosedaj pri nas jako malo razvito. Takozvana težka železna industrija sicer ne more uspevati v malih podjetjih, pač pa imamo nešteto obrtniških obratov, ki se pečajo s finejšim podelanjem kovine. Taki mali obrtniki morejo uspešno konkurirati z velepodjetjem. Končno bi tudi naš mizar, kovač itd. rabil motorno silo.

Električna sila bi tudi poljedelstvu neizmerno koristila. Samo en slučaj: Na Gorenjskem preidejo meseci in meseci, predno se žito omlati. Mlatitev povzroča veliko truda. V Furlaniji se je v zadnjih letih skoro vse žito omlatilo na stroje, katere je gonila električna ali parna moč. Kmet je peljal ves svoj žitni pridelek zjutraj tja, kjer je bil motor, zvečer pa je pripeljal domov omlačeno slamo in žito. Ravno ista metoda bi se lahko z malimi stroški vpeljala po celi Slovenski deželi.

Naša dežela nima nobenega petrolejskega vrelca. Petrolej, ki se bo pri nas porabil, se bo moral tudi v bodoče do cela uvažati. Ako bomo imeli električne podeželne centrale z omrežjem, ki bo dajalo 200.000 prebivalcem razsvetljava, si prihranimo na leto približno 14.000 hl petroleja v vrednosti 280.000 K.

Ko bo naša dežela industrializirana, bo imela ozko omrežje lokalnih, drugovrstnih železniških prog. Obrat takih železnic je najbolj po ceni, ako se rabijo električni motorji. Tudi nekatere glavne proge bi se lahko poslužile električne gonilne moči.

Slovenska dežela ima dovolj vodnih sil, da more prepreči celo ozemlje z električnim omrežjem. Vendar je treba vpoštevati posebnosti naših voda. Večina naših rek naraste ob času deževja jako visoko, v suši in pozimi pa pade gladina jako nizko, tako da imamo dva minima vode. V jesenskem in zimskem času se največ rabi električna moč. V jeseni je dovolj, včasih še preveč vode; ko zamrzne, pa postanejo naše reke jako plitve. Drugi minimum vode sledi poleti. Drugje, posebno v Švici in severni Italiji, zajemajo reke čez poletje obilo vode iz snežnikov, zato je tam njih gladina mnogo bolj enakomerna kakor pri nas. Na Savi bi se lahko napravilo jako mnogo elektraren z 10.000 konjskimi silami, ako bi dobivala dotok iz snežnikov, tako pa se morejo zgraditi le s 4 do 5 tisoč konjskih sil. Edino na Dravi se morejo napraviti velikanske elektrarne. Na Fali je ena že zgrajena, namerava se tam v bližini še druga postaviti, ki bi dajala 35 do 40 tisoč konjskih sil. Med vojsko je nadalje zgradila Kranjska industrijska družba veliko tovarno za elektrode pri Dovju. Gonilna moč za to tovarno se zajema iz završniške elektrarne.

PAPIR.

Produkcija in poraba.

Glavna sirovina za izdelovanje papirja je les. Slovenska dežela ga ima v obilici. Radi tega se je pri nas že pred leti razvila papirna industrija, ki ne izdeluje samo priprostega, ampak tudi boljši papir. Imamo veliko papirnico v Vevčah, ki producira približno 800 vagonov papirja na leto. Blago je še precej dobre kvalitete; izdeluje po večini papir za tiskanje knjig. Pred vojsko je stal 1 metrski stot takega blaga povprečno 40 do 45 K. V tej tovarni se je torej produciral približno za 3'6 milj. K. Nekdanja tovarna v Medvodah je še pred vojsko zgorela. Tam v bližini in sicer v Goričanah se nahaja tovarna za lesovino, ki se uporablja kot sirovina za papirnico v Vevčah.

Produkcijski pogoji te papirnice so še precej neugodni, ker se mora glavna sirovina, to je les oziroma lesovina, prevažati iz Goričan in drugih tovarn, ki so še bolj oddaljene. V ostalem pa je ta tovarna jako moderno urejena.

Drugo papirnico, ki je pa mnogo manjša, imamo v Radečah, kjer se izdeluje naj-finejši papir za dokumente in igralne karte. Letna produkcija je znašala pred vojsko nekaj manj kakor 50 vagonov blaga v vrednosti skoraj 1 milj. K.

Mnogo tovarn za izdelovanje sirovin (lesovine) imamo na Koroškem in Štajerskem. Ti obrati pa spadajo med lesno industrijo.

Z nadaljnim podelanjem papirja se pečajo raznovrstne obrti, n. pr. kartonažne tovarne in delavnice v Ljubljani, Domžalah, Celju in Mariboru, Beljaku itd.

Cenim, da je znašala vrednost papirja in papirnih izdelkov, ki smo jih producirali pred vojsko na Slovenskem, povprečno 5 milj. K na leto.

Prebivalstvo, ki je dobivalo papir po Južni železnici od Maribora do Senožeč, ga je porabilo povprečno za 1'15 milj. K na leto. Menim, da je tudi ostalo prebivalstvo sorazmerno ravno toliko izdalo za papir in papirne izdelke, tako da so znašali izdatki cele Slovenske dežele 3'2 milj. K.

Pogled v bodočnost.

Trgovska bilanca papirja in izdelkov iz njega je bila aktivna za 1'80 milj. K.

Danes še ne moremo govoriti o slovenski papirni industriji. Oni obrati, ki so v naših rokah, so neznatni. Ako bi se pa polastili vseh podjetij, ki so na našem ozemlju, bi morali prištevati papirno industrijo med svojo najboljšo. Uveljaviti se bo moralo načelo nacionaliziranja premoženja. Že s tem korakom napravimo velik skok v industrializaciji. Pri tem se ne bo smelo ostati. Narava nam nudi predpogoje, da se ta industrija še bolj razvije. Les se ne bo smel v velikih množinah nepodelan ali malo podelan izvažati, ampak bo moral služiti v najfinejše podelanje ter dajati našim delavcem obilo zaslužka. Privatni podjetniki bodo imeli dovolj široko polje za udejstvovanje.

Naše papirni tovarne bodo imele že na Slovenskem obširen trg. Razven tega imamo v neposredni bližini naravne odjemalce, ostale pokrajine jugoslovanske države in inozemstvo n. pr. Italijo, Grško, Turško itd. Sedanje tovarne nam ne bodo zadostovale posebno radi tega, ker ne izdelujejo rotacijskega papirja. Jugoslovanska država ga bo rabila v velikih množinah, tako da bo mogla uspevati velika tovarna, ki bo izdelovala samo rotacijski papir. Da si osvojimo vsaj en del jugoslovanskega trga, bomo morali produkcijo podvojiti, tako da bo znašal izvoz kakih 6 do 7 milj. K na leto.

V domačih papirnicah produciramo le nekatere vrste papirnih izdelkov, tako da uvažamo še precejšen del papirja, ki ga faktično rabimo. V razpredelnici o bilancah ni zabeležen uvoz, ker se je vpošteval samo saldo-promet.

USNJARSTVO IN ČEVLJARSTVO.

Sirovine.

Glavne sirovine za usnjarstvo so kože nadalje čreslovina, oziroma v modernih strojarinah različni kemični ekstrati. Po Južni železnici se je približno ravno toliko kož uvozilo, kakor izvozilo. Ako je bil promet s kožami po drugih progah ravno tak, so bile bilančne postavke v ravnovesju. Druge sirovine, to je strojarske potrebščine, smo morali v velikih množinah uvažati. Kolikor je bilo mogoče dognati, smo importirali tega blaga za 1,400.000 K.

Večje strojarne smo imeli v Ljubljani, Trziču, Litiji, Mariboru, Šoštanjju, Celju, na Vrhniki itd.

Usnje in blago iz njega.

Industrija z usnjem in čevlji je bila pri nas dobro razvita. Ker imamo obilo živine, smo pridelali glavno sirovino, kože. Tekstilno blago smo morali in moramo še vedno skoraj docela uvažati, v usnjarski in čevljarski industriji pa smo se že pred leti osamosvojili. Domača produkcija se je tekom časa tako razvila, da nismo krili le lastne potrebe, ampak smo tudi izvažali. Po mnenju veščakov smo producirali med vojsko za 21 milj. K usnjarskega oziroma čevljarskega blaga, izvozili pa približno za 7 milj. L. Naravno je, da nismo dobivali vsega blaga, ki smo ga faktično porabili, iz lastnih tovarn oziroma delavnic, ampak da je prišel vsled mednarodnega prometa en del iz tujine. Vrednost uvoza cenim na 2 milj. K, domačo porabo pa na 16 milj. K letno.

V te svote ni vračunjeno samo usnje oziroma čevlji, ampak vse blago iz usnja, kakor konjske oprave, usnje za vozila itd.

Večje usnjarne in čevljarske tovarne oziroma delnice imamo v Trziču na Gorenjskem, Ljubljani, Šoštanjju, Šmartnem pri Litiji, Novem mestu itd. Opomniti bi bilo, da se je posebno na Gorenjskem v Trziču koncentrirala usnjarska in čevljarska industrija.

Pogled v bodočnost.

Hrvatska ima sicer nekaj tovarn za usnje in čevlje, vendar te ne morejo podelati vseh domačih kož. Tesna zveza s to deželo nam bo pripomogla, da bomo dobivali to sirovino v dovoljnih množinah, tako da se bo mogla naša usnjarska in čevljarska industrija razviti. Jugoslovanska država ji bo zasigurala obširen trg, da bo mogla prodati vse izdelke brez posebnih težkoč. Računam, da bomo mogli izvažati iz Slovenske dežele najmanj za 5 milj. K usnjarskega in čevljarskega blaga v druge pokrajine jugoslovanske države. Izvoz bi iznašal skupno 12 milj. K, domača produkcija pa 26 milj. K na leto. Transportni tarifi in druge uvedbe bodo pa zabranile uvoz tujega blaga.

MLINARSTVO.

V mlinarstvu se ne bo vpoštevala vrednost moke, ki so jo mlinci na Slovenskem zmleli, ampak samo zaslužek mlinov. Pred vojsko se je plačevalo za 1 q žita povprečno 1'50 K mlinarine.

Med mlinci je treba razločevati male od velikih. Veliki mlinci na Kranjskem so dobivali skoro docela žito iz Ogrske, deloma tudi iz Romunije ali celo iz Rusije in le malo domačega žita. Kapaciteta vseh večjih mlinov, ki navadno niso mleli za kmeta, ampak ki so se obrtoma pečali z nakupovanjem žita in prodajanjem moke, je znašala pred vojsko približno 750.000 q žita. Največji mlin imamo v Kranju, nadalje manjše v Domžalah in okolici ter v neposredni bližini Ljubljane. Večina je uravnana na vodni obrat. Ker pa je gladina naših voda, kakor je navedeno že v odstavku o vodnih silah, jako izpremenljiva, ni mogoče izrabiti cele kapacitete.

Na Kranjskem imamo nadalje približno 1700 malih kmečkih mlinov na vodo. Ti mlinci zmlejejo dnevno $\frac{1}{2}$ do 20 q. Ako bi zmleli ti mlinci povprečno samo 2 q na dan, bi znašala letna kapaciteta 1,241.000 q žita.

Na Štajerskem in Koroškem je mlinarstvo razmeroma manj razvito. Kapaciteta velikih obratov, ki pridejo v poštev za žitni trg, znaša približno 600.000 q na leto. Malih kmečkih mlinov imamo tudi tam dovolj; ti zadostujejo tamošnjim potrebam.

Ugotoviti je treba, da moremo na Slovenskem zmleti toliko žita, kolikor ga porabimo. Da ima kmet za žito, ki ga sam porabi, dovolj malih mlinov na razpolago, je že zgoraj navedeno. Ti so zmleli na leto povprečno 1,100.000 q žita. Letna kapaciteta vseh mlinov, to je onih, ki zmlejejo dnevno več kakor 20 q žita in ki meljejo za trg, znaša približno 1,350.000 q. Vse prebivalstvo, ki ni pridelalo lastnega žita, je porabilo pa približno 1,200.000 q žita na leto. Naši mlinci bi torej, ako bi izrabili docela svojo kapaciteto, mogli zadoščati našim potrebam. Vpoštevati pa je treba okolnost, da je vsled transportnih težav in drugih tržnih ovir težko porazdeliti žito na posamezne obrate tako, da bi mogli neprestano delati. Na splošno pa morejo naši mlinci zadoščati našim potrebam.

Zgoraj se je ugotovilo, da je znašala mlinarina povprečno 1'50 K za 1 žita. Mali mlinci so zmleli povprečno 1,100.000 q žita, torej je znašala mlinarina 1'65 milj. K. Veliki mlinci pa so bili malo zaposleni in so zmleli povprečno 700000 q na leto, tako da je znašala mlinarina komaj nekaj čez 1 milj. K.

V to industrijsko stroko spadajo tudi tovarne, oziroma delavnice, ki podeljujejo moko ter izdelujejo testenine. Imamo jih v Ilirski Bistrici, Spodnji Šiški in Mariboru. Tu se ne sme vpoštevati vrednost celega produkta, ampak samo dela, ki ga cenim na kakih 50.000 K na leto.

Veliki mlinci, ki so mleli za trg, so uvažali pred vojsko večinoma tuje žito, med tem ko se je domači pridelek, v kolikor ga je naš kmet prodal, v precej velikih množinah izvažal. Moko pa, ki smo jo porabili, so dobavljali deloma naši mlinci, deloma smo jo uvažali, tako da smo plačevali tujim mlinom približno kakih 700.000 K mlinarine na leto.

Po vojski bodo naši mlinci v toliko na bolj, da ne bodo imeli toliko nepravilnosti s prevažanjem žita. Ogrske državne železnice so določile visoke tarife za izvoz žita, zato da bi se ne izvažalo, ampak mlelo v ogrskih mlinih. Tudi drugače so skušale kolikor mogoče otežkočiti izvoz žita. V jugoslovanski državi bomo skrbeli za ugoden transport žita iz Hrvaške in Slavonije ter za izvoz moke v Istro, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino. Uvoz moke na Slovensko bo seveda prenehal.

RAZNOTERO.

Moderno civilizacijo je ustvarila tehnika in nje znak je raznovrstnost. Naravno je, da ni mogoče navesti vsakega posameznega predmeta. Tudi združiti jih v širše skupine je težko. Radi tega se uvrstijo vsi predmeti, katerih ni mogoče subsumirati pod nobeno že vpoštevano skupino, pod raznotero. Tudi ta skupina se je vsaj nekoliko specifikirala in sicer (v milj. K):

	domača produkcija	uvoz	izvoz	domača poraba
izdelki iz slame, trsta itd.	0'7	0'2	0'4	0'5
kavčuk, linoleum itd.	–	0'7	–	0'7
ure, inštrumenti, pis. stroji, druge potrebščine itd.	0'5	1'1	–	1'6
krzinarstvo, bižuterija, igrače	0'7	0'9	0'6	1'0
vegetabilni loj, ribje olje	–	0'6	–	0'6
razno	5'0	5'0	5'0	5'0
skupaj	6'9	8'5	6'0	9'4

Priznati se more, da te številke slonijo več ali manj na kombinacijah. Statističnih podatkov nimamo za nobeno skupino. Pod razno so uvrščeni tudi odpadki, cunje, celuloza itd. Brez posebnega raziskovanja, ki bi bilo itak brezuspešno, je cenjeno, da uvažamo blaga, ki je vpoštevana pod razno, ravno toliko, kakor ga izvažamo ter da se domača produkcija krije z vporabo, ki je 5 milj. K vredna.

Med izdelke iz slame sta v prvi vrsti vpoštevani tovarni za slamnike v Domžalah. Po vojski se bo morala produkcija dvigniti, kar se prav lahko zgodi, ako v skrbela država za primeren izvoz. Jug in jugovzhod morata postati naša dva velika odjemalca. Tja se lahko eksportira še mnogo blaga posebno priprostega za kmete. Produkcija se prav lahko podvoji, torej na 1'4, izvoz pa poveča na 0'9 milj. K.

Uvoz kavčuka, blaga iz njega, linoleuma, blaga iz njega, vegetabilnega olja ter ribjega olja bode po vojski po vsej priliki vsled varčnosti padel. Cenim, da bosta po vojski import kakor tudi domača poraba kavčuka in drugih sličnih predmetov padla na 0'5 milj. K. Ravno tako bode tudi uvoz produktov, ki spadajo med skupino ure, instrumente itd. padel na polovico, domača poraba pa se skrčila na 1 milj. K. Bižuterija, dragocene kože itd. spadajo med luksuz; njih uvoz in domačo porabo bo treba omejiti, izvoz pa pospeševati. Cenim, da bomo uvažali tega blaga samo za 300.000 K ter da se njih poraba skrči na 0'7 milj. K.

II. DEL.

C. DENARNIŠTVO.

BANKE.

V modernem proizvodnem in denarnem sistemu so banke središče gospodarskega življenja. Po dovodnih žilah se stekajo v bankah mali prihranki in narastejo do ogromnih svot; od tam se razširjajo po odvodnih žilah na vse te ude gospodarskega življenja, da oplodijo privatno podjetništvo, ali pa da posežejo neposredno v proizvodjalni ali trgovski proces.

Delokrog avstrijskih bank.

Avstrijske banke so uhvatile moderni proizvodjalni in finančni red ter razširile svoj delokrog skoraj na vse industrijske stroke. Pri ustanovitvi skoro vsakega velikega podjetja, ki je zadnja desetletja pred vojsko nastalo v Avstriji, je bila udeležena kaka banka. Značilno za agilnost teh denarnih zavodov je bila okolnost, da niso le financirali privatnih podjetnikov, ampak da so oni dajali iniciativo. Šli so še dalje. Združili so vsa večja podjetja, ki so proizvodjala isto blago n. pr. papirnice in na ta način obvladali iz ene centrale cel avstrijski trg. Banke so odločevale o produkciji, predpisovale cene, od njih je bilo odvisno, ali se ustanovi kako podjetje. Ako bi hotel kdo ustanoviti konkurenčno podjetje, so bile banke finančno dovolj močne, da so ga že v početku strle. Na ta način smo imeli v Avstriji skoro v vseh industrijskih strokah, ki so slonele na veleobratu, fak-tične monopole, ki so jih vodile dunajske banke.

Da ne bi izpodbijal en monopol drugega, da ne mu bi otežkočil nabave sirovin ali razprodajanja blaga, so razdelile dunajske banke sporazumno med seboj delokrog ter si ustanovile interesne sfere. Ena banka je obvladala n. pr. papir, druga sladkor, špirit, petrolej itd. Kontrolirale so produkcijo, določevale kontingente, ki naj se prodajajo na domačem trgu ali eksportirajo. Cene za avstro-ogerski trg so uredile navadno tako, da so povišale ceno svetovnega trga za carinsko postavko, določeno za dotično blago. Ako je znašala carinska postavka n. pr. 5 K so bile pri nas cene za 5 K višje, kakor na svetovnem

trgu. Karteli, ki so nastali za posamezne industrijske stroke, so spadali v interesno sfero kake velebanke.

Kakor sem že v programatičnem delu dokazal, je prizadjal ta sistem gospodarstvu hude udarce. Slovenske banke so stale še precej daleč ob strani in niso sodelovale pri odločitvi kontingentov in cen. Tudi se niso vobče pečale z ustanovitvijo industrijskih in trgovskih podjetij po naši deželi. Le malo izjem bi se moglo navesti. Dunajske banke in sploh nemški kapital so smatrali naše ozemlje za svoj teritorij, da ga industrijski in trgovinski eksploatirajo. Priznati se mora, da je bilo našim bankam težko, večinoma nemogoče aktivno poseči v industrializacijo naših pokrajin.

Delokrog slovenskih bank.

Naše banke so igrale v blagovnem prometu jako podrejeno vlogo, kakor se vidi iz sledečega: Sladkorni kartel je bil pod pokroviteljstvom neke dunajske velebanke. Ta banka je spravila v promet kontingent sladkorja, ki je bil določen za Kranjsko, na ta način, da ga je razdelila med petorico veleodjemalcev, ki pa ga niso prodali neposredno konzumentom ali detajlistom, ampak so ga izročili slovenski banki, da ga je razdelila med male trgovce. To se ni dogajalo morda tekom vojske, ko je bila množina sladkorja ta posamezno osebo natančno določena, ampak pred vojsko, ko je veljalo načelo prostega trga in proste konkurence. Vsak prašek sladkorja, ki se je porabil na Kranjskem, je moral iti ono pot.

Vsled teh razmer nimamo nobene slovenske ustanovne banke. Tuji ali slovenski privatni kapital je industrializiral našo deželo ter financiral trgovska podjetja. Naše banke so se pečale skoro izključno s pristnim bančnim poslom, to je s sprejemanjem denarnih vlog, kontokorentom, posojevanjem denarja na efekte in blago (n. pr. les, čipke, itd.), na menice in hipoteke, z devizami, valutami ter borznim poslom. Ker nimamo borze in ker imamo le par delniških družb, je bil slednji posel jako neznamen. Značilno za način poslovanja naših trgovcev in industrialcev je bila okolnost, da se je gibalo eskomptiranje menic v ozkih mejah. Glasom letnih zaključkov je odpadlo pri slovenskih bankah le par odstotkov letnega dobička na ta posel med tem ko pri dunajskih 15 odstotkov. Valute in devize so dale nekaj posla, ker smo izvažali blago v Italijo in tudi na Francosko. Nadalje so prinesli naši izseljenci, ko so se povrnili, tuj denar, ki so ga doma zamenjali.

Kakor omenjeno je bila udeležba naših bank pri industrijskih in trgovskih podjetjih jako pičla. Interesirale so se nekaj za pivovarne, paroplovbo, hotelska podjetja, opekarne, orožarne, za trgovino s kolonialnim blagom ter za kako drugo malenkost. Vse ostalo so financirale tuje banke ali pa privatni kapital.

Kako nalogo naj prevzamejo slovenske banke v jugoslovanski državi? Nasprotovalo bi v tem spisu postavljenim gospodarskim načelom, ako bi prevzele dediščino avstrijskih bank in ako bi igrale v politično-ekonomskem življenju isto

vlogo kakor one. Naše banke ne smejo smatrati, da je njih naloga restringirati produkcijo, si ustvariti monopol v celi deželi ter diktirati visoke cene ob zaščiti zdatne carine. Imele bodo dovolj drugega hvaležnega posla in njihovi dobički ne bodo skromni. Pri nacionaliziranju premoženja jih čaka obilo dela. Njih naloga bo spraviti velepodjetja, v katerih je obrat na združni podlagi nemogoč ali pa nepriporočljiv, v naše roke ter jih financirati. Vsekakor bomo rabili veliko ustanovno banko. Ako hočemo industrializirati Slovensko deželo ter izrabiti njene prirodne dobrote, bodo morala nastati velika industrijska podjetja, katerim nudi narava ali tržni položaj vse predpogoje za uspešno, dobičkonosno delovanje. Katere industrijske stroke bodo morale v jugoslovanski državi uspevati, je razvidno iz »industrije, obrti in trgovine«. Tudi glede teh podjetij naj velja načelo, da morajo imeti prednost zadruga. Napačno in pogubonosno pa bi bilo, ako bi postavili na združna tla kako industrijo, ki more uspevati edino le v veleobratu, z razmeroma jako velikim obratnim kapitalom in z malo delavskih močij. Sicer bo merodajen za določitev delokroga bank na eni in zadrug na drugi strani razvoj tehničnega in finančnega ustroja. Na vsak način bosta imela oba denarna kroga za dogleden čas dovolj in še preveč posla. Konkurence med obema ne bo treba, ako se bodo dovolj izkoriščale prirodne dobrine, naša geografična lega in naše politično stališče napram ostalim deželam Jugoslavije.

Naše banke bodo morale tudi organizirati veletrgovino, predvsem eksport. Naši trgovci so finančno prešibki; posameznik ne more organizirati izvoza produktov, ki gredo v velikih množinah preko naših mej. V zunanji trgovini bomo odvisni od svetovnega trga. Da prebolimo vse izpremembe na svetovnem trgu ter da izkoristimo konjunkturo se mora ustvariti močna finančna organizacija. Slično se bode organiziral import. Tudi v bodoče bomo uvažali več kakor za sto milij. K blaga. Le tedaj, ko se nastopi z močno blagajno, se more izrabiti ugodne trenutke položaja na svetovnem trgu ter si nabaviti velike zaloge blaga po nizki ceni.

Dalekogledna in velikopotezna mora biti zunanja trgovina. Peščica veščakov, ki razpolagajo z velikimi svotami, lahko obvaruje narod pred velikimi izgubami, ki bi jih trpel, ako bi nastopila stotina posameznih finančno slabo podkovanih trgovcev. V velepotezni organizaciji bo mogel uveljaviti vsak trgovec svoje zmožnosti.

Glede delitve delokroga med bankami in zadrugami v trgovini, veljajo ista načela kakor zgoraj glede podjetništva.

Zadruga in hranilnice.

Zadrugam je odkazan jako širok delokrog v poljedelstvu in obrtništvu. Tudi v industriji bodo zavzemale važno mesto. O vsem tem je bilo že dovolj govora.

Na eno točko naj opozorim, v kateri se morajo zadruga bistveno razločevati od bank. Smisel združne organizacije je ta, da se združijo majhne gospodarske, posebno denarne moči, tako da nastane iz mnogo malih ena velika. V tem pravcu morajo biti

zadruga dosledne. Ni dovolj, da se združi omejeno število v eno zvezo, ampak vse zadruge cele dežele, v kolikor zasledujejo isti smoter, morajo biti združene v eni centrali. Vse zveze, ki zasledujejo isti namen, si morajo ustvariti skupno organizacijo.

Rabimo neobhodno veliko centralo, ki bo razpolagala s takimi svotami, da bo mogla uspešno vzdržati konkurenco na svetovnem trgu. Delokrog se mora razdeliti v dva glavna dela. Prvi se mora pečati s pospeševanjem produkcije zadružnikov, drugi pa mora biti popolnoma komercialen, ki se bo pečal z uvozom in izvozom ter se ravnal po načelu privatnega kapitala. Vse poljedelske zadruge si morajo ustvariti eno centralo. Ravno tako se morajo organizirati obrtne zadruge, v kolikor nimajo konkurenčnega delokroga. Ti organi bi razpolagali z velikimi svotami ter nastopili pri nakupovanju in prodajanju tako kakor veletrgovcev. Vseh prednostij, ki jih ima veletrgovina, bi postala deležna najmanjša zadruga.

Tudi hranilnice naj se centralizirajo, da bodo mogle sodelovati pri državno-finančnih operacijah.

To je delokrog oziroma bistvene programatične točke denarnih zavodov. Ti so nositelji denarnega prometa v notranji in zunanji trgovini. Prvi del ne spada v plačilno bilanco države, pač pa promet z inozemstvom.

DENARNA BILANCA.

Med denarništvu spada promet z denarjem med Slovensko deželo in tujino. Bogate države, kakor Francija in Anglija, imajo ogromne terjatve napram tujini in krijejo z letnimi dohodki iz teh terjatev nele deficit iz blagovnega prometa, ampak jim ostanejo še veliki zneski, ki tvorijo aktivno stran njih bilance. Druge težave, kakor n. pr. Turčija, morajo pa v denarnem prometu mnogo več plačati kakor znašajo njih terjatve napram tujini, tako da je denarna bilanca pasivna. Poglejmo si denarni promet Slovenske dežele.

Aktivna stran denarne bilance.

V slovenski posesti je še precej državnih papirjev (rent). Na podlagi rent dobivajo posestniki vsakoletne obresti. Ker nimamo lastne države, plačuje obresti za rente avstrijska vlada. V gospodarskem oziru pomeni to ravno toliko, kakor da ima Slovenska dežela terjatev napram tujini. Rente so pupilarno varni papirji in se radi tega uporabljajo za nalaganje pupilarnega denarja. Zavarovalnice, rezervni fondi bank in hranilnic so se posluževali, oziroma so se morali posluževati rent za nalaganje denarja in rezerv. Radi tega je razumljivo, da je še precej državnih papirjev v slovenskih rokah.

Tudi drugi vrednostni papirji, ki so jih izdala podjetja izven Slovenske dežele, so v naših rokah. Množina teh papirjev je v razmerju z rentami majhna. V to vrsto

spadajo delnice in zadolžnice delniških družb in železnic, občinske zadolžnice, hipotekarni papirji javnih zavodov, srečke itd.

V to vrsto spadajo nadalje dohodki iz posestev in drugih nepremičnin, ki so izven naše domovine ter končno terjatve napram tujini. Imamo n. pr. hiše, travnike, gozdove itd. na Štajerskem in po drugih kronovinah. Marsikateri trgovec, ki se je svoje dni bavil s paroplovbo, je postal solastnik kake manjše ladje ter imel letne dohodke.

Težko je dognati, koliko denarja pride iz teh naslovov v Slovensko deželo. Terjatve, posebno pa vrednostni papirji, spadajo med privatno tajnost posameznika. Zato je moja cenitev več ali manj problematičnega značaja. Menim, da smo dobili iz teh naslovov letno 45 milj. K. To je aktivna stran naše denarne bilance.

Pasivna stran denarne bilance.

Ker razpolaga naš narod z razmeroma malimi kapitali, je razumljivo, da je naša denarna bilanca pasivna.

Med aktivne postavke smo prišteli terjatve iz državnih papirjev. Obratno pa je morala Slovenska dežela prispevati k državnim dohodkom, iz katerih so se krile obresti rent. V zadnjih letih pred vojsko je plačevala Slovenska dežela za davke in druge državne pristojbine približno 58 milj. K na leto. Od tega je šlo v pokritje rentnih obresti 17 milj. K. To je ena postavka pasivne strani naše denarne bilance.

Nadalje imamo na svojem ozemlju podjetja, ki so last tujih delniških družb. Dobiček iz teh podjetij gre v tujino. Taka podjetja imamo v Ljubljani, Celju, Mariboru, Beljaku, Jesenicah, Litiji, Idriji, Trbovljah itd. Vsa ta podjetja delujejo v naši deželi ter črpajo iz nje dobičke, ki gredo izven dežele. Že v prvem odstavku te knjige se je ugotovilo, da imajo tujci prostrana posestva na našem ozemlju. Ogromni kompleksi fideikomisnih gozdov, nadalje travniki, njive, hiše itd. so last tujcev. Skoro ves dobiček zapusti našo domovino. Velike zavarovalnice svote plačamo na leto tujini. Cenim, da moramo plačati iz teh naslovov letno 6 milj. K. Pasivna stran naše denarne bilance bi znašala torej letno 23 milj. K. Temu nasproti stoji znesek 45 milj. K, tako da ostane pasivni saldo v znesku 185 milj. K.

Tujski promet.

Zadnja leta pred vojsko se je začela naša javnost zanimati za tujski promet. Alpska železnica je odprla nove perspektive, ker je bila Gorenjska zvezana z glavnimi železniškimi progami. Bled in Bohinj sta se visoko povspela. Že od nekdanje znane zdravilišča so n. pr. v Toplicah, Kamniku, Rimskih Toplicah, Rogatcu. Na Koroškem posebno na južnem bregu Vrbskega jezera je vse polno letovišč. Božja pota, kakor na Brezjah in sv. Višarjih, spadajo tudi v to vrsto.

Na Slovenskem je bilo v zdraviliščih zadnja leta pred vojsko povprečno 24.000 gostov in sicer 9000 na Kranjskem, ostalih 15.000 pa na Koroškem in Štajerskem. Cenim,

da je bilo $\frac{2}{3}$ tujcev in $\frac{1}{3}$ domačinov. Ako je izdal vsak tuj gost po 300 K, smo dobili 48 milj. K.

S tem pa še ni izčrpan tujski promet. Znano je, da naši trgovci ne gredo iskat blaga v tujino, ampak da pošlje producent svojega potovalca. Vrhutega so prišli tudi drugi tujci po raznih opravilih ali v zabavo v naše kraje. Zadnja leta pred vojsko se je nastanilo glasom statistike okroglo 30.000 tujcev v slovenskih mestih. Ako je izdal vsak nekaj čez 30 K, smo dobili približno 1 milj. K. Cel tujski promet nam je donasal torej 58 milj. K.

Od tega zneska je treba odšteti svoto, ki so jo izdali naši ljudje v tujini. Vpoštevati moramo, da je skoro vsa naša inteligenca študirala na tujih vseučiliščih, da so na Dunaju vsi centralni uradi in zastopi. Na Dunaj, v Gradcu in Pragi so izdali Slovenci znatne zneske. Cenim, da je šlo v tujino najmanj 2 milj. K na leto, tako da bi se zmanjšala aktivna stran tujskega prometa od 58 na 38 milj. K.

Izseljenci.

Radi popolnosti plačilne bilance naj omenim še denar, ki smo ga dobivali od izseljencev. Ta postavka je razmeroma znatna; nimamo pa merila, s katerimi bi ugotovili njeno velikost. Izseljenci iz Amerike so pošiljali denar večinoma potom bank. V celi Severni Ameriki je bilo le par bank, na katere so se naši izseljenci obračali. Ko so se vrnili domov, so prinesli ostanek svojih prihrankov s seboj. Zato ostane vsaka cenitev problematičnega značaja. Menim, da so poslali vsako leto približno 12 milj. K.

Posebno v industrijskih podjetjih in uradih je bilo pri nas mnogo tujih delavcev in uradnikov, ki so pošiljali svoje prihranke iz naše domovine. Cenim, da je šlo po tej poti 1 milj. K na leto. Bilanca izseljništva bi bila torej za 11 milj. K aktivna.

DRŽAVNI DOLG.

Pred vojsko je imela Avstrija (brez Ogrske) okroglo 12 milijard državnega dolga. Za obresti je plačevala letno približno 500 milj. K.

Vojna posojila.

Izdatki za vojsko so se krili s posojili in sicer vojnimi posojili, s posojili pri Avstro-ogrski banki in pri privatnih podjetjih.

Za vojna posojila je značilen način vplačevanja. Kdor je podpisal vojno posojilo, ni bil primoran plačati celega zneska, ampak samo 18% kajti vojno posojilo se je lahko lombardiralo pri Avstro-ogrski banki, ki je plačala ostali znesek. Še precejšen del vojnega posojila je podpisan na tak način. Zato mora imeti Avstro-ogrška banka ogromne kopice takih papirjev. Pri realiziranju posojila se bodo pokazale posledice.

Podpisovanje je bilo tudi na ta način olajšano, da se je smelo vplačati kasnejša vojna posojila namesto z denarjem s predidnimi posojili. Recimo, da je kdo podpisal prvo vojno posojilo ter plačal 930 K (nominale 1000 K). Ako je lombardiral ta papir pri Avstro-ogrski banki, je dobil zanj 750 K, s tem zneskom pa je lahko podpisal eno kasnejših vojnih posojil v nominalnem znesku 4110 K (za vsakih 100 K po 18 K).

V gospodarskem oziru je način takega podpisovanja radi tega važen, ker prevzame privatnik obveznost, da plača še ostalih 3180 K, ako bo država ali pa Avstro-ogrška banka zahtevala. Privatnik postane na ta način dolžnik. Posledice tega razmerja se bodo pokazale, ako bode Avstro-ogrška banka zahtevala iz tega ali onega vzroka doplačilo, to je ako bo odpovedala lombard. Takrat bi se zadolženost lastnikov nepopolno vplačanega vojnega posojila pokazala. Lastniki teh papirjev, ki so upniki, bi postali mahoma dolžniki.

Od avgusta 1914. do srede l. 1913. so znašali državni izdatki v kolikor niso bili kriti s tekočimi dohodki, 59 milijard K. Ako bo trajala vojska do konca l. 1918. bodo narastli še za 12 milijard tako, da bodo znašali dolgovi avstrijske polovice skupno 83 milijard K (vštevši 12 milijard izza dobe pred vojno).

Državna bremena.

Za plačevanje obresti po 5% od nominalne vrednosti 83 milijard bomo potrebovali 4250 milj. K ter za primerno amortizacijo najmanj 400 milj. K, skupno torej 4650 milj. K na leto. Bode-li moglo prenašati avstrijsko gospodarstvo to breme? L. 1913. so znašali vsi avstrijski državni davki s pristojbinami vred samo 1605 milj. K. Takrat je cvela industrija, obrt in trgovina, produktivna moč narodov je bila večja kakor danes; takrat ni bilo invalidov. Državni proračun je izkazoval pred vojsko sicer več dohodkov kakor tukaj označeno, ostalega zneska pa ni dobivala država iz državnopravnega naslova, ampak kot podjetnica : iz železnic, pošte, brzojava, premogovnikov itd. ; teh zneskov ni mogoče prištevati med prave državne dohodke.

Od teh 1605 milj. se je izdalo več kakor $\frac{2}{3}$ za obresti državnih dolgov in za vojaštvo, približno 500 milj. pa za civilne potrebe. Po vojski bi imela Avstrija sledeče izdatke:

1. 4650 milj. za obrestovanje in amortizacijo državnega dolga.
2. 500 milj. za civilno upravo, ako ostanejo razmere neizpremenjene.
3. 400 milj. za invalide ter vdove in sirote padlih; skupaj 5550 milj. L.

Ako bi hoteli kriti državne izdatke s tekočimi dohodki, bi morali povišati vse državne davke in pristojbine na 347%. Pred vojsko smo plačevali za 1 kg sladkorja 38. vin. vžitnine, po vojski pa bi morali plačevati 132 vin., za kavo namesto 1 K 3'47 K; hišni davek v velikih mestih bi znašal mesto 25% nič manj kakor 87% najemnine. K temu je treba prišteti še deželne in občinske doklade, ki znašajo po večini najmanj 50% državnega dolga.

Da ne bo mogoče kriti izdatkov z rednimi dohodki, si je javnost že več ali manj na jasnem. Zahteva se enkratno premoženjsko obdačenje. Vsakdo naj bi dal državi 20%, nekateri zahtevajo 30 ali še celo 35% premoženja, da bi se plačal velik del državnega dolga in na ta način razbremenil državni proračun.

Gospodarska vrednost denarja.

Z vso pravico bomo zahtevali natančen račun, predno prevzame Slovenska dežela del državnega dolga. Najprej treba ugotoviti vzroke, zakaj je državni dolg postal tako ogromen ter zasledovati žile, po katerih se je odtekal denar, ki ga je izdala država za vojne in druge državne potreščine. Konečno si moramo napraviti jasno sliko o gospodarski vrednosti, katero ima vojno posojilo med vojsko in katero bo imeli po vojski.

Znano je da so cene po celem svetu posebno v 3. in v 4. letu neizmerno poskočile. Do skrajnosti se je razvil ta proces samo v Avstro-Ogrski. Vol, ki je stal pred vojsko 500 K, se je prodal l. 1918. za 4 do 5000 K. Cena konjev je poskočila od 500 na 8000 K itd. Vzemimo si za primer živinorejca, ki je imel pred vojsko 100 glav goveje živine v hlevu v približni vrednosti 50.000 K. Med vojsko pa je prodal živinorejec vso živino ter dobil za njo 300.000 K. Po vojski, ko se zopet vpostavi mednarodni promet in ko pridejo v veljavo cene svetovnega trga, bo cena živine brezdvomno znatno padla. Naš živinorejec, ki je izkupil med vojno 300.000 K, bi dobil po vojski za ta znesek najmanj 350 glav. Pred vojsko je imel samo 100 glav, po vojski pa bo imel še več kakor trikratno premoženje. Kdo mu je pripomogel do te obogatitve? Nihče drugi kakor devalvacija našega denarja. Denar je labilna vrednost in ne živina ali pa blago sploh. Med vojsko je izgubil denar svojo vrednost, to je devalvacija, kasneje pa, ko se bo gospodarstvo zopet normalno razvijalo, bi zadobil skoraj svojo prvotno veljavo.

Državni dolg in Slovenska dežela.

Kakor je profitiral naš živinorejec, ki je prodal med vojsko svoj inventar, tako so obogatele one dežele, ki so tekom vojske zalagale civilni in vojaški erar s potrebščinami. Vojna industrija je bila koncentrirana na Zgornjem Štajerskem, okoli Dunaja, na Češkem, Moravskem in v Šleziji. Pretežna večina industrijskih podjetij, ki so nastopila kot vojni zalagatelji, so v nemških rokah. Ta industrija je tekom vojne prodajala svoje produkte po neizmerno visokih cenah ter ogromno profitirala. Državna uprava, ki je bila v ozki stiki z nemškim kapitalom, je ta podjetja podpirala, jim dajala sirovine, delavce ter transportna sredstva na razpolago. Naša mala podjetja in obrtništvo je moralo vsled pomankanja sirovin in posebno delavstva počivati ter izgubilo na ta način velik del svojega premoženja.

Recimo, da je vojni erar skupil pri nemškem podjetništvu za 30 milijard blaga. To blago bi bilo vredno pred vojsko komaj 10 milijard ali pa še manj. Tudi po vojski, ko bodo cene padle. Bi stalo to blago k večjem 15 milijard. Nemški kapital pa, ki je postal tekom

vojne upnik za 30 milijard, bo zahteval celo svoto, ali pa, ako bi se mu plačalo v blagu, približno dvakrat več blaga, kakor ga je on dal tekom vojske državi na razpolago.

Slovenska dežela je imela malo vojnih naročb. Nasprotno pa je hudo trpela posebno radi bližine fronte. Pravično bi bilo, da bi oni narodi, ki so si tekom vojske nakopičili ogromne dobičke, prevzeli razmeroma večjo kvoto državnega dolga.

Ako bi se razdelil državni dolg na posamezne dežele v razmerju s prebivalstvom, bi morala prevzeti Slovenska dežela 3200 milj. K. Obresti in amortizacija bi znašale 195 milj. K letno. Pred vojsko je plačevala naša dežela za državne davke in druge državne pristojbine 58 milj. K. Od tega je šlo na obresti državnega dolga in za vojaštvo približno 35, za druge civilne potrebščine pa 23 milj. K. Po vojski bi znašali državni izdatki Slovenske dežele nič manj kakor 218 milj. K. in sicer 195 za obrestovanje in amortizacijo dolga in 23 milj. K za ostale civilne potrebščine. Presumira se, da odpadejo izdatki za vojaštvo, ker ga ne bomo več imeli v sedanjem smislu, in da ostanejo drugi pogoji neizpremenjeni. Dohodki cele Slovenske dežele so znašali pred vojsko 533 milj. K; nič manj kakor 40 odstotkov vseh pridelkov bi morali torej oddajati državi.

Ako bi se porazdelili državni dolg po davčni moči bi morali prevzeti 3 milijarde K. Tudi tega bremena ne bi mogli prenašati.

Predvsem moramo zahtevati, da naj prevzamejo razmeroma več dolga one dežele, ki so med vojsko obogatele. Slovenski deželi se ne bo smelo naložiti večje breme, kakor ga bo mogla prenesti. Letni dohodki naše dežele so znašali 533 milj. K. Ako prevzamemo 1 milijardo državnega dolga, bi morali plačevati za obresti in amortizacijo okroglo 60 milj. K na leto. Več kakor tega bremena ne bi mogla prenašati naša dežela.

KNJIGE IN SPISI, IZ KATERIH SE JE ČRPALA SNOV:

- Österreichisches statistisches Handbuch, letniki XXXI, XXXII. In XXXIII. Izdala c. kr. statistična centralna komisija na Dunaju.
- Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1913. – Statistik der Ernte; Forst- und Jagdstatistik. Izdala c. kr. dvor. in drž. tiskarna na Dunaju.
- Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1914. in 1915. Založila tvrdka Puttkammer & Mühlbrecht, Berlin.
- Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 za sledeče zgodovine: Štajersko, Koroško, Kranjsko, Primorsko in Dalmacijo. Izdala: kakor pod 1.
- Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1913. – Die Bergwerksproduktion. Izdala kakor pod 2.
- Statistisches Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des Vertragszollgebietes der beiden Staaten der österr.ung Monarchie, 1910–1914. Izdalo c. kr. trgovsko ministerstvo.
- Gemeindelexikon, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 za kronovine: Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko. Izdala: kakor pod 1.
- Spezialorts-Repertorium, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. za Štajersko. Izdala: kakor pod 1.
- Österreichische Statistik, Neue Folge.
- a) 12. Band: Statistik des Staatshaushaltes im Jahrzehnt 1903-1912;
 - b) 15. Band: Statistik der Sparkassen, Statistik der Banken;
 - c) 5. Band: Die Ergebnisse der Viehzählung vom 31. Dezember 1910. Izdala: kakor pod 1.
- Entwurf des Finanzgesetzes für das Verwaltungsjahr 1917/18.
- Die Anbauflächen und Ernetstatistik in Österreich in den Jahren 1916 und 1917. Spisal Dr. Paul Arthur Söhner, založil Franz Deuticke 1917.

- Hauptergebnisse des auswärtigen Warenverkehrs Bosniens und der Herzegowina im Jahre 1913. Izdala deželna vlada za Bosno in Hercegovino.
- Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina für die Jahre 1914.–1916. Založilo c. in kr. skupno finančno ministerstvo.
- Frommes Försliche Kalender-Tasche 1918. Sestavil inž. Emil Böhmerle, založil C. Fromme, Dunaj, V.
- Kmetovalec, uradno glasilo c. kr. kmetijske družbe za vojvodino Kranjsko, letnik 1912.
- Navodilo za oskrbovanje malih gozdnih posestev na Kranjskem in Primorskem. Spisal A. Guzelj 1903.
- Statistički atlas kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1875.–1915. Publikacija kr. zemaljskoga statističkoga ureda u Zagrebu LXVII.
- Adresar za Kranjsko 1912. Uredila in založila Mulley & Kamenšek v Ljubljani.
- Vojvodina Kranjska. Spisal Franc Orožen, Ljubljana 1901.

Imensko kazalo

A

- Adlešič, Juro 12
 Agneletto, Josip 12
 Ajlec, Kornelija 5, 11
 Aleksander Karađorđević, regent in kralj
 41–48
 Asquith, Herbert Henry 32–34

B

- Bajc, Gorazd, 53
 Balkovec, Bojan 6, 13, 16, 29, 47
 Becić, Ivan M. 15
 Belić, Stanoje 33
 Biber, Dušan 22
 Bleiweis, Janez 7
 Boban, Ljubo 34
 Boehm-Bawerk, Eugen 12
 Borojević de Bojna, Svetozar 39–40
 Breclj, Anton 48
 Brejc, Janko 31, 40, 44–45, 47–48
 Brezigar, Adrijana 5
 Brezigar, Andrej 5
 Brezigar, Bojan 5
 Brezigar, Diana 5
 Brezigar, Jožef 10
 Brezigar, Marija 5, 23
 Brezigar, Metod 10
 Brezigar, Milko 5–6, 10–15, 17–28,
 49–72

- Brezigar, Mirko 10
 Brezigar, Srečko 10
 Budisavljević, Srđan 37, 46

C

- Cankar, Izidor 22, 43–45
 Cepuder, Josip 20
 Cvijić, Jovan 30

Č

- Čepič, Zdenko 20, 26–27, 29
 Čingrija, Melko 41
 Čulinović, Ferdo 38, 40

D

- Drinković, Mate 37
 Duhek, Marija 20, 58, 67

F

- Ferfolja, Alojzija 10
 Flajšman, Božidar 5, 11
 Furlan, Boris 22

G

- Germ, Josip 22
 Giunio, Rudolf 45
 Goršič, A. 52
 Gosar, Andrej 13, 26–27
 Grafenauer, Bogo 22

Grdina, Igor 11
 Grey, Edward 32
 Gross, Mirjana 34
 Gruber von Menninger, Ignaz 15

H

Hacin, Janko 11
 Harcourt, Lewis Vernon 34
 Henkel, Edgar pl. Donnersmark-Beuthen
 155
 House, Edward 30–31
 Hribar, Ivan 33, 38, 48

J

Janković, Velizar 15
 Jeglič, Anton Bonaventura 39–40
 Jelenc, Celestin 12
 Jovanović, Jovan 42
 Jug, Peter 27

K

Kalan, Andrej 48
 Karel I., cesar 37, 40, 54
 Kavčnik, Ivan 19
 Kerec, Darja 5, 11, 51
 Klabjan, Borut, 53
 Korošec, Anton 13–14, 30–31, 36–38,
 40–44, 46–47, 54, 79
 Kramer, Anton 44–45
 Kramer, Albert 12, 19, 23, 48, 58,
 66
 Kreačič, Goranka 21
 Krek, Miha 22, 60, 69
 Kresal, France 14, 18
 Kristan, Anton 44–45, 48
 Krizman, Bogdan 34, 45
 Krleža, Miroslav 47
 Kukovec, Vekoslav 19, 48, 58, 66

L

Lasling, Robert 31, 37
 Lazarević, Žarko 15, 18–19, 29, 51
 Lipušček, Uroš 31–35
 Lorković, Ivan 37, 44
 Lukan, Walter 38

M

Mačkovšek, Fran 22
 Mačkovšek, Janko 21–22, 59, 68
 Maister, Rudolf 47
 Marković, Mijo 18
 Marković, Milan 15
 Marx, Karl 143
 Melik, Vasilij 43
 Menzel, Adolf 12
 Mihailović, Dragoljub - Draža 59–60,
 68–69
 Mijatović, Boško 15, 18
 Mikša, Peter 5
 Miselj, Vladimir 21
 Mitrović, Andrej 40
 Mlakar, Boris 22
 Mohorič, Jakob 13, 26–27

N

Nečak, Dušan 36, 40
 Nikola I. Petrović Njegoš, kralj 44
 Nikolaj II., car 32
 Ninčić, Momčilo 15

P

Pašić, Nikola 30, 32–33, 38, 40–41, 46
 Pavelić, Ante 37, 44
 Perovšek, Jurij 11, 14, 19, 47
 Pestotnik, Pavel 48
 Peter I. Karađorđević, kralj 44, 46
 Peter II. Karađorđević, kralj 22, 60, 69
 Phlippovich, Eugen von 12

Pipan, Urban 5
 Pirjevec, Jože 53
 Pirš, Maja 5
 Pleterski, Janko 32
 Pogačnik, Josip 48
 Pogačnik, Lovro 48
 Praprotnik, Avgust 19
 Prepeluh, Albin 13, 26–27
 Pribičević, Milan 45
 Pribičević, Svetozar Stevan 37, 42–43,
 45, 47–48
 Prijatelj, Ivan 23
 Prinčič, Jože 19
 Protić, Stojan 41–42, 47
 Puntar, Josip 44–45
 Pupin, Mihajlo 32
 Puttney 31

Q

Queen 107–109

R

Radenković, Đorđe 33
 Radić, Stjepan 45
 Rahten, Andrej 31, 47
 Ravnihar, Vladimir 48
 Remec, Vladimir 48
 Renner, Karl 18, 57, 66
 Repe, Aleksandra 5
 Repe, Božo 5–7, 21, 29, 36, 40, 51, 53
 Ribnikar, Adolf 19, 58, 66
 Ribnikar, Peter 47
 Rostohar, Mihajlo 23, 39
 Rybář, Otokar 53

S

Sazonov, Sergej Dimitrijevi 32–33
 Sazy, Artur 155
 Seton-Watson, Christopher 34

Seton-Watson, Hugh 34
 Seton-Watson, Robert William 34,
 41
 Seymour, Charles 31
 Slavič, Matija 52
 Smith, Adam 104
 Stanley, Venetia 33
 Stanojević, Aleksandar 33
 Stanovnik, Ivan 28
 Steed, Henry Wickham 34
 Supilo, Franjo 33–34
 Svatkovski, Vsevolod 32

Š

Šarabon, Vinko 13, 26
 Šepić, Dragovan 34
 Šorn, Jože 13, 17, 50
 Šubašić, Ivan 21–22, 60, 69
 Šuklje, Fran 176
 Šušteršič, Ivan 38

T

Tavčar, Ivan 19, 48
 Tedeško, Janko 18
 Terglav, Matija 5, 11
 Tito, Josip Broz 21–22, 59–60,
 68–69
 Torkar, Blaž 22
 Toynbee, Arnold 34–35
 Triller, Karel 18, 48
 Trumbić, Ante 41, 44–45, 47
 Tuma, Henrik 53

U

Uratnik, Filip 12

V

Verstovšek, Karel 48
 Vesel, Jovan Koseski 7

Vodušek Starič, Jerca 20–21, 23

Vošnjak, Bogumil 23, 34

W

Webb, Mike 34

Wilson, Woodrow 30–32, 37, 42, 46, 55

Ž

Žebot, Ciril 8

Žerjav, Gregor 11–12, 18–19, 28, 57–58,
65–66